

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΘΕΜΑ: «Στάσεις και αναπαραστάσεις πρώην κρατουμένων για το
εγκληματικό φαινόμενο και ο φόβος του εγκλήματος»**

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: Κάσση Μάρθα

A.M. :3208M012

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ζαραφωνίτου Χριστίνα

Εξεταστική Επιτροπή: Μαγγανάς Αντώνης

Μπότση Έλενα

-Αθήνα, Οκτώβριος 2010-

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα ερευνητική πραγματεία, επιχειρείται η διερεύνηση των στάσεων και των αναπαραστάσεων, που έχουν αναπτύξει πρώην κρατούμενοι σε σωφρονιστικά καταστήματα, όσον αφορά το εγκληματικό φαινόμενο. Άλλος ένας κύριος στόχος της, είναι η προσέγγιση του φαινομένου του φόβου του εγκλήματος σε ένα χώρο εγκλεισμού (όπως η φυλακή) και του τρόπου που αυτός επιδρά πάνω στα έγκλειστα υποκείμενα. Εν σχέση με τον πρώτο στόχο, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το πώς καταφέρονται άτομα που έχουν εκτίσει μια στερητική της ελευθερίας ποινή, που έχουν βιώσει αυτό που θα πει φυλακή, για τον ίδιο το θεσμό. Η περιγραφή της καθημερινότητας ενός κρατούμενου, οι απόψεις του για το έγκλημα, την εγκληματικότητα, τον εγκληματία, το Σύστημα Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης και την αποτελεσματικότητα του προς μια ενδεχόμενη επανένταξη, συνιστούν στοιχεία που θα διαφωτίσουν τις αθέατες πλευρές ενός παγκόσμια επικηρυγμένου θεσμού. Αναφορικά με το φόβο του εγκλήματος, θα εξετασθεί ως υποκειμενικό συναίσθημα, το οποίο ενυπάρχει ακόμα και σε όσους έχουν περάσει στην πράξη, δηλαδή στους δράστες κι όχι μόνο στα θύματα. Η κατηγοριοποίηση σε δράστη και θύμα θα καταδειχτεί ιδιαίτερα ρευστή και αμφιταλαντευόμενη. Το περιβάλλον της φυλακής, είναι επιφορτισμένο με ποικιλόμορφες συναισθηματικές εκφάνσεις, πολλών και διαφορετικών ατόμων. Άλλωστε, ο εγκλεισμός δεν δύναται παρά να προκαλεί ευαισθητοποίηση και ανασφάλεια στα υποκείμενα του. Σε γενικές γραμμές, η προκείμενη έρευνα αποτελεί ουσιαστικό πρωτογενές υλικό, το οποίο θα καταστεί εναρκτήριο περαιτέρω διερεύνησης.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: πρώην κρατούμενοι, εγκλεισμός, εγκληματικό φαινόμενο, φόβος του εγκλήματος, ανασφάλεια-«ευάλωτο».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1-6
------------------	-----

II. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΕΞΗΓΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

1. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις του υποκειμένου.....	7-8
1.1. Οι στάσεις και οι αναπαραστάσεις ενός έγκλειστου.....	8-9
2. Ο θεσμός της φυλακής.....	10
2.1. Ιστορική ανασκόπηση του θεσμού.....	10-11
2.2. Η σύγχρονη φυλακή.....	11-14
2.3. «Ο μύθος της αναμόρφωσης».....	14-15
3. Ο εγκληματίας ως έγκλειστος.....	16
3.1. Η ψυχολογία του έγκλειστου.....	16-18
3.2. Οι κοινωνικές σχέσεις του έγκλειστου στη φυλακή.....	18-22
3.3. Η βία στη φυλακή.....	22-28
4. Ο φόβος του εγκλήματος στο περιβάλλον της φυλακής.....	29
4.1. Εννοιολογικές προσεγγίσεις του φόβου του εγκλήματος.....	29-30
4.2. Προσαρμογή της θεωρίας του φόβου του εγκλήματος στο χώρο του εγκλεισμού.....	30-33
4.3. Εμπειρική διερεύνηση φόβου του εγκλήματος και ευάλωτου σε συνθήκες εγκλεισμού.....	33-40
5. Επανακοινωνικοποίηση.....	41
5.1. Η φαινομενολογία της επανένταξης.....	41-42
5.2. Προβλήματα κατά την επανένταξη.....	42-44
5.3. Η “Social Exclusion Unit” για πρώην φυλακισμένους.....	45
5.4. Η νομολογική τροχοπέδη της επανένταξης.....	46-47

III. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

1. Η έρευνα.....	48
1.1. Το ερευνητικό αντικείμενο.....	48
1.2. Η συνέντευξη.....	48-50
1.3. Τόπος και χρόνος.....	50
1.4. Τρόπος παρουσίασης της έρευνας στους συνεντευξαζόμενους και ανταπόκριση.....	50-51
1.5. Το δείγμα.....	51-57
1.6. Μεθοδολογικά εργαλεία.....	57-58
2. Τα ερευνητικά πορίσματα.....	59-60
2.1. Το υπό έρευνα αντικείμενο.....	60-62
2.2. Η καθημερινότητα <i>intra muros</i>	62-68
2.3. Οι υποκουλτούρες.....	68-81
2.4. Ο φόβος του εγκλήματος.....	82-89
2.5. Εξήγηση εγκληματικής συμπεριφοράς.....	89-94

2.6.	<i>Οι ποινές.....</i>	<i>94-99</i>
2.7.	<i>Η παραβατικότητα μέσα στη φυλακή.....</i>	<i>99-107</i>
2.8.	<i>Οι αλλοδαποί έγκλειστοι.....</i>	<i>107-110</i>
2.9.	<i>Επανακοινωνικοποίηση.....</i>	<i>110-119</i>

IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	120-134
------------------------------	----------------

V. ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	135-141
-------------------------	----------------

VI. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	142-147
------------------------------	----------------

Ι.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ποινή της φυλάκισης έχει κυριαρχήσει ως η απόλυτη ποινή στο Σύστημα Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης, εδώ και αρκετούς αιώνες. Ανάλογα με την εποχή και την κοινωνία, αυτός ο τρόπος τιμώρησης έπαιρνε και διαφορετική μορφή, αλλά ο σκοπός της παρέμενε και παραμένει πάντα ο ίδιος, η απομάκρυνση κάποιων τμημάτων πληθυσμού από τον κοινωνικό ιστό. Ο θεσμός της φυλακής, εκπροσωπώντας την πλέον βαρύτατη μορφή καταπίεσης, αποτέλεσε και αποτελεί την πιο κατάλληλη και συμφέρουσα λύση για την εκάστοτε κρατική εξουσία, ώστε να απαλλαγεί από φωνές αντίθεσης και δυσaráσκειας.

Γενικά θα λέγαμε, οι ποινές αντικατοπτρίζουν την τιμωρητική διάθεση κάθε κράτους. Ανάλογα με τα επικρατούντα συμφέροντα, γίνεται ποινικοποίηση ή μη συμπεριφορών και μια πράξη αρχίζει να αντιλαμβάνεται ως παραβατική ή όχι. Όπως αναφέρει η Α.Χαΐδου¹, *«Κάθε συμπεριφορά, είτε από μεμονωμένα άτομα είτε από περισσότερα, η οποία μπορεί να αμφισβητήσει, να κλονήσει ή να απειλήσει γενικά την κρατική εξουσία, περιβάλλεται με το μανδύα του εγκλήματος...Ανάλογα με το πόσο απειλητική θεωρείται η συμπεριφορά αυτή, αυξάνεται και το αξιόποινο»*. Σε όλα αυτά, το κοινό, νιώθοντας ανασφάλεια, πείθεται να ασπαστεί τις επιταγές της κρατικής εξουσίας. Μία επιτακτική ανάγκη για περαιτέρω καταστολή προβάλλει, καθώς σκόπιμα δημιουργείται η αίσθηση ότι η εγκληματικότητα αυξάνεται όλο και περισσότερο. Η κοινωνία φαντάζει να διακατέχεται από επικίνδυνα και βίαια άτομα και ως μόνη λύση προκύπτει η επέκταση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου.

Διακυβεύονται πολλά συμφέροντα πίσω από την εκμετάλλευση της κοινής γνώμης και τα βέλη προέρχονται από διάφορες κατευθύνσεις και κυρίως από το κράτος και τα ΜΜΕ. Τα τελευταία, μέσα από γλαφυρές περιγραφές εγκληματικών περιστατικών, μέσα από στερεότυπα και προκαταλήψεις που συντάσσουν-όχι τυχαία-, αναδύουν μία αίσθηση γενικευμένης απειλής² στην κοινωνική ατμόσφαιρα. Παρά ταύτα, η αχίλλειος πτέρνα όλης αυτής της κατάστασης είναι η συμβολή της επιστημονικής κοινότητας. Αυτό διότι, είναι τρομακτικό έννοιες, όπως η *«βία και η*

¹ Α. Χαΐδου, *Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σ.σ. 4-5.

² Χ. Ζαραφώνιου, *Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματικοί προβληματισμοί*, Αθήνα 2008, σελ.87.

*επικινδυνότητα*³», να καθίστανται εργαλεία της εξουσίας για τη χειραγωγή μαζών. Πλέον μιλάμε για το βίαιο κι επικίνδυνο εγκληματία, για το βίαιο κι επικίνδυνο αλλοδαπό, για το βίαιο κι επικίνδυνο φυλακισμένο κ.ο.κ. Αυτό το σύγχρονο κοινωνικό φαινόμενο, θα μπορούσε να συνοψιστεί στην έννοια του φόβου του εγκλήματος, στο οποίο θα αναφερθούμε αναλυτικότερα παρακάτω.

Μία από τις σημαντικότερες επιπτώσεις των ανωτέρω, είναι «*η θεωρία του αποδιοπομπαίου τράγου*⁴», όπως τέθηκε από διάφορους επιστήμονες και κυρίως τον Naegeli(1969) και τον Ostermeyer(1971). Σύμφωνα με τον Naegeli και τον Ostermeyer, η ποινή προσδίδει στο δράστη το ρόλο ενός «αποδιοπομπαίου τράγου» και εκείνος είναι αυτός που επωμίζεται την ανικανότητα της κοινωνίας και ταυτόχρονα, την απέχθεια των πολιτών και τιμωρείται προς τέρψιν και κάθαρση των. Ως αποτέλεσμα, έχουμε φτάσει σε νέα μοντέλα όχι κοινωνικής πολιτικής, αλλά κατασταλτικής, όλο και πιο απομακρυσμένοι από το πρότυπο του κράτους δικαίου και τις αξίες της δημοκρατίας. Η αντεγκληματική πολιτική έχει χάσει τον πρότερο προνοιακό της ρόλο κι έχει στραφεί προς μία άκρατη «*ποινικοποίηση μη ανεκτών συμπεριφορών και το στιγματισμό των δραστών τους ως ατόμων αντικοινωνικών και επικινδυνών...εις βάρος της πρόληψης και της κοινωνικής επανένταξης*⁵».

Επιστρέφοντας στο θεσμό της φυλακής, επήλθε στο προσκήνιο αμέσως μετά την κατάργηση των βασανιστηρίων. Η σωματική κακοποίηση έδωσε τη θέση της στην ψυχική κατακρεούργηση, παρότι θα λέγαμε ότι κάποιου είδους σωματική βία αναπόφευκτα διατηρείται πίσω από τα τείχη της φυλακής. Όπως το τοποθετεί ο Foucault⁶, τώρα πια στόχος δεν είναι το σώμα, αλλά η ψυχή του ατόμου και επισημαίνει ταυτόχρονα μία μεταστροφή ενδιαφέροντος από το έγκλημα στον ίδιο τον εγκληματία. Αυτό, για το συγγραφέα, αναδεικνύει μια βαθύτερη αλλαγή στον ίδιο το χαρακτήρα της Ποινικής δικαιοσύνης, η οποία υιοθέτησε ένα πιο επανορθωτικό προσώπείο, το οποίο αποσκοπούσε στη βελτίωση του ατόμου. Χρονικά αυτή η αλλαγή τοποθετείται στην ανάπτυξη του καπιταλισμού. Όσο εγκαθιδρυόταν η φυλακή

³ Α. Χάιδου, *Εγκληματολογικά κείμενα. Ανήλικοι-Ναρκωτικά-Κοινωνικός Έλεγχος*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2003, σελ.13.

⁴ Όπως αναφέρεται στο: Α. Χάιδου, *Θετικιστική Εγκληματολογία. Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματολογικού φαινομένου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996, σελ.107.

⁵ Χ. Ζαραφωνίτου, *Ανασφάλεια και επέκταση του κοινωνικού ελέγχου: Ποινικοποίηση των «αντικοινωνικοτήτων» και της «αταξίας»*, στο Ποινικός Λόγος, τευχ. 4, Ιούλιος-Αύγουστος 2004, σελ. 2058.

⁶ M. Foucault, *Discipline and Punish. The birth of the prison*, Vintage Books, New York 1979 (in English translated from the French by A. Sheridan).

ως τρόπος τιμώρησης του ανθρώπου, τόσο ο «γενικοποιημένος πανοπτισμός»⁷ του Foucault έπαιρνε σάρκα και οστά.

Η φυλακή, σύμφωνα με τον Goffman, αποτελεί έναν *ολοκληρωτικό θεσμό*, λόγω του ότι αποκλείει τα άτομα από τον έξω κόσμο και μάζες ανθρώπων χειραγωγούνται από ένα γραφειοκρατικό οργανισμό⁸. Δυστυχώς, τις δύο τελευταίες δεκαετίες, εισέρχονται όλο και περισσότερα άτομα στα σωφρονιστικά καταστήματα, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται υπερπληθυσμός των κρατουμένων. Αν λάβουμε υπόψη ότι, και χωρίς τον συνωστισμό, ο χώρος των φυλακών είναι αδιαμφισβήτητα ένας καταπέλτης για το άτομο που διαβιεί σε αυτόν, θα συνειδητοποιήσουμε το πόσο περισσότερο δυσχεραίνεται η κατάσταση, όταν ο αριθμός των κρατουμένων ξεπερνάει τα προβλεπόμενα μεγέθη. Ο συγχρωτισμός ατόμων διαφορετικών κατηγοριών, η έλλειψη υποδομών, χώρων διαβίωσης, υγιεινής και ιατρικής περίθαλψης, η αποστέρηση του οικογενειακού και κοινωνικού περιβάλλοντος και γενικά της πρότερης ελεύθερης ζωής, η καταστρατήγηση των ατομικών δικαιωμάτων των κρατουμένων, ο στιγματισμός, η αδυναμία κοινωνικής επανένταξης, είναι μερικά μόνο από τα ελαττώματα της ποινής της φυλάκισης.

Επίσης, ένα μείζον θέμα είναι η συγκρότηση υποκουλτούρων μεταξύ των κρατουμένων, που λαμβάνει χώρα εντός ενός σωφρονιστικού καταστήματος. Έχει γίνει διόλου λίγες φορές αντικείμενο ερευνητικών μελετών. Έχει λεχθεί, ότι η σύναψη τέτοιων ομάδων, πέρα από άλλους λόγους, συντονίζεται γύρω από την ανάγκη του τροφίμου που στερείται την ελευθερία του, να νιώθει ότι ανήκει κάπου. Άλλωστε, και η φυλακή είναι μια *μικρή κοινωνία, με τους δικούς της κανόνες και τις δικές της αξίες*.

Έτσι, η έκπιση μιας στερητικής της ελευθερίας ποινή, ενέχει πολλούς κινδύνους και κυρίως, αυτόν του «ιδρυματισμού» ή της «φυλακοποίησης (*prisonization*)»⁹. Πιο συγκεκριμένα, είναι η διαδικασία κατά την οποία ένα άτομο ενστερνίζεται τις αξίες και τα ήθη του σωφρονιστικού καταστήματος. Αυτή η κατάσταση, ιδιαίτερα σε μακροπρόθεσμη έκθεση, δημιουργεί στον κρατούμενο πρόβλημα προσαρμογής εκτός ιδρύματος, δυσχεραίνοντας παράλληλα και την ομαλή επανένταξη του στην ελεύθερη κοινωνία. Καταλήγουμε λοιπόν σε ένα παράδοξο στους κόλπους της φυλακής. Συγκεκριμένα, ενώ επίσημα ο στόχος της είναι η αναμόρφωση και η επιστροφή στην κοινωνία, καταφέρνει ακριβώς το

⁷ Το ίδιο, σελ. 201.

⁸ E. Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York 1961, σ.σ. 11, 15, 18.

⁹ D. Clemmer, *The Prison Community*, Rinehart and Winston, New York: Holt 1940.

αντίθετο. Βεβαίως, αναφερόμαστε στο φαινόμενο της υποτροπής, όπου ο πρώην κρατούμενος εγκληματεί εκ νέου και καταλήγει να επιστρέφει ξανά –και ίσως ξανά και ξανά- στο σωφρονιστικό κατάστημα. Στον υποτροπιασμό συντελούν και μια σειρά άλλων παραγόντων, όπως η ελλιπής επανακοινωνικοποίηση, η ανεργία, ο στιγματισμός, κ.ά. Σύμφωνα με τον Becker, «Οι κοινωνικές ομάδες δημιουργούν την παρέκκλιση διαμορφώνοντας τους κανόνες...και εφαρμόζοντας τους κανόνες αυτούς σε ορισμένα άτομα, τα στιγματίζουν ως «περιθωριακά»...Ο παρεκκλίνων είναι αυτός στον οποίο έχει επιτυχώς εφαρμοστεί το στίγμα.»¹⁰

Στην παρούσα εργασία, θα ασχοληθούμε με όλα τα ζητήματα που εκθέσαμε παραπάνω, κάνοντας παράλληλα μία συνδυαστική προσέγγιση του θέματος με την επιστημονική θεωρία του *Φόβου του Εγκλήματος* και δη, του «*Ευάλωτου*». Έχουν γίνει πολλές έρευνες γύρω από την ευάλωτη κατάσταση των πολιτών που διαβιούν σε μία κοινωνία, η οποία τους γεμίζει ανασφάλεια. Έτσι, η όλη διαλεκτική θα ξετυλιχθεί γύρω από τη θεώρηση ότι και ένας κρατούμενος μπορεί να βιώσει το φόβο του εγκλήματος, ακόμα και να αισθανθεί ευάλωτος, παρά το γεγονός ότι είναι ο ίδιος που αποτελεί ένα από τα υποκείμενα πρόκλησης ανασφάλειας για τους υπόλοιπους «έντιμους» πολίτες.

Ο φόβος του εγκλήματος είναι ένα σύγχρονο κοινωνικό φαινόμενο, με πολιτικές συνέπειες, στο οποίο έχουν αφιερωθεί πολλές επιστημονικές έρευνες. Έχει συνδεθεί κυρίως με τα μεγάλα αστικά κέντρα και απορρέει σε μεγάλο βαθμό από την αίσθηση των πολιτών ότι, λόγω της κακής ποιότητας ζωής τους, της διάβρωσης των κοινωνικών δομών και της αναποτελεσματικότητας του κράτους, η εγκληματικότητα αυξάνεται και οι ίδιοι πιθανότατα κινδυνεύουν να θυματοποιηθούν. Όλα αυτά τα στοιχεία που συγκροτούν την ελεύθερη κοινωνία του φόβου του εγκλήματος, μπορούν να αφομοιωθούν και στη μικρή κλειστή κοινωνία της φυλακής. Τα ίδια συναισθήματα μπορούν να προκληθούν και σε ένα φυλακισμένο. Μάλιστα, η βασική θεωρία του *ευάλωτου* μπορεί να συντονιστεί απόλυτα με την ιδιοσυγκρασία ενός ατόμου που διαβιεί σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα.

Επικουρικά, σημαντική κίνηση θα αποτελέσει η έρευνα που συντελέστηκε στα πλαίσια αυτής της διπλωματικής, με θέμα τις «Στάσεις και αναπαραστάσεις πρώην κρατουμένων για το εγκληματικό φαινόμενο και ο φόβος του εγκλήματος». Η έρευνα διενεργήθηκε με τη μέθοδο της ανοιχτής συνέντευξης και το δείγμα αποτελούν δεκαπέντε(15) πρώην κρατούμενοι, όπου τρεις(3) εξ αυτών εκπροσωπούν την αλλοδαπή. Ξεκινώντας από ερωτήσεις για την *intra muros* καθημερινότητα των

¹⁰ H. S. Becker, *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, Free Press, New York 1973, σελ.9.

κρατουμένων, συνεχίζουμε με θεματικές ενότητες, όπως οι υποκουλτούρες, οι ποινές, η εξήγηση της εγκληματικής συμπεριφοράς, η παραβατική συμπεριφορά εντός της φυλακής, η επανένταξη κ.ά.

Η έρευνα αποσκοπεί, στο να δείχθει ότι η φυλακή αποτελεί ένα χώρο στον οποίο συναθροίζονται άτομα διαφορετικά, δημιουργούνται ομάδες υποκουλτούρας, διαφωνίες, συγκρούσεις, υπάρχουν ιεραρχίες, καθορισμένοι τρόποι επιβίωσης, άτομα υποταγμένα και μη, δηλαδή ότι συνιστά μια μικρογραφία της κοινωνίας των ελεύθερων ανθρώπων. Σε αυτό το πλέγμα κοινωνικών σχέσεων, είναι βέβαιο ότι και οι κρατούμενοι είναι άνθρωποι και παρά το ότι έχουν εγκληματίσει κι αυτοί μπορούν να αισθανθούν πόνο και φόβο. Ας μην ξεχνάμε ότι ο χώρος της φυλακής είναι κλειστός, συγκροτείται από άτομα καταπιεσμένα, που στερούνται της ελευθερίας τους, που έχουν αποχωριστεί τα αγαπημένα τους πρόσωπα, που δέχονται την αποστροφή και το στίγμα για τη μη εντιμότητα τους, που έχουν αφήσει έναν άλλο ελεύθερο τρόπο ζωής πίσω τους, μια άλλη καθημερινότητα από αυτή του εγκλεισμού και που αναγκάζονται να διαμένουν με άτομα ξένα. Έτσι, είναι βέβαιο ότι όλο αυτό το στρες, η καταπίεση και ο συγχρωτισμός, επιφέρουν στον κρατούμενο, ανασφάλεια για τη σωματική και ψυχική του υγεία, τον κάνουν ευάλωτο, ευερέθιστο και γενικά, τον αλλοτριώνουν.

Όλα αυτά θα αποτελέσουν μια καλή ευκαιρία, ώστε να δοθεί βήμα στους κρατούμενους να μιλήσουν για τις εμπειρίες τους στα Ελληνικά καταστήματα κράτησης, να τοποθετηθούν για την αποτελεσματικότητα της φυλακής και να δια φωτίσουν πολλές από τις αθέατες πλευρές, που ενέχει η καταδίκη σε μια στερητική της ελευθερίας ποινή. Άλλωστε, όπως έχει ειπωθεί και από πολλούς ερευνητές, ο θεσμός της φυλακής δεν σωφρονίζει, ούτε επιτελεί κάποια άλλη από τις προδιαγεγραμμένες λειτουργίες της¹¹ και για αυτό αμφισβητείται έντονα η χρησιμότητα της. Πράγμα που προξενεί ιδιαίτερη εντύπωση, αν σκεφτούμε την αλώβητη διάρκεια της στο πέρασμα του χρόνου.

Στο πρώτο μέρος λοιπόν, θα ασχοληθούμε με την φαινομενολογία του θέματος, συγκεκριμένα με τις στάσεις και τις αναπαραστάσεις του υποκειμένου της μελέτης, με τη φυλακή ως θεσμό από τις απαρχές του έως και σήμερα, με την ψυχολογία του υποκειμένου ως εγκλειστο, με το σωφρονιστικό προσωπικό, με τη βία εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων, με την επανένταξη και τέλος, με το φόβο του εγκλήματος των πρώην κρατουμένων.

¹¹ Βλ. ενδεικτικά: Φ. Τσαλίκoglou, *Μυθολογίες Βίας και Καταστολής*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996. Α. Μαγγανάς, Γ. Λάζος και Δ. Σβουρδάκης *Η Εγκληματολογία από τα Κάτω*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008. Κ. Δ. Σπινέλλη και Ν. Ε. Κουράκη *Σωφρονιστική Νομοθεσία. Ελληνική και Διεθνής*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2001 κ.ά.

Στο δεύτερο μέρος πάλι, θα επιχειρηθεί μια εμπειρική διερεύνηση του θέματος. Αρχικά, θα παρουσιαστεί η έρευνα που διενεργήσαμε και θα κατατεθούν τα πορίσματα της. Στη συνέχεια, θα προχωρήσουμε στην κριτική αξιολόγηση της έρευνας μας, αξιοποιώντας ερευνητικές προσεγγίσεις και άλλων επιστημόνων, ώστε να εξάγουμε επιμέρους συμπεράσματα επί του επιλεγμένου θέματος.

II. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΕΞΗΓΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

1. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ

Η κοινωνία μας και οι κοινωνικές σχέσεις που την πραγματώνουν, ουσιαστικά οργανώνονται από τις κοινωνικές αναπαραστάσεις. Όπως αναφέρει ο πατέρας των κοινωνικών αναπαραστάσεων, Serge Moscovici, «είναι σχεδόν απτές οντότητες. Κυκλοφορούν αδιάκοπα στον καθημερινό μας κόσμο, τέμνονται και αποκρυσταλλώνονται μέσα από μια λέξη, μια χειρονομία, μια συνάντηση.¹²». Κάθε αναπαράσταση αποτελεί την σφαιρική αντίληψη και οπτική ενός αντικειμένου, αλλά ταυτόχρονα υπάγεται σε ένα υποκείμενο. Εκφράζονται κυρίως μέσα από τις διαδράσεις των υποκειμένων και τις συνδιαλλαγές μεταξύ τους, ενώ διανθίζονται ευρύτητα και από τα ΜΜΕ. Για τον συγγραφέα, «έχουν αυτόνομη ψυχολογική υφή και είναι συγκεκριμένες στην κοινωνία και την κουλτούρα μας.¹³»

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις επιτελούν ποικίλες και σημαντικές λειτουργίες στην κοινωνική ζωή των ατόμων. Καταρχάς, παραχωρούν συμβατική έννοια σε ένα αντικείμενο, κατηγοριοποιώντας και σταθεροποιώντας το. Μέσα από το αντικείμενο και την αναπαράστασή του, τα άτομα μπορούν να εκφέρουν αξιολογικές κρίσεις. Τέλος, τα υποκείμενα είτε μεμονωμένα, είτε σε ομάδες, μπορεί να μην είναι ενήμερα για τη δημιουργία μιας αναπαράστασης, αλλά επιβάλλεται δυναμικά σε αυτά. Ουσιαστικά λοιπόν, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις, με την ποικιλομορφία τους, αποτελούν ένα μηχανισμό κατασκευής του κόσμου και εξυπηρετούν την επικοινωνία μεταξύ των κοινωνιών.

Ο Moscovici υπογραμμίζει ότι η δημιουργία εκ νέου μιας κοινωνικής αναπαράστασης, επιτελείται μέσα από δύο λειτουργίες¹⁴, την *επικέντρωση* (*anchoring*) και την *αντικειμενοποίηση* (*objectification*). Σύμφωνα με την επικέντρωση, τα άτομα για την παρθενογένεση μιας αναπαράστασης, οφείλουν να ονοματίσουν το αντικείμενο και να επισημάνουν κάποια χαρακτηριστικά του, ώστε να καταφέρουν να το εξηγήσουν. Αυτό θα συμβεί προσεγγίζοντας κάποιαν από τις ήδη υπάρχουσες αναπαραστάσεις. Έτσι, το αντικείμενο αποκτά όνομα, ενστερνίζεται από

¹² S. Moscovici, *Psychoanalysis: Its Image and Its Public*, Polity Press, Cambridge 2008, σελ.3.

¹³ Το ίδιο, σελ. 6.

¹⁴ Το ίδιο, σελ. 54.

την κουλτούρα και ξεκινά να διαχέεται από μεγαλύτερα σύνολα ατόμων και από τα Μέσα Ενημέρωσης. Στην αντικειμενοποίηση πάλι, η νέα αναπαράσταση γίνεται μέρος της πραγματικότητας και καθίσταται ένα πραγματικό γεγονός.

Λόγο για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις έκανε κι ο Ε. Durkheim, ο οποίος διέκρινε μεταξύ ατομικών και συλλογικών αναπαραστάσεων, τονίζοντας ότι οι τελευταίες δεν είναι απλώς ένα άθροισμα των ατομικών. *«Είναι κάτι εντελώς διαφορετικό...Είναι μια συνέπεια της κοινής ζωής, ένα προϊόν των δράσεων και αντιδράσεων που πραγματοποιούνται μεταξύ των ατομικών συνειδήσεων»*¹⁵. Μιλάμε δηλαδή, για συμβολικά συστήματα που χρησιμοποιούν οι κοινωνίες, για να κατανοήσουν τον εαυτό τους και να υιοθετήσουν τους κανόνες κοινωνικής συνδιαλλαγής.

Από την άλλη μεριά, οι στάσεις αντιπροσωπεύουν ένα πιο ατομικό επίπεδο, εν σχέση με την κοινωνικότητα της αναπαράστασης. «Η στάση εκφράζει περισσότερο συναισθηματικές αντιδράσεις...Υποβόσκουν των διαμορφωμένων συμπεριφορών και απόψεων, τις επηρεάζουν και ενίοτε επηρεάζονται από αυτές, σε καμία περίπτωση όμως δεν ταυτίζονται μαζί τους.¹⁶», σχετίζονται λιγότερο με το αντικείμενο και περισσότερο με την εικόνα του.

1.1. Οι στάσεις και οι αναπαραστάσεις ενός έγκλειστου

Όπως προαναφέραμε, η φυλακή συνιστά μια μικρό-κοινωνία, με δικούς της κανόνες και ήθη, αποδεκτές και μη συμπεριφορές, κώδικες επικοινωνίας και συνεννόησης και αποτελείται από ανθρώπους που έχουν σίγουρα ένα κοινό. Την τιμωρία του νόμου και της κοινωνίας να τους καταδικάσει σε εγκλεισμό, για τη διάσπαση του κοινωνικού συμβολαίου, που διέπραξαν με την παράβαση τους. Άρα, και οι κρατούμενοι, ως κοινωνοί της φυλακής θα έχουν αναπτύξει δικές τους στάσεις και αναπαραστάσεις συμπεριφοράς. Αυτές θα αφορούν αντιλήψεις για το Σύστημα Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης, δηλαδή τους νόμους, τις ποινές που επιβάλλονται και την αξιοκρατία και αντικειμενικότητα τους, για την αστυνομία και το έργο της, για το έγκλημα και τι αυτό συνιστά, για τη φυλακή ως θεσμό και την αποτελεσματικότητά του, για την λοιπή εγκληματικότητα έξω από αυτούς, για την κρατική σύμπραξη και

¹⁵ Ε. Durkheim, *Les Regles de la methode sociologique*, PUF, (1937), 1981, όπως παραπέμπεται από τη Χ. Ζαραφωνίτου, *Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματικοί προβληματισμοί*, Αθήνα 2008, σελ. 28.

¹⁶ Το ίδιο, σελ. 27.

αποκατάσταση των μειονεκτούντων, καθώς και για τρόπους ορθότερης πρόληψης ή καταστολής του εγκληματικού φαινομένου γενικά.

Είναι πάρα πολύ σημαντικές οι αναπαραστάσεις αυτής της ομάδας (κρατούμενοι), καθότι είναι οι ίδιοι πομποί και δέκτες σε ό, τι αφορά τη φαινομενολογία του εγκλήματος. Βοηθούν δηλαδή, στο να γίνει μια ανάλυση εκ των έσω, στο να ειδωθεί το πρόβλημα στη ρίζα του και να διαφωτιστούν πολλές σκοτεινές όψεις του. Σε γενικές γραμμές, οι κρατούμενοι θεωρούν ότι η δικαιοσύνη μεροληπτεί και η νομοθεσία παραείναι αυστηρή. Επίσης, κατακρίνουν την αποτελεσματικότητα της αστυνομίας, κάνοντας λόγο για ιδία ανάμειξη στην εγκληματικότητα και ακατάπαυστη παραβίαση δικαιωμάτων των παραβατών. Το έγκλημα το αντιμετωπίζουν, κυρίως ως ένα αντικατοπτρισμό της φτώχειας, της ανέχειας και της επιβίωσης, αλλά και ως ανάγκη για επικινδυνότητα και ρίσκο. Η φυλακή από την άλλη, στηλιτεύεται ως αναποτελεσματική, ως απάνθρωπη, αμαυρώνεται η σωφρονιστική της λειτουργία και καταδικάζεται ως χώρος έναρξης περαιτέρω εγκληματικής καριέρας. Θεωρούν ιδιαίτερα ειδεχθή τα βίαια και σεξουαλικά εγκλήματα και δηλώνουν μια συνεχόμενη αύξηση της εγκληματικότητας, ειδικά σε περιόδους οικονομικών κρίσεων, όπως αυτή που διανύουμε τώρα. Επιπροσθέτως, κάνουν λόγο για ανύπαρκτη κρατική βοήθεια και διανθισμένες καταστάσεις στίγματος και αποκλεισμού.

Συμπερασματικά, οι στάσεις και οι αναπαραστάσεις των κρατουμένων δημιουργούν ένα ριζοσπαστικό πλαίσιο εξήγησης του εγκληματικού φαινομένου στο σύνολο του και αξίζει να τονιστούν και να αξιολογηθούν από την επιστημονική κοινότητα και τις κρατικές εξουσίες. Παρά ταύτα, λεπτομερέστερη περιγραφή τους θα σημειωθεί παρακάτω, εμβαθύνοντας στην ερευνητική μας προσέγγιση και καταθέτοντας τα πορίσματα της.

2. Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ

2.1. Ιστορική ανασκόπηση του θεσμού

Στο Μεσαίωνα, ο κύριος τρόπος τιμώρησης του παραβάτη ήταν τα βασανιστήρια του σώματος και η φάση του εγκλεισμού ήταν απλώς «ένα πέρασμα προς το θάνατο ή την ελευθερία¹⁷». Μετά την Επιστημονική Επανάσταση¹⁸, κατά την ακμή του Διαφωτισμού, συνέβη μια στροφή προς τον άνθρωπο και τον εξορθολογισμό των πραγμάτων. Ταυτόχρονα όμως και παραδόξως, τότε ήταν που η ποινή της φυλάκισης ξεπρόβαλλε ως επιτακτική ανάγκη. Παραμερίζοντας τη σωματική κακοποίηση, η νέα ιδέα των διανοούμενων άρχισε να επευφημεί την αντίστοιχη ψυχική. «*Η φυλακή εμφανίστηκε ως ο κατεξοχήν ανθρωπιστικός και ορθολογιστικός τρόπος τιμωρίας, καθώς επέτρεπε τον ακριβοδίκαιο υπολογισμό της ποινής ανάλογα με τη βαρύτητα του αδικήματος και δεν αχρήστευε την υλική υπόσταση του παραβάτη των κανόνων...*¹⁹».

Ουσιαστικά, η φυλακή ως ποινή, επιβλήθηκε στα πλαίσια της ανάπτυξης του καπιταλισμού, ως μια καλή λύση για την εξουδετέρωση ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, που δημιουργούσαν προβλήματα στην εξουσία. Όπως αναφέρει ο Α. Μαγγανάς, ο εγκλεισμός ήρθε να αντιμετωπίσει κοινωνικά προβλήματα και να δώσει ένα τέλος στην μικρό-εγκληματικότητα(επαιτεία, αλητεία), που μαστίζε εκείνη την εποχή. Χαρακτηριστικό της εποχής είναι η μεγάλη δύναμη που είχε στα χέρια της η αστυνομία, η οποία ξεπερνούσε ακόμα και τη δικαστική εξουσία²⁰. Πηγαίνοντας βαθύτερα, σημαντική είναι η ποιοτική μεταστροφή της ίδιας της δικαιοσύνης. Διενεργήθηκε μια στροφή προς το άτομο που εγκληματεί, το χαρακτήρα του, την ιστορία του, το οικογενειακό και ευρύτερο περιβάλλον του και προς την εισαγωγή επιστημονικού δυναμικού στην δικαστική διαδικασία, μιλάμε δηλαδή για μια πιο Επανορθωτική Δικαιοσύνη²¹.

¹⁷ Μ. Foucault, *Ο Μεγ ἄος Εγ κλεισμός. Το Πείραμα της Ομάδας Πληροφόρησης στις Φυλακές*, μτφρ. Σ. Παντελάκης, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 1999, σελ. 34.

¹⁸ Ρ. Erickson και L. Murphy *Ιστορία της Ανθρωπολογικής Σκέψης*, μτφρ. Φ. Μπούμπουλη, Κριτική, 2002, σελ. 43.

¹⁹ Α. Κουκουτσάκη, *Εικόνες Φυλακής*, Πατάκης, Αθήνα 2006, σελ. 13.

²⁰ Μ. Foucault, *Ο Μεγ ἄος Εγ κλεισμός. Το Πείραμα της Ομάδας Πληροφόρησης στις Φυλακές*, μτφρ. Σ. Παντελάκης, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 1999, σελ. 35.

²¹ D. Garland, *Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory*, Clarendon Press, Oxford 1990, σελ. 136.

Πολλές φορές στο παρελθόν, τα σωφρονιστικά συστήματα, επιτέλεσαν και ένα ρόλο εκμετάλλευσης εργατικού δυναμικού, είτε με την εκμετάλλευση του λόγω έλλειψης εργατικών χεριών, είτε με την απομάκρυνση τους από τον κοινωνικό ιστό και την αγορά εργασίας, λόγω πληθωρισμού, άποψη η οποία έχει υποστηριχθεί και από τους Rusche και Kirchheimer²². Τα σημαντικότερα σωφρονιστικά συστήματα είναι τα εξής²³:

- Το κοινοβιακό (γύρω στα 1600), όπου η έλλειψη του εργατικού δυναμικού επέφερε τιμώρηση με καταναγκαστική εργασία.
- Το απομονωτικό ή πενσυλβανικό (τέλη 18^{ου} αι.), όπου εδώ ανήκει και το πολύ γνωστό «πανοπτικό» του Bentham, σημείο κλειδί για το Foucault, καθώς από εκεί εφευρέθηκε ο «γενικοποιημένος πανοπτισμός» και εν τέλει η «η κοινωνία της επιτήρησης²⁴».
- Το μικτό ή ωβούρνειο (αρχές 19^{ου} αι), το οποίο είναι ένας συνδυασμός των δύο προηγούμενων συστημάτων.
- Το προοδευτικό ή ιρλανδικό (μέσα 19^{ου} αι), το οποίο συνδυάζει καλύτερα τις αρχές των υπολοίπων, οδηγώντας σταδιακά σε μια αναμόρφωση του κρατούμενου.

Μέσα από όλα αυτά φτάνουμε στη σύγχρονη εκδοχή της φυλακής, η οποία είναι σχεδόν η ίδια, μόνο που τώρα παρουσιάζεται μέσα από ένα πέπλο αναγκαιότητας για την κοινωνική ευημερία και ασφάλεια, καταφέροντας παρά τις κριτικές της να διατηρεί έναν πρωταγωνιστικό ρόλο στους τρόπους επιβολής «δικαιοσύνης».

2.2. Η Σύγχρονη φυλακή

Η φυλακή σήμερα συνεχίζει να αποτελεί εργαλείο της εξουσίας για την εξουδετέρωση «ανώφελων» για αυτήν πληθυσμών. Είναι η ποινή που συγκεντρώνει την πλέον τιμωρητική και κατασταλτική διάθεση από μεριάς κράτους, αλλά και της γενικότερης κοινωνίας. Οι πολιτικές τάσεις των τελευταίων χρόνων ανέδειξαν μια πιο

²² G. Rusche και O. Kirchheimer, *Punishment and Social Structure*, Columbia University Press, New York 1939, όπως παραπέμπεται από τους Α. Μαγγανά, Γ. Λάζος, Δ. Σβουρδάκου, *Η Εγκληματολογία από τα Κάτω*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008, σ.σ. 106-107.

²³ Βλ. αναλυτικά Α. Χάιδου, *Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σ.σ. 37-46.

²⁴ M. Foucault, *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, Vintage Books, New York 1979 (in English translated from the French by A. Sheridan).

αυστηρή μορφή²⁵. Εγκαταλείποντας τον στόχο της πρόληψης και υιοθετώντας αυτόν της καταστολής, προχώρησαν σε ακατάπαυστη ποινικοποίηση πρακτικών. Τα πρωτεία στους στατιστικούς πίνακες φαίνεται να τα κατέχουν οι ΗΠΑ και ακολουθούν η Ρωσία και η Κίνα²⁶. Λόγω αυτού, η σημερινή κατάσταση παραπέμπει στο φαινόμενο του υπερπληθυσμού των φυλακών. Εδώ και αρκετές δεκαετίες, είχε ξεκινήσει να διαφαίνεται μία αύξηση του φυλακισμένου πληθυσμού, φτάνοντας σήμερα σε νούμερα πέραν των προβλεπόμενων. Στα περισσότερα σωφρονιστικά καταστήματα δεν υπάρχουν οι κατάλληλες δομές, ώστε να μπορέσει να αντιμετωπιστεί ο συνωστισμός των κρατουμένων, με αποτέλεσμα χώροι που προορίζονταν για εργαστήρια επαγγελματικής και εκπαιδευτικής χρήσης, να μετατρέπονται σε χώρους διαμονής²⁷. Ας μη μιλήσουμε για την έλλειψη ιατρικής περίθαλψης και υγιεινής.

Γενικά, πέρα από το πρόβλημα στέγασης του αυξημένου αριθμού των κρατουμένων, υπάρχουν πάμπολλα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα σύγχρονα σωφρονιστικά καταστήματα. Ένα από αυτά, είναι η υπερεκπροσώπηση του αλλοδαπού πληθυσμού²⁸. Συγκεκριμένα, στις Ελληνικές φυλακές υπάρχει μεγάλος αριθμός κρατουμένων από την Αλβανία, αλλά και από Ρωσία, Ρουμανία, Πακιστάν κ.ά. Ειδικά, οι κρατούμενοι Αλβανικής καταγωγής, λόγω και της εκτεταμένης μετανάστευσης τους στην Ελλάδα, τείνουν να παραλληλιστούν σε νούμερα με τους αυτόχθονες. Η τάση ποινικοποίησης αλλοεθνών πληθυσμών μπορεί να αποδοθεί και σε άλλους παράγοντες. Καταρχάς, πάντα συμφέρει την εκάστοτε εξουσία να προσδίδει ετικέτες σε άτομα ευάλωτα και κοινωνικά μειονεκτικά. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο «*επικίνδυνος και βίαιος αλλοδαπός*»²⁹ είναι ένα στερεότυπο, με τον οποίο οι ισχυροί μπορούν να απαλλάσσονται της ανικανότητάς τους και η λοιπή

²⁵ Βλ. σχετικά Χ. Ζαραφωνίτου, *Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματικοί προβληματισμοί*, Αθήνα 2008, τον επίλογο στο *Prison Readings. A Critical Introduction to Prisons and Imprisonment*, Ed. by Y. Jewkes, H. Johnston, Willan Publishing 2006, σ.σ 283-294, Χ. Ζαραφωνίτου, *Ανασφάλεια και επέκταση του κοινωνικού ελέγχου: Ποινικοποίηση των «αντικοινωνικοτήτων» και της «αταξίας»*, στο Ποινικός Λόγος, τευχ. 4, Ιούλιος-Αύγουστος 2004, κ.α.

²⁶ *Prison Readings. A Critical Introduction to Prisons and Imprisonment*, Ed. by Y. Jewkes, H. Johnston, Willan Publishing 2006, σ.σ 283-294.

²⁷ Κ. Δ. Σπινέλλη και Ν. Ε. Κουράκη, *Σωφρονιστική Νομοθεσία. Ελληνική και Διεθνής*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2001, σελ. 225.

²⁸ C. D. Spinellis, *The Eleonas Pilot Project. Treatment of Drug Offenders in a Therapeutic Setting*, στο *Minorities and Cultural Diversity in Prison*, P. J. P. Tak, M. Jendly, Proceedings of the Colloquium of the IPPF, Popowo, Poland 2007, σελ. 135.

²⁹ Βλ. υποσημείωση 3., σελ.2.

κοινωνία της μη-ηθικότητας της. Επίσης, μιλώντας για αλλοδαπούς, οι οποίοι αποτελούν το μεταναστευτικό κομμάτι πληθυσμού μιας χώρας, αντιλαμβανόμαστε ότι κάποιοι διαμένουν παράνομα στη χώρα, αλλά και το ότι αντιμετωπίζουν πολλά προβλήματα επιβίωσης και άρα καθίστανται ένας εύκολος στόχος για την προσχώρηση στην εγκληματικότητα ακούσια ή εκούσια.

Επίσης, ένα μείζον ζήτημα που ανακύπτει από τον υπερπληθυσμό, είναι ο συγχρωτισμός των κρατουμένων. Αποδεδειγμένα, δεν γίνονται οι κατάλληλοι διαχωρισμοί μεταξύ των κρατουμένων, με βάση τα προκαθορισμένα κριτήρια, όπως το αν είναι υπόδικος ή κατάδικος, το αδίκημα που διέπραξαν ή η διάρκεια της ποινής φυλάκισης. Αντιθέτως, κάθε λογής άνθρωποι διαμένουν μαζί, με αποτέλεσμα άνθρωποι που κάποια στιγμή έκαναν ένα λάθος και τιμωρήθηκαν με φυλάκιση, μετά το πέρας της ποινής τους, έχοντας διδαχτεί από άλλους, να καταλήγουν επαγγελματίες παραβάτες. Ας μην ξεχνάμε και την εκτεταμένη εκπροσώπηση των υπόδικων στους τροφίμους της φυλακής (3.541 για το 2010³⁰).

Ακόμη, η μη αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου των κρατουμένων κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής τους, αποτελεί εξίσου μία τροχοπέδη στους αντικειμενικούς σκοπούς της ποινής αυτής. Οι μέρες περνούν για τους καταδικασμένους σε φυλάκιση χωρίς δημιουργικότητα. Οι επαγγελματικές και εκπαιδευτικές ασχολίες, παρότι προβλέπονται από το νόμο, συνήθως περνούν σε αχρησία. Εν τέλει, εύλογα μπορούμε να πούμε ότι «...τους δόθηκε ο χρόνος σαν τιμωρία. Αλλά τους δόθηκε ο χρόνος κάποιου άλλου. Ο δικός τους χρόνος αφαιρέθηκε από τα δικαστήρια σαν ένα χρηματικό πρόστιμο και στη θέση του τους δόθηκε ο χρόνος της φυλακής. Αυτό δεν είναι πλέον μια πηγή αλλά ένας ελεγκτής. Πρέπει να εκτίεται παρά να χρησιμοποιείται.»³¹. Εδώ, οι συγγραφείς αναφέρονται στο ότι ο χρόνος της φυλακής είναι τόσο μη παραγωγικός, που μοιάζει σαν να δίνεται στους παραβάτες ως τιμωρία, ως καταδίκη σε απραξία.

Επιπρόσθετα, οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι συνήθως διακρίνονται από ένδεια εκπαιδευτικής κατάρτισης, κατέχοντας απλά το τυπικό απολυτήριο λυκείου. Λόγω της ενασχόλησής τους με ανθρώπους, το κράτος θα όφειλε να τοποθετεί στα πόστα

³⁰ Στατιστικά στοιχεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων:
<http://www.ministryofjustice.gr/modules.php?op=modload&name=Sofronistiko&file=page2003-2009>

³¹ S. Cohen και L. Taylor, *Time and Deterioration*, όπως παρατίθεται στο *Prison Readings. A Critical Introduction to Prisons and Imprisonment*, Ed. by Y. Jewkes, H. Johnston, Willan Publishing, 2006, σελ. 182.

τέτοιων ιδρυμάτων ανθρώπους με εξειδικευμένες γνώσεις. Παρά ταύτα, μέχρι σήμερα με αυτά τα προσόντα λειτουργούν οι προσλήψεις σωφρονιστικών φυλάκων.

Η καταστρατήγηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων δεν είναι η εξαίρεση, αλλά ο κανόνας. Οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης, οι περιορισμοί που βιώνονται πέρα από την απλή στέρηση της ελευθερίας, είναι μερικές μόνο από τις παραβάσεις στις οποίες περιπίπτει το σωφρονιστικό σύστημα έναντι των τροφίμων του. Αλλά, κατά κύριο λόγο και μέσα από όσα αναφέραμε, το αποκύημα της ανάλυσης της σύγχρονης φυλακής είναι το ότι δεν σωφρονίζει, δεν καταφέρνει να αναμορφώσει τα άτομα που εγκλείει, δηλαδή δε εκπληρώνει το σκοπό της ως θεσμός³².

2.3. «Ο μύθος της αναμόρφωσης»³³

Η ποινή της φυλάκισης, με τη σύμφωνη γνώμη σχεδόν όλης της επιστημονικής κοινότητας, έχει αποτύχει παντελώς ως προς τον σωφρονιστικό της σκοπό. Ούτε βελτιώνει τα παραβατικά άτομα, ούτε τα βοηθάει με κάποιο τρόπο. Αντίθετα, η αναμόρφωση και ο σωφρονισμός έχουν αποτελέσει τις νομιμοποιητικές βάσεις του θεσμού αυτού και καθίστανται μια πολύ ωραία πρόφαση για τη μη κατάργηση του. Πολλοί μελετητές της φυλακής έχουν έκδηλα τοποθετηθεί έναντι του εκφυλισμού της φυλακής, αλλά και τα αποτελέσματα σχετικών ερευνών το επιβεβαιώνουν. Ακόμα και ίδιοι οι κρατούμενοι, σε εξομολογήσεις τους, αναφέρουν ότι η φυλακή δεν σωφρονίζει³⁴.

Σύμφωνα με τον Mathiesen, η αποτυχία της φυλακής εξηγείται σε μια «κοινωνικό-επιστημονική βάση», προερχόμενη από 3 παράγοντες³⁵. Καταρχάς, τονίζεται η ευαπόδεικτη αποτυχία του σωφρονισμού μέσω των μελετών που έχουν

³² Βλ. σχετικά *Prison Readings. A Critical Introduction to Prisons and Imprisonment*, Ed. by Y. Jewkes, H. Johnston, Willan Publishing 2006. M. Foucault *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, Vintage Books, New York 1979 (in English translated from the French by A. Sheridan). Κ. Δ. Σπινέλλη και Ν. Ε. Κουράκη *Σωφρονιστική Νομοθεσία. Ελληνική και Διεθνής*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2001. Α. Κουκουτσάκη, *Εικόνες Φυλακής*, Πατάκης, Αθήνα 2006, Μ. Foucault, *Ο Μεγάλος Εγκλεισμός. Το Πείραμα της Ομάδας Πληροφόρησης στις Φυλακές*, μτφρ. Σ. Παντελάκης, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 1999, D. Garland, *Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory*, Clarendon Press, Oxford 1990, κ.ά..

³³ Φ. Τσαλίκoglου, *Μυθολογίες Βίας και Καταστολής*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996, σελ. 167.

³⁴ Α. Μαγγανάς, Γ. Λάζος και Δ. Σβουρδάκου, *Η Εγκληματολογία από τα Κάτω*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008, σελ. 137.

³⁵ T. Mathiesen, *Prison on Trial. A Critical Assessment*, Sage Publications, London 1994, σ. 40-41.

διενεργηθεί. Οι έρευνες αυτές έδειξαν ότι, όποιος τρόπος μεταχείρισης και να ακολουθηθεί, τα αποτελέσματα παραμένουν ίδια και εξαιρετικά άγωνα και παραπέμπει ως προς αυτό, τα αυξανόμενα ποσοστά υποτροπής. Επίσης, οριοθετεί την κοινωνικό-επιστημονική βάση μέσα από την πραγματική, απολυταρχική και γραφειοκρατική οργάνωση των φυλακών σε διεθνικό επίπεδο, κάνοντας λόγο για απουσία αυτού που θα αποκαλούσαμε, «*μεταχείριση' με μια ποιοτική έννοια*». Τέλος, υπογραμμίζει τις κοινωνιολογικές σωφρονιστικές μελέτες, των οποίων τα ευρήματα αναδεικνύουν πολλά από τα μειονεκτήματα της φυλακής (π.χ. τη φυλακοποίηση του Clemmer, το Goffman για τα άσυλα, το Sykes για τους πόνους της φυλάκισης, κ.ά.).

Από την άλλη, ένας άλλος πολέμιος της φυλακής, ο Foucault, προσεγγίζοντας κριτικά το φαινόμενο φυλακή, υποστηρίζει ότι όποιος μπει στη φυλακή δεν επανακοινωνικοποιείται³⁶. Αυτό διότι, καταρχήν δημιουργεί μια εσώτερη μικρό-κοινωνία, της οποίας τα μέλη όντας αποκλεισμένα, συσπειρώνονται εντός, αλλά και εκτός, δηλαδή μετά την αποχώρηση τους για την πραγματική κοινωνία. Επιπρόσθετα, ωθεί στην παρανομία, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι τα άτομα που καταλήγουν συνήθως στη φυλακή είναι χαμηλού κοινωνικού και οικονομικού στάτους. Εξίσου ενδιαφέρον είναι ότι ουσιαστικά η φυλακή είναι ένας θεσμός αποκομμένος και σχετικά ανεξέλεγκτος από τη νομολογία που ισχύει στη γενικότερη κοινωνία. Κλείνοντας, ορίζει το στίγμα που ακολουθεί τον πρώην κρατούμενο, για να δείξει την οριστικοποίηση της άστοχης αναγωγής του θεσμού αυτού σε αναμορφωτικό.

³⁶ Μ. Foucault, *Ο Μεγας Εγκλεισμός. Το Πείραμα της Ομάδας Πληροφόρησης στις Φυλακές*, μτφρ. Σ. Παντελάκης, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 1999, σελ. 74.

3. Ο ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΑΣ ΩΣ ΕΓΚΛΕΙΣΤΟΣ

3.1. Η ψυχολογία του εγκλειστού

Μετά το κίνημα του Διαφωτισμού και τη Γαλλική Επανάσταση, η ελευθερία αναδείχτηκε ως το ύψιστο και ανεκτίμητο αγαθό για τον άνθρωπο. Εύκολα συμπεραίνουμε, λοιπόν, το πόσο δύσκολο είναι για έναν άνθρωπο να στερείται την ελευθερία του και να περιορίζεται χώρο-χρονικά σε ένα περιβάλλον, όπως αυτό της φυλακής. Μετά τη διάπραξη ενός αδικήματος, εμπλέκεται με το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης, καταδικάζεται σε φυλάκιση και ξεκινά ο φαύλος κύκλος. Αρχικά, το άτομο με την είσοδο στο κατάστημα κράτησης, υφίσταται μια διαδικασία «ταπεινώσεων, βεβηλώσεων, εξευτελισμών και γελοιοποιήσεων»³⁷. Άξαφνα, λαμβάνει χώρα ένας εξαντλητικός έτερο-καθορισμός των καθημερινών του πρακτικών³⁸, παύει ο άνθρωπος να είναι κύριος του εαυτού του, άλλος αποφασίζει για κείνον, αλλά ταυτόχρονα βιώνει και την αποστέρηση ενός σωρό πραγμάτων.

Ο Sykes στο «*The Society of Captives*» έχει διατυπώσει με περίτεχνο τρόπο τους πόνους της φυλάκισης³⁹. Ξεκινάει από την προφανή στέρηση της ελευθερίας, μέσα από δύο οπτικές γωνίες, «τον περιορισμό στο ίδρυμα και τον περιορισμό εντός του ιδρύματος»⁴⁰. Ο συγγραφέας εδώ εννοεί ότι πέρα από τον χωρητικό και κινητικό περιορισμό, ο φυλακισμένος έχει να αντιμετωπίσει και την αποστέρηση του οικογενειακού και ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος του. Διαβιεί σε μια κατάσταση, όπου «αυτή η απομόνωση μπορεί να ειπωθεί ως πονετικά στερητική ή απογοητευτική από την άποψη των χαμένων συναισθηματικών σχέσεων, της μοναξιάς και της πλήξης»⁴¹.

Ως δεύτερο πόνο ανάγει την στέρηση αγαθών και υπηρεσιών, διότι η φυλακή παρέχει τις τυπικές ανάγκες που αποζητά ένας άνθρωπος. Αυτός ο πόνος μπορεί να επηρεάσει βαθιά την προσωπικότητα του ατόμου και να το καταρρακώσει ψυχικά, δημιουργώντας προβλήματα στην αυτό-αντίληψη του. Όπως αναφέρουν οι

³⁷ E. Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York 1961, σελ. 24.

³⁸ Το ίδιο, σελ. 20.

³⁹ G. M. Sykes *The Society of Captives: A Study of Maximum Security Prison*, Princeton University Press, 1971, σ. σ. 65-79.

⁴⁰ Το ίδιο, σελ. 65.

⁴¹ Το ίδιο.

συγγραφείς της «Εγκληματολογίας από τα Κάτω», «Οι φυλακισμένοι κατανοούνται σαν άτομα αλλά ομοιομορφοποιούνται: δεν τους επιτρέπεται να αναδείξουν, ...πληρέστερα την προσωπικότητα τους. Δηλαδή δεν κατανοούνται ως πρόσωπα.»⁴².

Ένα τρίτο άλγος αφορά στην στέρηση έτερο-σεξουαλικών σχέσεων εντός του σωφρονιστικού καταστήματος. Είναι ένα πάρα πολύ σημαντικό κομμάτι, καθότι η υγιής σεξουαλική ζωή είναι ζωτικής σημασίας για κάθε άνθρωπο. Αυτή η διαδικασία διαβρώνει την σεξουαλική ταυτότητα του ατόμου ή την εξαλείφει και εντελώς, ανάλογα το χαρακτήρα και τη διάρκεια έκτισης ποινής στο σωφρονιστικό κατάστημα. Άλλωστε, δεν είναι λίγες οι φορές που κάποιοι από τους κρατούμενους αναγκάστηκαν να περιέλθουν, για όσο βρίσκονται στη φυλακή, σε ομοφυλοφιλική διάθεση, ενώ πριν τη φυλάκιση τους ήταν ετεροφυλόφιλοι⁴³.

Επιπρόσθετα, εξίσου σοβαρή κρίνεται από τον Sykes και η «αποστέρηση της αυτονομίας⁴⁴», δηλαδή αυτός ο έτερο-καθορισμός τον οποίο θίξαμε και πρωτύτερα. Οι κανόνες και οι διαταγές, που επιβάλλονται στον κρατούμενο για τον έλεγχο της προσωπικότητας του σε καθημερινή βάση και υπό την απειλή τιμωρίας σε περίπτωση ανυπακοής, καθίστανται ιδιαίτερα πιεστικές συνθήκες. Κλείνοντας, ως τελευταίο πόντο θέτει την «ανασφάλεια⁴⁵», γεγονός που έρχεται σε αντιπαράβολή με έναν από τους θεματικούς άξονες, που θα διαπραγματευτούμε στην παρούσα εργασία, με γνώμονα το φόβο του εγκλήματος εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων. Είναι γεγονός πως ένας κρατούμενος έρχεται σε επαφή με συγκρατούμενους, ενδεχομένως και αμφίβολης ηθικής, που θα έχουν διαπράξει και επιθετικά εγκλήματα. Αυτό μπορεί να του δημιουργήσει φόβο και να τον κάνουν να αισθάνεται σε μόνιμη βάση σαν ένα εν δυνάμει θύμα.

Από τη μεριά της ψυχολογικής επιστήμης τώρα, οι Cooke, Baldwin και Howison αναπροσδιορίζουν τους πόνους της φυλάκισης, μιλώντας για *ψυχολογική ενόχληση στη φυλακή*⁴⁶. Κάνουν λόγο για «απώλεια ελέγχου», δηλαδή ότι ο

⁴² Α. Μαγγανάς, Γ. Λάζος και Δ. Σβουρδάκου, *Η Εγκληματολογία από τα Κάτω*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008, σελ. 131.

⁴³ G. M. Sykes, *The Society of Captives: A Study of Maximum Security Prison*, Princeton University Press, 1971, σελ. 71.

⁴⁴ Το ίδιο, σελ. 73.

⁴⁵ Το ίδιο, σελ. 76.

⁴⁶ D. J. Cooke, P. J. Baldwin, J. Howison, *Psychology in Prisons*, Routledge, London 1990, σ. σ. 55-66.

κρατούμενος παύει να αποφασίζει για τη ζωή του, για «απώλεια οικογένειας» του και για «απώλεια ερεθισμάτων», εννοώντας τη μονοτονία που καταλαμβάνει τη ζωή του εντός του καταστήματος, ενώ τέλος, υπογραμμίζει την «απώλεια προτύπων» για μίμηση. Επίσης, σε μια προσπάθεια προσδιορισμού της «ψυχικής διαταραχής» του φυλακισμένου κατευθύνονται προς καταστάσεις, όπως «το άγχος, η κατάθλιψη, η αυτοκτονία, ο αυτό-τραυματισμός και η έλλειψη επικοινωνίας (κλείσιμο στον εαυτό του)».

Επίσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον αντλείται από την «τυπολογία υποταγής»⁴⁷ του κάθε κρατούμενου στην κοινωνία των φυλακισμένων. Πρώτος είναι ο τύπος υποταγής (*“committed compliance”*), ο οποίος πιστεύει ότι η φυλακή είναι μια αντάξια τιμωρία για αυτόν και ταυτόχρονα, μια ευκαιρία για αναμόρφωση. Ο δεύτερος τύπος (*“fatalistic or instrumental compliance”*), αφορά στο ότι ο κρατούμενος αντιλαμβάνεται τη φυλακή ως ένα μονοπώλιο εξουσίας και δεν προσπαθεί να αντισταθεί σε αυτό. Διακρίνεται από ρουτίνα και παραίτηση και κατά μία έννοια αποδέχεται το σύστημα. Ο τρίτος τύπος (*“detached compliance”*) είναι πιο παθητικός και αναφέρεται ουσιαστικά στον πρώην τοξικό-εξαρτημένο κρατούμενο και στην προσπάθεια του να αντισταθεί στους πειρασμούς της πρότερης ζωής του έξω, όσο διαβιεί στο σωφρονιστικό κατάστημα. Τέλος, ο τέταρτος τύπος (*“strategic compliance and manipulation”*), είναι αυτός που υποτάσσεται στο σύστημα, αλλά ως κομμάτι της στρατηγικής του, κατά την οποία δείχνει υποταγμένος, αλλά διατηρεί μια κρυφή αντίσταση μέσα του.

3.2. Οι κοινωνικές σχέσεις του έγκλειστου στη φυλακή

Βιώνοντας ο κρατούμενος τις οδύνες της φυλάκισης, είναι εύλογο ότι, συνειδητά ή ασυνειδητά, θα επιδιώξει να διοχετεύσει κάπου αλλού τις δυνάμεις που του έχουν απομείνει. Αυτή τη διέξοδο θα τη βρει στις συνδιαλλαγές του με τα υπόλοιπα άτομα που διαβιούν στη φυλακή, κυρίως τους συγκρατούμενους, με τους οποίους υπάρχει σύμπνοια. Άλλωστε, ο άνθρωπος είναι ένα κοινωνικό όν και πάντα αισθάνεται την ανάγκη να έρχεται σε επαφή με άλλα άτομα, να συνάπτει ομάδες και να νιώθει ότι ανήκει κάπου. Ιδιαίτερα για έναν φυλακισμένο, τον αποδιωγμένο από την κοινωνία, η ανάγκη αυτή είναι επιτακτική και αναμενόμενη και μορφοποιείται

⁴⁷ B. Crewe, *Power, Adaptation and Resistance in a Late-Modern Men's Prison*, British Journal of Criminology, Vol.47, 2007, σ. σ. 256-275.

μέσα από τις έννοιες της υποκουλτούρας ή της υποπολιτισμικής ομάδας της φυλακής ή του κώδικα των κρατουμένων⁴⁸.

Δανειζόμενη τον ορισμό της Φ. Τσαλίκoglου, ως υποπολιτισμική ομάδα θα ορίζαμε «ένα είδος ‘αντι-κοινωνίας’ με τη δικιά της κουλτούρα, τους δικούς της νόμους, τις δικές της αξίες, που αντιστρατεύονται τους κοινά αποδεκτούς κοινωνικούς κανόνες.⁴⁹». Ο κώδικας των κρατουμένων ενυπάρχει σε κάθε φυλακή, παράλληλα με τους επίσημους κανόνες του καταστήματος και διαμορφώνει τις σχέσεις των κρατουμένων, αναδεικνύοντας την αλληλεγγύη μεταξύ τους. Θα μπορούσαμε να τον αντιπαραβάλλουμε με τον όρο “fraternalization”⁵⁰ του Goffman, ο οποίος περιγράφει το συναδελφισμό και την αλληλεγγύη μεταξύ των κρατουμένων, ενάντια στο προσωπικό και γενικά το σύστημα της φυλακής. Θεωρείται ότι ανάλογα με το σωφρονιστικό κατάστημα και τις μεθόδους μεταχείρισης που χρησιμοποιεί, κλιμακώνεται και η ένταση της παρουσίας της υποπολιτισμικής ομάδας. Ως προς τον τρόπο σχηματισμού της, οι απόψεις δίστανται, καθώς από τη μια γίνεται λόγος για ανάγκη δημιουργίας μιας τέτοιας ομάδας, ώστε να απαλύνονται οι πόνοι του εγκλεισμού, ενώ από την άλλη πιστεύεται ότι η υποκουλτούρα είναι όμοια με αυτή που διατηρείτο έξω στην έξω κοινωνία και απλά μεταφέρεται στο περιβάλλον της φυλακής⁵¹. Η πλειοψηφία των μελετητών συμφωνούν με την πρώτη άποψη, προσδίδοντας τις πράξεις ευθύνες και στο σύστημα σωφρονισμού.

Η προσχώρηση στην υποπολιτισμική ομάδα της φυλακής υποδηλώνει κάποιου τύπου κοινωνικοποίηση στο σωφρονιστικό σύστημα, η οποία κλιμακώνεται ανάλογα με τη διάρκεια παραμονής του κρατούμενου στη φυλακή. Πιο συγκεκριμένα, όσο μεγαλύτερο είναι το διάστημα έκτισης της ποινής του στο κατάστημα κράτησης, τόσο αυξάνεται και ο βαθμός κοινωνικοποίησης του σε αυτό. Ο αυξημένος βαθμός κοινωνικοποίησης παραπέμπει στο φαινόμενο του *ιδρυματισμού ή φυλακοποίησης*,

⁴⁸ Α. Χάιδου, *Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σελ. 49.

⁴⁹ Φ. Τσαλίκoglου, *Μυθολογίες Βίας και Καταστολής*, Παπαζήσης, Αθήνα 2006, σελ. 189.

⁵⁰ E. Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York 1961, σ. σ. 59-60.

⁵¹ Το ίδιο, σελ. 190. Βλ. επίσης, Α. Χάιδου, *Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σελ. 50. Η. Δασκαλάκης *Μεταχείριση Εγκληματία*, Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σελ. 45. K. Edgar, I. O’ Donnell, K. Martin *Prison Violence. The Dynamics of Conflict, Fear and Power*, Willan Publishing, 2003, σ. σ. 4-5.

στο οποίο αναφερθήκαμε και παραπάνω. Σύμφωνα με τον Clemmer⁵², υπάρχει μια σειρά παραγόντων, με βάση τους οποίους κρίνεται ο βαθμός φυλακοποίησης του κρατούμενου. Ήδη αναφερθήκαμε στον ουσιαστικότερο, που είναι η διάρκεια της στερητικής της ελευθερίας ποινή. Εξίσου σημαντική κρίνεται η ποιότητα της προσωπικότητας του ατόμου, το κατά πόσον θα αποδεχθεί τον κώδικα των κρατουμένων, αλλά και τον κώδικα της φυλακής, οι επαφές που θα διατηρήσει με άτομα από την έξω κοινωνία, κ.ά. Το πρόβλημα προκύπτει στη βάση του βαθμού ιδρυματισμού, διότι όσο πιο πολύ εντάσσεται στην κοινωνία της φυλακής ο κρατούμενος, τόσο αποκοινωνικοποιείται από την ελεύθερη κοινωνία και όταν έρθει η ώρα της αποφυλάκισης, δυσκολεύεται η επανένταξη του.

Σε αυτή τη μικροκοινωνία των κρατουμένων, αναπτύσσεται μια ιδιάζουσα ιδρυματική αργκό ("*institutional lingo*")⁵³, η οποία χρησιμοποιείται για την περιγραφή των γεγονότων που συμβαίνουν εκεί. Κυρίως τη μεταχειρίζονται οι τρόφιμοι, αλλά και το προσωπικό, που ανήκει στις χαμηλότερες βαθμίδες, σίγουρα έχει γνώση της διαλέκτου. Οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι παίζουν μεγάλο ρόλο για τη διαβίωση του κρατούμενου. Από τη μια, μπορούν να εκπληρώνουν σωστά τα καθήκοντα τους και να είναι βοηθητικοί προς τους φυλακισμένους και από την άλλη, έχουν τη δυνατότητα, λόγω της εξουσίας που τους έχει ανατεθεί, να δυσχεράνουν κατά πολύ τη ζωή τους⁵⁴. Άλλωστε, το προσωπικό της φυλακής είναι αυτό που θα επιβάλλει την τάξη και η τελευταία, αναγκαστικά, θα τεθεί και χωρίς τη συγκατάθεση αυτών στους οποίους επιβάλλεται, πράγμα που ίσως επιφέρει αντιδράσεις. Η έννοια της *τάξης* (*order*)⁵⁵ συνοψίζεται στο κοινωνικό συμβόλαιο που ουσιαστικά προσυπογράφεται μεταξύ υπαλλήλων και τροφίμων και αναδεικνύει, το πώς γίνεται η αναδιανομή της εξουσίας.

Η δουλειά των σωφρονιστικών υπαλλήλων έχει να κάνει με ανθρώπους, γι' αυτό οφείλουν να διατηρούν, κατά το δυνατόν, ταυτόχρονα με την αυστηρότητα και

⁵² D. Clemmer, *The Prison Community*, Rinehart and Winston, New York: Holt 1940, σ. σ. 301-312.

⁵³ E. Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York 1961, σελ. 55.

⁵⁴ D. Scott, *Creating Ghosts in the Penal Machine: prison officer occupational morality and the techniques of denial*, στο *Understanding Prison Staff*, eds. J. Bennett, B. Crewe, A. Wahidin, Willan Publishing, 2008, σελ. 168.

⁵⁵ D. H. Drake, *Staff and Order in Prisons*, στο, *Understanding Prison Staff*, eds. J. Bennett, B. Crewe, A. Wahidin Willan Publishing, 2008, σελ. 153-154.

τον ανθρωπισμό τους. Ο Sykes στο «The regime of the custodians»⁵⁶, εύστοχα αναλύει τα «καθήκοντα» (“tasks”) των σωφρονιστικών υπαλλήλων. Ξεκινάει από το καθήκον της φύλαξης (*custody*), θέτοντας τα με σειρά σπουδαιότητας και συνεχίζει με της εσωτερικής τάξης (*internal order*), της αυτοσυντήρησης (*self-maintenance*), της τιμώρησης (*punishment*) και της αναμόρφωσης (*reform*). Παρά ταύτα, έχει παρατηρηθεί χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο στους υπαλλήλους και τα τυπικά προσόντα φαίνονται επαρκή για να προσληφθούν⁵⁷.

Ήδη αναφερθήκαμε στους πόνους που προκαλεί το περιβάλλον της φυλακής στον κρατούμενο. Επειδή όμως και οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι διαβιούν κατά ένα τρόπο στο κατάστημα κράτησης, ενδεχόμενα να περνούν κι οι ίδιοι παρόμοιες καταστάσεις. Ο J. Warr⁵⁸, σε μια τύπου αυτοβιογραφία για την εμπειρία του με τους υπαλλήλους των φυλακών που επισκέφτηκε, εκφράζει μια τέτοιου είδους άποψη και κάνει λόγο για βαναυσότητα, που εμφανίζεται μέσα σε ένα κλιμακούμενο κυνισμό (“*cynicism*”), που διεισδύει, θα λέγαμε, σε όποιον υπόκειται στο σωφρονιστικό περιβάλλον. Λίγοι, κατά τη γνώμη του, διαφεύγουν αυτής της κατάστασης και παραμένουν αισιόδοξοι και ισορροπημένοι, υπονοώντας κυρίως το εκπαιδευτικό προσωπικό. Άλλο ένα θέμα που θίγει ο συγγραφέας, αφορά στο μονοπώλιο που συντηρεί στα χέρια της η διοίκηση της φυλακής και το πώς αυτή η άνιση κατανομή εξουσίας επηρεάζει τις σχέσεις κρατουμένων και υπαλλήλων. Καταρχάς, δεν επιτρέπει να δημιουργηθούν σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ τους, γιατί όπως αναφέρει ο ίδιος είναι «αδύνατο να εμπιστευτείς κάποιον που έχει τόση κυριαρχία πάνω σου»⁵⁹.

Γενικά, για τον σωφρονιστικό υπάλληλο επικρατεί το στερεότυπο του ακαλλιέργητου, βάνουσου και αναίσθητου. Αυτό ενισχύεται ιδιαίτερα από τις αρνητικές αναφορές των ΜΜΕ, αλλά και από μια γενική *αορατότητα* (*invisibility*)⁶⁰, σχετικά με το έργο που προσφέρει αυτό το επάγγελμα. Επίσης, είναι γεγονός ότι οι

⁵⁶ G. M. Sykes, *The Society of Captives: A Study of Maximum Security Prison*, Princeton University Press, 1971, σ. σ. 18-34.

⁵⁷ Κ. Δ. Σπινέλλη και Ν. Ε. Κουράκη, *Σωφρονιστική Νομοθεσία. Ελληνική και Διεθνής*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2001, σελ. 239.

⁵⁸ J. Warr, *Personal Reflections on Prison Staff*, στο *Understanding Prison Staff*, eds. J. Bennett, B. Crewe, A. Wahidin Willan Publishing, 2008, σελ. 21.

⁵⁹ Το ίδιο, σελ. 23.

⁶⁰ E. Crawley, P. Crawley, *Understanding Prison Officers: culture, cohesion and conflicts*, στο *Understanding Prison Staff*, eds. J. Bennett, B. Crewe, A. Wahidin, Willan Publishing, 2008, σελ. 136.

υπάλληλοι της φυλακής είναι κοινωνικά απομονωμένοι, καθώς επιβαρύνονται με κατάλοιπα λόγω της εργασίας τους στη φυλακή. Με λίγα λόγια, από έρευνες που αντανakλούν τις στάσεις του κοινού, δεν είναι πολύ αποδεκτοί, τους αντιμετωπίζουν, όπως ακριβώς θα αντιμετώπιζαν ένα φυλακισμένο, σαν το «*μίασμα της φυλακής*»⁶¹. Ως αποτέλεσμα της εχθρότητας, οι υπάλληλοι γίνονται καχύποπτοι και διατηρούν μια αλληλεγγύη μεταξύ τους⁶². Από την μεριά των κρατουμένων πάλι, οι υπάλληλοι δεν χαίρουν πάντα επιδοκιμασίας, καθώς η εξουσία έναντι των κρατουμένων, που είναι στη διακριτική ευχέρεια τους, απαιτεί έλλογη και δίκαιη διαχείριση από μέρους τους, ώστε οι τελευταίοι να μην ενίστανται⁶³.

3.3. Η βία στη φυλακή

Η βία είναι ένα μείζον ζήτημα για την κοινωνία της φυλακής. Αυτό διότι, κάποια άτομα από αυτά που εγκλείει, βρίσκονται εκεί λόγω της επιθετικότητας τους. Επιπρόσθετα, είμαστε αντιμετώπι με ένα κλειστό περιβάλλον, που προκαλεί τρομερή πίεση στα άτομα που διαβιούν σε αυτό και στο οποίο υποβόσκουν σχέσεις εξουσίας και ιεραρχίες. Με λίγα λόγια υπάρχουν κυβερνόντες και κυβερνώμενοι, άρα οι εντάσεις είναι απόλυτα αναμενόμενες και φυσιολογικές.

Είναι γεγονός ότι ο χώρος της φυλακής συγχρωτίζει κρατούμενους που διαφέρουν μεταξύ τους. Για να μπορέσει αυτή η μικροκοινωνία να λειτουργήσει και να διασφαλιστεί η αλληλεγγύη έναντι της εχθρότητας και της διαφωνίας, οφείλεται να ακολουθούνται κάποιοι κανόνες. Οι Sykes και Messinger⁶⁴, καταθέτουν μια σειρά από νόρμες που απαιτούνται, ώστε να διασφαλιστεί η κοινωνική ειρήνη μεταξύ των εγκλειστων. Καταρχάς, αξιώνεται η *πίστη* μεταξύ των κρατουμένων όταν έρχονται αντιμετώπι με το προσωπικό της φυλακής, με την έννοια του να μην προδίδουν ο ένας τον άλλο. Δεύτερον, κρίνεται απαραίτητη η *τιμιότητα* μεταξύ τους, δηλαδή να μην κακοποιούν ο ένας τον άλλο, να μην κλέβονται κ.ά. Επίσης, δίνεται μεγάλη σημασία στον *ανδρισμό* και μάλιστα με αυστηρά ετεροφυλοφιλική έννοια. Ενώ τέλος, ως πρωτεύουσας σημασίας προβάλλεται η *προστασία του ιδιωτικού χώρου*. Θα πρέπει ο ένας κρατούμενος να σέβεται τον άλλο και να μην γίνονται πολλές

⁶¹ Το ίδιο, σελ 137.

⁶² Το ίδιο, σ. σ. 138-139.

⁶³ D. H. Drake, *Staff and Order in Prisons*, στο, *Understanding Prison Staff*, eds. J. Bennett, B. Crewe, A. Wahidin, Willan Publishing, 2008, σελ. 155.

⁶⁴ G. M. Sykes, S. L. Messinger, *The Inmate Social System*, Theoretical Studies in Social Organization of the Prison, Social Science Research Council, New York 1960, σελ. 5-19.

ερωτήσεις για την ιδιωτική ζωή τους. Όσα προτείνονται από τους συγγραφείς φαίνεται να χρήζουν ιδανικών συνθηκών, πράγμα δύσκολο να πραγματοποιηθεί. Παρόλα αυτά, αν γίνονταν θα αμύνονταν καλύτερα απέναντι στο σωφρονιστικό προσωπικό.

Η υποπολιτισμική ομάδα της φυλακής, στην οποία αναφερθήκαμε και πρωτίτερα, είναι μια υποκουλούρα βίας. Η βία στα πλαίσια της ομάδας *«αποτελεί ένα επιτυχημένο κι αποτελεσματικό μέσο πραγμάτωσης πολλών επιδιώξεων και σκοπών στη ζωή»⁶⁵* των ατόμων που τη συγκροτούν. Η βιαιότητα είναι μια κατάσταση η οποία δεν εκδηλώνεται μόνο έξω από την ομάδα, αλλά και μέσα σε αυτήν και μάλιστα σε πιο καταστροφικό βαθμό. Θα παραλλήλιζα την υποκουλούρα της φυλακής και τις μικρότερες ομάδες που την αποτελούν, με τον όρο *Mob*. Όπως αναφέρει ο Chaplin, *«το Mob είναι ένα πλήθος που δρα κάτω από συναισθηματικές συνθήκες, που συνήθως οδηγούν στη βία ή σε παράνομες πράξεις»⁶⁶*. Έχουν προταθεί διάφορες θεωρίες για τη σύσταση αυτής της ομάδας, όπως αυτές της σύγκλισης, της διάδοσης, κοινωνικό-πολιτισμικές, κ.ά., αλλά κυρίως το πλαίσιο δημιουργίας της, αφορά στην ανάγκη ανθρώπων για συσπείρωση, για εξεύρεση κοινών σκοπών και στόχων και εν τέλει, την προσπάθεια τους με όποιο κόστος.

Ειδικότερα, στα πλαίσια καταστημάτων κράτησης αρρένων, έννοιες όπως ο ανδρισμός και η ανάγκη απόδειξης του, η σωματική και ψυχολογική δύναμη, η επιβολή του ενός στον άλλο, αλλά και άλλες πολλές, αναδεικνύονται ως ιδιαίτερα πρωταρχικές και σχετίζονται με την διατήρηση ατομικών και κοινωνικών ταυτοτήτων. Είναι πιθανό να ακολουθούνται από πολλές επιδείξεις βίαιης συμπεριφοράς. Η βία συγκροτείται ως ένας μηχανισμός άμυνας σε αυτές τις περιπτώσεις. Άλλωστε, οι κρατούμενοι συνιστούν άτομα, τα οποία λόγω της παράβασης που διέπραξαν, βρέθηκαν αποκλεισμένα, έγκλειστα, άρα ήδη έχουν υποστεί διάβρωση της κοινωνικής τους ταυτότητας (αποδοκιμασία της κοινωνίας). Όταν λοιπόν ο παραβάτης φυλακίζεται και βρίσκεται αντιμέτωπος με μία μικροκοινωνία αποκλειστικά ανδρών, θέλοντας και μη, αισθάνεται την ανάγκη να υπερασπιστεί τον ανδρισμό του, να αποδείξει και να στηρίξει την ανδρική του ταυτότητα (*«ταυτότητα του 'άνδρα'»⁶⁷*).

⁶⁵ Π. Παπαδάτος, *Η Επιθετικότητα, η Βία και η Καταστροφικότητα στην κοινωνική διαβίωση*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1980, σελ. 119.

⁶⁶ Όπως παραπέμπεται στο *The Ecology of Aggression*, A. P. Goldstein, Plenum Press, New York-London 1994, σελ. 109.

⁶⁷ J. Gilligan, *Violence: Our Deadly Epidemic and its Causes*, Grosset/Putnam Book, 1996.

Διάφορες μελέτες έχουν αναδείξει τα βίαια καθεστώτα που αναπτύσσονται στη φυλακή και το πώς σχετίζονται με την επιδίωξη και τη διατήρηση του στάτους⁶⁸. Ο Crewe⁶⁹ μελετώντας το συγκεκριμένο φαινόμενο, απεφάνθη ότι πολλές συγκρούσεις γεννιούνται στην προσπάθεια των φυλακισμένων να προστατέψουν την ταυτότητα και τη φήμη τους. Μέσω των επιδείξεων δύναμης στις διαμάχες, όπως αναφέρουν διάφοροι επιστήμονες, θα καταφέρουν να προβάλλουν μια καλή και δυνατή εικόνα του εαυτού τους που θα χρήζει σεβασμού και θα ανακουφιστούν ψυχολογικά. Επίσης, θα τους χρησιμεύσει ως μια καλή αυτοάμυνα, αλλά πρώτα και κύρια, θα καταφέρουν να αποφύγουν τη θυματοποίηση, στην οποία θα αναφερθούμε διεξοδικά παρακάτω.

Η εικόνα που βγάζουμε προς τα έξω, το πώς μας αντιλαμβάνονται οι «άλλοι» δηλαδή, παίζει μεγάλο ρόλο για το άτομο και την προσωπικότητά του. Οι Lind και Tyler⁷⁰ υπογραμμίζουν το μεγάλο ενδιαφέρον των ανθρώπων για το πώς κρίνουν οι άλλοι την κοινωνική τους αξία. Μία θεωρία που αναπαριστά εύστοχα τα προλεγόμενα, είναι η *"impression management"*⁷¹ του Felson, σύμφωνα με την οποία το άτομο προσαρμόζει τη συμπεριφορά του, έτσι ώστε να εκμαιεύει αρεστές αντιδράσεις από το κοινό. Αυτό ισχύει πολύ περισσότερο για ένα έγκλειστο άτομο, που είναι μέλος μιας μικρής κλειστής κοινωνίας. Βεβαίως, ακόμα πιο σημαντική είναι η αυτό-αντίληψη που έχουμε για τον εαυτό μας κι αυτό διότι, πρώτα από όλα πρέπει να μας αποδέχεται ο ίδιος μας ο εαυτός και κατόπιν θα μας επιδοκιμάσουν και οι άλλοι.

Άρα λοιπόν, οι κρατούμενοι, είτε για να δημιουργήσουν καλή εικόνα στους άλλους, είτε για να νιώσουν οι ίδιοι καλύτερα με τον εαυτό τους, επιδίδονται με ευκολία σε συγκρούσεις. Βοηθητικό κομμάτι είναι η υποπολιτισμική ομάδα της φυλακής και οι υπό-ομάδες που τη συγκροτούν, στις οποίες προσχωρούν τα έγκλειστα άτομα. Έτσι, συνασπίζονται με άλλους κρατούμενους και καταφέρνουν να

⁶⁸ Βλ. ενδεικτικά, K. Edgar, I. O'Donnell, C. Martin, *Prison Violence. The Dynamics of Conflict, Fear and Power*, Willan Publishing, 2003. D. Lockwood, *Prison Sexual Violence*, Elsevier, New York 1980. *Bullying among Prisoners*, ed. J. L. Ireland, Willan Publishing, 2005. *Male Violence*, ed. J. Archer, Routledge, New York and London 1994.

⁶⁹ B. Crewe, *Male Prisoners. Orientations towards Female Officers in an English Prison*, British Journal of Criminology, vol.8, no.4, 2006, σ. σ. 395-421.

⁷⁰ E. A. Lind, T. R. Tyler, *The Social Psychology of Procedural Justice*, Plenum Press, New York 1988.

⁷¹ Όπως παραπέμπεται, στο L. Berkowitz, *Some Varieties of Human Aggression: Criminal Violence as Coercion, Rule-Following, Impression Management and Impulsive Behavior*, στο *Violent Transactions. The Limits of Personality*, eds. A. Campbell, J. J. Gibbs, Basil Blackwell, New York 1986, σελ. 93.

αντιμετωπίζουν τα προβλήματα της φυλακής με πιο διεξοδικό τρόπο. Οι Edgar, Ο' Donnell και Martin, αναφέρουν 6 τύπους σκόπιμα επιζήμιας συμπεριφοράς των κρατουμένων, την προσβολή, τον αποκλεισμό, την κλοπή, τη ληστεία, την απειλή και την επίθεση⁷². Για την επεξήγηση, υπογράμμισαν τις καταστάσεις της λεκτικής κακοποίησης (*verbal abuse*), της κλοπής κελιού (*cell theft*), της σεξουαλικής επίθεσης (*sexual assault*) και της ανταλλαγής/εμπορίου (*trading*)⁷³.

Μια μορφή παρενόχλησης που συμβαίνει, πέρα από το σχολικό περιβάλλον και στη φυλακή είναι το “*bullying*”. Σύμφωνα με τον ορισμό της Jane Ireland, «ένα άτομο υφίσταται *bullying*, όταν είναι το θύμα άμεσης ή/και έμμεσης επιθετικότητας που συμβαίνει σε εβδομαδιαία βάση, από τον ίδιο δράστη ή διαφορετικούς δράστες.⁷⁴». Επίσης, πολύ σημαντικό στοιχείο της μελέτης της συγγραφέως είναι η παράθεση στατιστικών στοιχείων επί του θέματος. Αναφερόμενη σε 16 έρευνες που διεξάχθηκαν μεταξύ 1986 και 2002, ανέδειξε το μέσο ποσοστό των δραστών *bullying* στο 21%, και σε 18 έρευνες της ίδιας χρονικής περιόδου, το μέσο ποσοστό 23% για τα θύματα *bullying*. Το *bullying* διακρίνεται σε έμμεσο και άμεσο. Όπως είναι φυσικό, στο περιβάλλον της φυλακής, το έμμεσο *bullying* είναι το επικρατέστερο κι αυτό συμβαίνει για δύο λόγους. Πρώτον, ανάλογα με το κατάστημα κράτησης (αν είναι ανηλίκων άμεση, αν είναι ενηλίκων έμμεση) και δεύτερον, ανάλογα με το περιβάλλον, λόγω του ότι στη φυλακή πάντα υποβόσκει ο κίνδυνος τιμώρησης από τη διοίκηση της φυλακής. Σε μια γενική γραμμή, έχει υποστηριχθεί ότι οι δράστες του *bullying* έχουν προϋπάρξει ως θύματα πρώτα, συγκεκριμένα «...οι άνθρωποι μαθαίνουν να θυματοποιούν άλλους με το να θυματοποιούνται οι ίδιοι.⁷⁵».

Η βία στις φυλακές δύναται να εξηγηθεί μέσα από 6 παράγοντες⁷⁶. Αρχικά, έχουμε τα «ενδιαφέροντα» (“*interests*”), τα οποία αφορούν στα αγαθά και τις αξίες, τις σχέσεις (“*relationships*”), που είναι η οικειότητα μεταξύ των μερών, τους καταλύτες (“*catalysts*”) ως συμπεριφορές που οδηγούν τη σύγκρουση προς ένα βίαιο αποτέλεσμα, τις ερμηνείες (“*interpretations*”), που δείχνουν τις απαιτήσεις και τις προθέσεις, τους σκοπούς (“*purposes*”), οι οποίοι μπορούν να ‘ναι από την τιμώρηση,

⁷² K. Edgar, I. O' Donnell, K. Martin, *Prison Violence. The Dynamics of Conflict, Fear and Power*, Willan Publishing, 2003, σελ. 29.

⁷³ Το ίδιο, σ. σ. 31-36, 47-54.

⁷⁴ *Bullying among Prisoners*, ed. J. L. Ireland, Willan Publishing, 2005, σελ. 5.

⁷⁵ K. Edgar, I. O' Donnell, K. Martin *Prison Violence. The Dynamics of Conflict, Fear and Power*, Willan Publishing, 2003, σελ. 67.

⁷⁶ Το ίδιο, σελ. 160.

μέχρι την υπεράσπιση τιμής και το κοινωνικό πλαίσιο (*“social context”*), με βάση το οποίο διαφαίνεται, το πώς οι επιλογές των φυλακισμένων περιορίζονται από το περιβάλλον της φυλακής.

Από τη μεριά του σωφρονιστικού προσωπικού τώρα, υπάρχουν μελέτες που υποστηρίζουν ότι σε κάποια ιδρύματα η βία εξιδανικεύεται ως χρήσιμη και ονοματίζεται ως «ιδρυματική βία»⁷⁷. Στην πιο έκδηλη μορφή της, υποδηλώνει τη βία που ασκεί η εξουσία σε ένα ίδρυμα. Αυτό είναι και ένα από τα χαρακτηριστικά της, η δικαιοδοσία του ιδρύματος να βλάπτει τους άλλους με πράξεις που πράττει ή που δεν πράττει. Επίσης, κοινωνικοποιούν με τέτοιο τρόπο το προσωπικό τους, ώστε να το αποξενώνουν από ηθικές αξίες του χαρακτήρα τους, καταλήγοντας σε μια «απανθρωποποίηση»⁷⁸ (*“dehumanization”*) του. Μέσω της απανθρωποποίησης επιτυγχάνεται η ακατάσχετη βία χωρίς κανένα ηθικό δισταγμό, αποδιώχνεται η τύψη και η συμπόνοια κι όλοι καταλήγουν να γίνονται πιόνια του συστήματος. Ασυνείδητα, το προσωπικό υιοθετεί μια αντίληψη του «εμείς» οι άνθρωποι και «αυτοί» (τρόφιμοι) οι υπάνθρωποι. Όπως τις παραθέτει ο Johnson, διακεκριμένες πηγές απανθρωπισμού αποτελούν οι εξής⁷⁹:

- μια γραφειοκρατική οργανωτική μορφή.
- Η απομόνωση του οργανισμού
- Η μόνωση των εργατών ή των διοικήτων του ιδρύματος

Στη φιλοσοφία του απανθρωπισμού, κατευθύνεται και ο Cohen, δανειζόμενος τις τεχνικές εξουδετέρωσης των Sykes και Matza, με βάση τις οποίες ο παραβάτης καταφέρνει να δικαιολογήσει την αποκκλίνουσα συμπεριφορά που ετοιμάζεται να εκδηλώσει, ώστε να περάσει πιο εύκολα και ανώδυνα στην πράξη. Ο Cohen τις προσαρμοσε στο πως μπορούν να χαλαρώσουν οι ηθικές αρχές στη θέαση κακοποιήσεων του ανθρώπου⁸⁰. Έτσι έχουμε τις εξής:

- «άρνηση της ευθύνης», όπου το άτομο αρνείται ότι φταίει.

⁷⁷ R. Johnson, *Institutions and the Promotion of Violence*, στο *Violent Transactions. The Limits of Personality*, eds. A. Campbell, J. J. Gibbs, Basil Blackwell, New York 1986, σ. σ. 181-205.

⁷⁸ Το ίδιο, σ. σ. 184-185.

⁷⁹ Το ίδιο, σελ. 188.

⁸⁰ S. Cohen, *States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering*, Polity, Cambridge 2001, σ. σ. 60-61, 78-101.

- «*άρνηση της βλάβης*», όπου αρνείται τον πόνο του θύματος.
- «*άρνηση του θύματος*», όπου θεωρεί ότι το θύμα το αξίζει.
- «*κατηγορία των κατηγορών*», όπου αυτός που υποφέρει πρέπει να καταδικαστεί ή να μοιραστεί το φταίξιμο.
- «*επίκληση ανώτερων αξιών*», όπου η βλάβη εξυπηρετεί έναν ανώτερο σκοπό.

Σε αυτές ο Cohen πρόσθεσε περαιτέρω άλλη μια, αυτή της «*ηθικής αδιαφορίας*», όπου εδώ ο φύλακας θεωρεί τόσο σωστό το βασανιστήριο των κρατουμένων, σε σημείο να μην αισθάνεται πια καμία ενοχή. Μέσα από αυτές τις έξι τεχνικές, ένας σωφρονιστικός υπάλληλος καταφέρνει να εκλογικεύσει όλες τις βαρβαρότητες που διαπράττονται στους κρατούμενους και ενδεχομένως, να φτάνει σε τέτοιο σημείο ουδετεροποίησης, που να συμβάλλει κι ο ίδιος στη διάπραξη τους. Μια άλλη θεωρία, υποστηρίζει ότι η ανάγκη στήριξης της ανδρικής ταυτότητας, επηρεάζει και τους υπαλλήλους εκτός από τους κρατούμενους της φυλακής. Είναι το φαινόμενο του “*machismo*”⁸¹, το οποίο παρεμποδίζει την εκδήλωση συναισθημάτων ευαισθησίας και τρυφερότητας. Άλλωστε, είναι βέβαιο πως κάποιοι από τους υπαλλήλους, λόγω της πολύχρονης εμπειρίας τους και της τριβής τους στο περιβάλλον της φυλακής, θα έχουν αναισθητοποιηθεί απέναντι σε τέτοιες καταστάσεις.

Βέβαια, ανάμεσα στους σωφρονιστικούς υπαλλήλους υπάρχουν και αυτοί που έχουν φροντίσει να διατηρήσουν το ανθρώπινο στοιχείο μέσα τους. Πολλοί συμπάσχουν με τους κρατούμενους και κοιτούν να βοηθήσουν όσο μπορούν. Για παράδειγμα, για ένα κατάστημα νέων αναφέρεται ότι «*Κάποιοι από το προσωπικό, ειδικά οι αστυφύλακες και οι επιστάτες, έχουν επαρκή ανεπίσημη επαφή με φυλακισμένους ώστε να ακούσουν τα προβλήματα τους. Τέτοιου είδους επικοινωνία συμβαίνει ειδικά μεταξύ νεώτερων τροφίμων και μεγαλύτερων αστυφυλάκων που έχουν εγκαθιδρύσει φήμες ότι είναι πατρικοί.*»⁸².

Από την άλλη, μπορεί ακόμα και να ενθαρρύνουν τον κρατούμενο να συγκρουστεί σε περίπτωση αυτοάμυνας ή ακόμα και να παραβλέψουν το γεγονός, χωρίς να τον τιμωρήσουν. Επίσης, είναι αυτός ο φύλακας που θα προστατέψει τον έγκλειστο από ενδεχόμενες επιθέσεις ή και θα φροντίσει για τη μεταγωγή του. «*Μπορεί να μιλήσει πειστικά στους σωστούς διοικητές, και σε σύντομο χρονικό*

⁸¹ R. Ryder, *Violence and the Role of Machismo*, στο *Perspectives on Violence*, ed. E. A. Stanko, Quartet, London 1994, σελ. 86.

⁸² D. Lockwood, *Prison Sexual Violence*, Elsevier, New York 1980, σ. σ. 131-132.

διάστημα να πάρει τον απελπισμένο φυλακισμένο από το επικίνδυνο περιβάλλον και να τον τοποθετήσει σε ένα ασφαλές.»⁸³.

⁸³ Το ίδιο, σελ. 136-137.

4. Ο ΦΟΒΟΣ ΤΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ

4.1. *Εννοιολογική προσέγγιση του φόβου του εγκλήματος*

Ο φόβος του εγκλήματος είναι ένα μείζον θέμα, χρονολογικά σχετικά πρόσφατο, που έχει απασχολήσει αρκετά το επιστημονικό ενδιαφέρον. Οι έρευνες για το ζήτημα αυτό ξεκίνησαν μετά το 1970, με απόγειο τους τη δεκαετία του '80. Μέσα από τις έρευνες, προέκυπτε η ανησυχία των πολιτών για μια (ρεαλιστική ή υποτιθέμενη) συνεχώς αυξανόμενη εγκληματικότητα, η οποία ίσως και να τους απέφερε μια πιθανή θυματοποίηση. Είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο, που συνέχιζε να ισχύει, ακόμα κι όταν η εγκληματικότητα φαινόταν από τα ερευνητικά δεδομένα, μειωμένη. Ο φόβος των ατόμων για τυχόν θυματοποίηση παρέμενε μεγάλος, δίχως πάντα να 'ναι πραγματικός⁸⁴. Δηλαδή, έγκλημα και φόβος του εγκλήματος δεν ακολουθούν απαραίτητα παράλληλη πορεία, αλλά κάποιες φορές ακόμα και ανεξάρτητη.

Ως ορισμό για το φόβο του εγκλήματος θα παραθέταμε αυτόν του J. Leaute που, σχετικώς και με την παραπάνω μας περιγραφή, τον τοποθετεί ως «το συλλογικό άγχος των κατοίκων μιας περιοχής, μιας πόλης ή χώρας, το οποίο προέρχεται από το φόβο πιθανής θυματοποίησης των ίδιων ή κοντινών τους ανθρώπων από βίαιες (κατά κύριο λόγο) εγκληματικές επιθέσεις⁸⁵». Βέβαια, δεν είναι μόνο ο κίνδυνος θυματοποίησης που αντιπροσωπεύει την αντίληψη του φόβου του εγκλήματος για το άτομο, αλλά και οι στάσεις που αποκτούν νόημα μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο πίστεων, κρίσεων και αξιών, στο οποίο αντικατοπτρίζεται ο νόμος και η τάξη και η κοινωνική και ηθική κατασκευή της κοινότητας και της κοινωνίας⁸⁶.

Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να αναφερθούμε και στους διάφορους παράγοντες, οι οποίοι αυξάνουν την ένταση του φόβου του εγκλήματος και ορίζονται ανάλογα με την υποκειμενικότητα ή την αντικειμενικότητα τους.

Ως τέτοιες μεταβλητές ορίζουμε⁸⁷ :

⁸⁴ Χ.Ζαραφωνίτου, *Ο Φόβος του Εγκλήματος-Μελέτες Ευρωπαϊκής Νομικής Επιστήμης*, Εκδ Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σελ.35.

⁸⁵ Το ίδιο, σ. σ. 31-32

⁸⁶ J.Jackson, *Experience And Expression. Social And Cultural Significance In The Fear Of Crime*, British Journal Of Criminology, Vol.44, 2004, σ. σ. .946-966

⁸⁷ Χ. Ζαραφωνίτου, *Εγκληματολογικές Προσεγγίσεις του Φόβου του Εγκλήματος Και Της (Αν)Ασφάλειας*, Ποινική Δικαιοσύνη, Τεύχος 8-9, 2006, σ. σ.1031-1039.

Την προσωπική κατάσταση (μόρφωση, ηλικία, φύλο κ.ά.)

- Την εμπιστοσύνη στο κράτος και την αποτελεσματικότητα του (αστυνομία, σύστημα απονομής δικαιοσύνης)
- Την αξιολόγηση κινδύνου θυματοποίησης
- Την αίσθηση του ευάλωτου στην περίπτωση απειλής
- Τις περιβαλλοντικές συνθήκες
- Το είδος και τη βαρύτητα εγκλημάτων

4.2. Προσαρμογή της θεωρίας του Φόβου του Εγκλήματος στο χώρο του εγκλεισμού

Ο φόβος του εγκλήματος, όπως προαναφέρθηκε, τείνει να υποκειμενοποιείται στη βάση του «ευάλωτου»⁸⁸. Το ευάλωτο είναι μια υποκειμενική κατάσταση, την οποία αποδίδουν τα άτομα στους εαυτούς τους ή τους οικείους τους, είτε αφορά στην εγκληματικότητα ως προσωπική κατάσταση, είτε ως κοινωνικό πρόβλημα. Η εμφάνιση του συνδέεται με στοιχεία όπως η ποιότητα ζωής ενός ατόμου, η εμπιστοσύνη του στο ποινικό σύστημα και οι ιδεολογίες που το διακρίνουν.

Διενεργήθηκαν πολλές έρευνες, που προσπάθησαν να εξηγήσουν αυτό το σύνθετο κοινωνικό-ψυχολογικό φαινόμενο της ανασφάλειας των ατόμων και οι οποίες οριοθέτησαν το ευάλωτο, ως παράγοντα κλειδί στη γένεση του φόβου του εγκλήματος. Η δεσπόζουσα προσέγγιση δόθηκε από τον Καθηγητή Εγκληματολογίας Martin Killias⁸⁹ το 1990, η οποία έκανε διάκριση μεταξύ φυσικών, κοινωνικών και περιπτωσιολογικών όψεων του ευάλωτου, αλλά και μέσα από τη διάσταση της απειλής που αυτό εμπερικλείει, όπως τα αντιλαμβάνεται ένα άτομο. Βασικές μεταβλητές του ευάλωτου έχουν καταδειχτεί η ηλικία και το φύλο.

Συγκλίνοντας έναν αριθμό θεωριών, καταλήγουμε στην παραδοχή τριών παραγόντων κλειδιά⁹⁰, (πάντα σε συνδυασμό με τις φυσικές, κοινωνικές και περιπτωσιολογικές διαστάσεις του ευάλωτου που προαναφέραμε), στους οποίους φαίνεται να βασίζεται η σύνδεση του φόβου του εγκλήματος με το ευάλωτο. Μιλάμε για την έκθεση σε μη-αμελητέο κίνδυνο, την απώλεια ελέγχου μιας κατάστασης και την αναμονή για σοβαρές επιπτώσεις, οι οποίες ενδείκνυται να λειτουργούν πάντα

⁸⁸ Το ίδιο.

⁸⁹ M. Killias, *Vulnerability and Fear of Crime*, Criminological Research Reports by the Max Planck Institute for Foreign and International Penal Law, Vol.50, 1991, σ. σ. 618-633.

⁹⁰ Το ίδιο.

από κοινού κι όχι ξεχωριστά, στοχεύοντας σε μια σωστή πολυδιάστατη ερευνητική προσέγγιση. Η συχνή ερώτηση, που διατυπώνεται στις έρευνες του φόβου του εγκλήματος (ειδικά στις έρευνες του National Crime Survey), για το αν φοβάται κανείς να περπατήσει μόνος στη γειτονιά του τη νύχτα, έχει συνδεθεί με τις διαστάσεις του ευάλωτου και ειδικά αυτού της έκθεσης σε κίνδυνο. Μέσα από απαντήσεις ευάλωτων ατόμων διαφαίνεται ο αυτοπεριορισμός και ο ετεροκαθορισμός τους, εν σχέση με τους λιγότερο ευάλωτους.

Η φυλακή αποτελεί χώρο εγκλεισμού ανθρώπων που έχουν διαπράξει εγκλήματα, άλλοι πιο σοβαρά κι άλλοι λιγότερο. Εύλογα λοιπόν, κάποιοι από τους κρατούμενους αισθάνονται αδύναμοι απέναντι σε κάποιους άλλους, είτε λόγω του διαπεπραγμένου εγκλήματος, είτε της σωματικής διάπλασης, είτε της κατοχής εξουσίας, είτε της συμμετοχής σε ομάδα, είτε λόγω του ίδιου του εγκλεισμού που δεν παρέχει ευχέρεια κίνησης, ούτε και διαφυγής σε περίπτωσης κινδύνου. Άλλωστε, αυτοί που για τη λοιπή κοινωνία αποτελούν τον κίνδυνο, τα υποκείμενα δηλαδή πρόκλησης φόβου των πολιτών, είναι συγκεντρωμένα εκεί. Άρα, είναι βέβαιο ότι, όπως στην ελεύθερη κοινωνία ενυπάρχει στους ανθρώπους φόβος και ανασφάλεια, έτσι θα είναι και στη μικροκοινωνία της φυλακής, που είναι και κλειστός χώρος.

Προσεγγίζοντας σε μία βαθύτερη ανάλυση το ζήτημα, θα δούμε ότι η θεωρία του ευάλωτου ανταποκρίνεται εξάισια στα πλαίσια των καταστημάτων κράτησης, πράγμα το οποίο επιβεβαιώνεται και από άλλους μελετητές⁹¹. Αυτό θα το ανακαλύψουμε αν συνδυάσουμε τους παράγοντες του φόβου του εγκλήματος με τις διαστάσεις του ευάλωτου, όπως τις κατέγραψε ο Killias⁹².

Συγκεκριμένα, ξεκινώντας με τον παράγοντα της **έκθεσης σε κίνδυνο**, αρχικά σε συνδυασμό με τις *φυσικές* διαστάσεις, αναφερόμαστε στο γνωστό δίπολο γυναίκες και σεξουαλικές επιθέσεις (θεωρείται ότι έχουν την τάση να θυματοποιούνται σε σεξουαλικά εγκλήματα, π.χ. βιασμοί), όπου στο περιβάλλον της φυλακής αρρένων, ανάγουμε σε κρατούμενους θηλυπρεπείς ή αδύναμους, οι οποίοι εύκολα γίνονται στόχος σεξουαλικών εγκλημάτων. Όσον αφορά τους *κοινωνικούς* παράγοντες, το θέμα μας είναι η επαγγελματική κατάσταση κάποιων ατόμων, η οποία ίσως τους κατατάσσει σε ένα πιο παρακινδυνευμένο τρόπο ζωής, π.χ. οδηγοί ταξί, ιερόδουλες, άλλες νυχτερινές δουλειές, υπάλληλοι τραπεζών κ.ά. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ως επαγγελματική κατάσταση θα θεωρήσουμε την

⁹¹ K. Edgar, I. O' Donnell, K. Martin, *Prison Violence. The Dynamics Of Conflict, Fear And Power*, Willan Publishing, 2003, σ. σ. 80-100.

⁹² M.Killias, *Vulnerability And Fear Of Crime*, Criminological Research Reports By The Max Planck Institute For Foreign And International Penal Law, Vol.50, 1991, σελ. 620 (Πίνακας).

εγκληματική ιδιότητα των κρατουμένων. Τρίτον, οι *περιπτωσιολογικοί* παράγοντες εκτυλίσσονται γύρω από τη διαμονή σε μη πολιτισμένα περιβάλλοντα, με σημάδια αταξίας κι εγκατάλειψης, τα οποία τείνουν να αυξάνουν το φόβο και να υπενθυμίζουν στους κατοίκους, στην προκειμένη τους κρατούμενους, την πιθανή περίπτωση θυματοποίησης τους.

Ο δεύτερος παράγοντας της **σοβαρότητας των επιπτώσεων**, τοποθετημένος στις *φυσικές* διαστάσεις του ευάλωτου, πάλι συνδέει τις γυναίκες με τα σεξουαλικά εγκλήματα, καθώς υπόκεινται συχνότερα θύματα βιασμών ή και παρενοχλήσεων, που τις τραυματίζουν ανεπανόρθωτα ψυχικά και σωματικά. Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη τα καταγεγραμμένα ποσοστά βιασμών και σεξουαλικών κακοποιήσεων και στις φυλακές ανδρών, η αναλογία της παραπάνω υπόθεσης γίνεται προφανής. Αλλά και σε επίπεδο ηλικίας, οι επιπτώσεις γίνονται φανερές, δριμύτατες και μακροχρόνιες. Μιλάμε δηλαδή για τους ηλικιωμένους, καθώς όμως και για ανθρώπους με επιβαρυμένη κατάσταση υγείας (κρατούμενοι μεγάλης ηλικίας). Στην *κοινωνική* του όψη από την άλλη, επισημαίνονται θύματα χωρίς δίκτυο κοινωνικής υποστήριξης ή άλλες επαρκείς πηγές (κρατούμενοι αποκομμένοι από το σύνολο της υποκουλτούρας ή γενικά χωρίς καμία αρωγή), ενώ οι *περιπτωσιολογικές* συνιστώσες του, περιγράφουν καταστάσεις θυματοποίησης, με κύριο τον τραυματισμό σε απομακρυσμένη περιοχή, όπου η παροχή βοήθειας δεν θα είναι εφικτή σε εύλογο χρονικό διάστημα (τραυματισμός σε απόκρυφα σημεία της φυλακής ή μακριά από το βλέμμα των σωφρονιστικών υπαλλήλων ή χωρίς καμία συμπαράσταση από άλλους κρατούμενους).

Τρίτον, συνδυάζοντας τον παράγοντα **απώλεια ελέγχου** με τις *φυσικές* διαστάσεις του ευάλωτου, για άλλη μια φορά έχουμε τις γυναίκες, τους ηλικιωμένους και τα φυσικά ευάλωτα άτομα (στην περίπτωση μας, κρατούμενοι θηλυπρεπείς ή αδύναμους, ηλικιωμένους ή αρρώστους). Επίσης, οι *κοινωνικοί* παράγοντες σε αυτήν την κατηγορία, αναπαριστούν άτομα που είτε κυκλοφορούν ασυνόδευτα τη νύχτα, είτε αυτά της αμφίβολης υπόληψης, τα οποία και αποτελούν εύκολους στόχους για αποτροπια εγκλήματα. Εδώ, ανήκουν οι ομοφυλόφιλοι, οι ιερόδουλες, καθώς και οι πελάτες τους. Να σημειωθεί ότι, ομοφυλόφιλοι υπάρχουν και στις φυλακές και σε αυτούς θα προσθέσουμε τους βιαστές κρατούμενους και τους παιδεραστές για την παραπάνω κατηγορία. Και τέλος, η *περιπτωσιολογική* διάσταση της απώλειας ελέγχου, επισημαίνει τη θυματοποίηση σε απομακρυσμένες πάλι περιοχές, ιδίως τη νύχτα, αλλά και σε περιοχές φτωχές σε επίσημη ή ανεπίσημη επιτήρηση, αλλά και θύματα που εκθέτουν τον εαυτό τους σε πολύ υψηλό κίνδυνο, χωρίς επαρκή τεχνική προστασία (μιλάμε ξανά για τραυματισμό σε απόκρυφα σημεία της φυλακής ή μακριά

από το βλέμμα των σωφρονιστικών υπαλλήλων ή χωρίς καμία συμπαράσταση από άλλους κρατούμενους και για άτομα που μέσα από τις πρακτικές τους είτε έξω, είτε μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα, θέτουν τον εαυτό τους σε κίνδυνο).

4.3. *Εμπειρική διερεύνηση φόβου του εγκλήματος και ευάλωτου σε συνθήκες εγκλεισμού*

Η εγκυρότητα της θεωρίας του «ευάλωτου» σε σύζευξη με τις διαστάσεις του φόβου του εγκλήματος, δοκιμάστηκε από τον M. Killias και C. Clerici, μέσω έρευνας που έλαβε χώρα το Νοέμβριο του 1997, σε αντιπροσωπευτικό δείγμα Ελβετών υπηκόων⁹³. Οι συνεντεύξεις διενεργήθηκαν στα σπίτια των διερωτώμενων, το οποίο γεγονός και εξήρε τη σημασία της επιτόπιας έρευνας και των άμεσων συνεντεύξεων.

Στα πορίσματα που προέκυψαν, φάνηκε ότι ο φόβος του εγκλήματος, ως υποκειμενικό και προσωπικό συναίσθημα, θα ήταν καλό να προσεγγίζεται μέσα από ένα εξίσου υποκειμενικό μέτρο ευάλωτου. Έτσι, είναι πλεονέκτημα να εξηγείται σε συνδυασμό με το πώς κρίνουν οι ερωτώμενοι την ικανότητα τους να αντιμετωπίσουν πιθανές απειλές. Αποδείχτηκε ότι ο φόβος του εγκλήματος στους δρόμους, κατά τη διάρκεια της νύχτας, σχετίζεται κυρίως με το φύλο, την ηλικία, το φυσικό ευάλωτο και τα χαρακτηριστικά της γειτονιάς (γκράφιτι, απορρίμματα, ύποπτα άτομα). Επίσης, το φύλο παραμένει ισχυρός παράγοντας και στην περίπτωση της κυκλοφορίας στα μέσα μαζικής μεταφοράς, κατά την οποία έχουμε αρκετές παρενοχλήσεις γυναικών, αλλά επιπρόσθετα, εκεί καιροφυλαχτούν συναντήσεις με άτομα αμφίβολης υπόληψης. Ενώ τέλος, τα χαρακτηριστικά της γειτονιάς αποτέλεσαν τη βάση για την αξιολόγηση του κινδύνου και για τρίτα άτομα ευάλωτων ομάδων που κατοικούν στον τόπο κατοικίας ενός ατόμου.

Με αυτή την έρευνα, οι M. Killias και C. Clerici, επαλήθευσαν τη θεωρία του «ευάλωτου», η οποία ταυτόχρονα με τη μεγάλη αποδοχή της, έγινε και αντικείμενο πολλών επικρίσεων. Για τη δική μας περιπτωσιολογική μελέτη, υπάρχουν μερικές έρευνες μέσω των οποίων μπορεί να γίνει μια προσπάθεια σύνδεσης του φόβου του εγκλήματος, της ανασφάλειας και του ευάλωτου με το περιβάλλον της φυλακής.

⁹³ M.Killias And C.Clerici, *Different Measures Of Vulnerability In Their Relation To Different Dimensions Of Fear Of Crime* , British Journal Of Criminology, Vol.40, 2000, σ. σ . 437-450.

Μία αξιολόγηση Ολλανδική έρευνα⁹⁴ αναγνωρίζει τέσσερα στοιχεία που συνιστούν το φόβο. Πρώτο ορίζει την «ελκυστικότητα» (*“attractivity”*), με την οποία χαρακτηρίζει την αίσθηση κάποιου ότι εύκολα μπορεί να θυματοποιηθεί, λόγω του ότι είναι ελκυστικός σαν στόχος. Δεύτερον, την «κακή πρόθεση» (*“evil intent”*), όπου διαφαίνονται οι εγκληματικές προθέσεις στους άλλους ανθρώπους στο περιβάλλον κάποιου. Τρίτο στοιχείο είναι η «εξουσία» (*“power”*), η οποία από τη μια αφορά τον έλεγχο του περιβάλλοντος και από την άλλη το αν όσοι βρίσκονται σε εγγύτητα μπορούν να αποκαλύψουν τις εγκληματικές τους προθέσεις. Τέλος, τονίζεται η επίδραση του «εγκληματογόνου περιβάλλοντος» (*“criminalizable place”*), δηλαδή η αξιολόγηση του ατόμου των ευκαιριών που παρέχει μια κατάσταση για τη διάπραξη εγκλήματος. Παρατηρούμε ότι μπορούν και αυτά, κάνοντας μερικές παραλλαγές, να προσαρμοστούν στο σωφρονιστικό περιβάλλον.

Το 1987, οι Smith και Torstensson⁹⁵, προσπαθώντας να διαφωτίσουν διάφορες όψεις του φόβου του εγκλήματος, εμπνεύστηκαν 4 «υποθέσεις». Η έρευνα τους αφορούσε στη διερεύνηση του λεγόμενου «παράδοξου του φόβου θυματοποίησης» του Hale⁹⁶, αλλά παρόλα αυτά, μέσα από τα πορίσματα τους μπορούμε να εξάγουμε ενδιαφέροντα συμπεράσματα για το φόβο των ανδρών. Ειδικότερα, με την τέταρτη υπόθεση τους περί απόρριψης-εξουδετέρωσης φόβου από μεριάς των ανδρών. Οι άντρες έχουν την τάση να διαβλέπουν λιγότερο κίνδυνο και να εμφανίζονται με χαμηλότερα ποσοστά φόβου του εγκλήματος από τις γυναίκες. Μοιάζουν δηλαδή να αψηφούν τον κίνδυνο, κι αυτό αποδίδεται κατά την υπόθεση αυτή, στον παράγοντα κοινωνική τάξη. Παρόλα αυτά, ενδείκνυται αρνητική σχέση κοινωνικής τάξης και φόβου, λόγω μιας συνέπειας επιλογής και μιας συνέπειας ενδυνάμωσης. Όπου, σύμφωνα με τους συγγραφείς, στην πρώτη περίπτωση οι κοινωνικό-οικονομικά μειονεκτικοί δεν μπορούν να ζουν σε περιοχές με χαμηλή επικινδυνότητα, ενώ στη δεύτερη οι ευεργετημένοι έχουν μεγαλύτερη

⁹⁴ A. Van Der Wurff, P. Stringer, F. Timmer, *Feelings Of Unsafety In Residential Surroundings*, στο “Environmental Social Psychology”, Eds. D. Canter, C. Jesuino, L. Soczka, G. Stephenson, Dordrecht, Kluwer 1986.

⁹⁵ W. Smith And M. Torstensson, *Gender Differences In Risk Perception And Neutralizing Fear Of Crime*, British Journal Of Criminology, Vol.37, No.4, Autumn 1997, σ. σ. 608-634

⁹⁶ C. Hale, *Fear Of Crime: A Review Of Literature*, International Review Of Victimology, 4, (ως παράδοξο του φόβου θυματοποίησης) εννοούμε το πώς κάποιες ομάδες, π.χ. γυναίκες και ηλικιωμένοι, που δεν διατρέχουν άμεσο φόβο θυματοποίησης, φοβούνται να μη θυματοποιηθούν πολύ περισσότερο από αυτούς που πραγματικά κινδυνεύουν).

αίσθηση ελέγχου και επιβολής του περιβάλλοντος τους. Παραδόξως, οι άντρες με μέση εκπαιδευτική κατάρτιση και επαγγελματική κατάσταση έχουν υψηλό φόβο. Σε γενικές γραμμές, έρευνες έχουν δείξει ότι μέσα και χαμηλά επίπεδα εκπαίδευσης συνδέονται με υψηλά ποσοστά και φόβου και πρόσληψης κινδύνου.

Παρά ταύτα, υπάρχει και το στερεότυπο του άντρα της «φυσικής ανδρείας» (φαινόμενο *machismo* που προαναφέραμε), όπου χαρακτηρίζει άντρες με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, που αψηφούν τον κίνδυνο μαθημένοι από τον τρόπο ζωής τους, ο οποίος μπορεί να ενέχει εγκληματικά χαρακτηριστικά και οι ίδιοι να μην μπορούν να τα αναγνωρίσουν. Από την άλλη μεριά, η εξουδετέρωση φόβου από άντρες με υψηλή εκπαίδευση, πηγάζει από την αίσθηση εξουσίας και ίσως λόγω αυτού να διαβιούν σε χαμηλής εγκληματικότητας περιβάλλοντα. Τέλος, άλλος ένας παράγοντας σιγουριάς και ασφάλειας για το αντρικό φύλο, είναι οι αρκετές κοινωνικές επαφές. Η τάση αυτή των ανδρών να αψηφούν τον κίνδυνο, ίσως να επεξηγείται μέσα από τις «εξουδετερωτικές συσκευές» που χρησιμοποιούν, όπως είπε χαρακτηριστικά κι ο Agnew το 1985⁹⁷. Με το να μη λογαριάζουν λοιπόν τον κίνδυνο της διάπραξης εγκλήματος, φτάνουν να μη λογαριάζουν το κίνδυνο θυματοποίησης. Έτσι, σύμφωνα με τους συγγραφείς, πολλοί άνδρες μπορεί να νιώθουν φόβο, αλλά για λόγους όπως η εικόνα τους και ο ανδρισμός τους, τον εξουδετερώνουν.

Η επιστήμη της Εγκληματολογίας, στις εμπειρικές και θεωρητικές κατασκευές της έχει καθιερώσει τον τύπο του υπερβάλλοντα αρσενικού, που από την εφηβική ως και την ενήλικη ζωή του, εμπλέκεται σε αντικοινωνικότητες και εγκληματικές ενέργειες. Έτσι, ο Jo Goodey⁹⁸ στο "Boys don't cry", που παρουσίασε το 1997, προσπάθησε να δείξει την ανορθολογικότητα του προτύπου αυτού, μέσα από την κομβική έννοια της «ανδρικής» ηγεμονίας και τον ρόλο της κοινωνικοποίησης των εφήβων στην κατάκτηση του ύφους του «άφοβου αρσενικού».

Στο πλαίσιο της έννοιας της *ανδρικής ηγεμονίας* ως «της κυρίαρχης ανάγνωσης της δυναμικής των σχέσεων εξουσίας του αρσενικού⁹⁹», θα στοιχειοθετηθεί η διαδικασία κατά την οποία τα αγόρια μαθαίνουν να υιοθετούν το πρότυπο του «άφοβου». Το να είσαι ή να γίνεις άντρας είναι κάτι που περιορίζεται σε

⁹⁷ R. Acnew, *Neutralizing The Impact Of Crime*, Criminal Justice And Behavior, 1985, σ. σ. 221-239.

⁹⁸ J. Goodey, *Boys Don't Cry*, British Journal Of Criminology, Vol.37, No.3, 1997, σ. σ. 401-418.

⁹⁹ R. W. Connell, *Gender And Power*, Stanford University Press, 1987, σελ. 110.

οτιδήποτε δεν είναι θηλυκό ή γυναικείο. Το στερεότυπο του ότι ένας άντρας δεν πρέπει να κλαίει ή ότι δεν πρέπει να ειδωθεί να κλαίει, περικλείει τον πρέποντα ανδρισμό. Ο «*ηγεμονικός ανδρισμός (hegemonic masculinity)*» συγκρατεί το ανδρικό φύλο, λόγω του φόβου να μη χαρακτηριστεί «θηλυπρεπής», με αποτέλεσμα να γίνονται αρνητικοί σε αισθήματα ευάλωτου. Αυτό που τον συστήνει, δεν είναι απαραίτητα μόνο η αντρική ισχύς, αλλά και το τι συντηρεί αυτή την ισχύ και το πως την υποστηρίζει η συμφωνία των αντρών. «Είναι η πολιτισμική έκφραση της επιβολής στη γυναίκα.... Αρκετοί άντρες έχουν ως πρότυπο αντρικές φιγούρες, όπως ο Bogart ή ο Stallone¹⁰⁰». Τα κοινωνικά στερεότυπα αρχίζουν να επενεργούν στο άτομο με το πέρασμα στην εφηβική φάση.

Στο τελευταίο σκαλί της ιεραρχίας του αντρικού φύλου, βρίσκεται το αγόρι. Τα αγόρια του δείγματος του Goodey, όντας λευκοί δεν αντιμετωπίζουν φαινόμενα, όπως η περιθωριοποίηση και ο κοινωνικός αποκλεισμός, βρίσκονται απλά στην τελευταία βαθμίδα της ίδιας της φυλής τους. Συνεπώς, το να γίνουν άντρες, δημιουργεί ένα πλεονέκτημα στους νεανικούς εαυτούς τους ως ένα βαθμό, αλλά αυτό πάντα σε συνάρτηση με το κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο που βρίσκονται τώρα και αυτό που θα βρεθούν στο μέλλον. Αν σκεφτούμε όμως ότι ζουν σε καιρούς χαλεπούς, με ανεργία και αδιέξοδα, τότε αυτό που μένει να ενδυναμώσουν και να προβάλουν για να είναι άξιοι, είναι μόνο ο «προσφιής ανδρισμός» κι εδώ είναι που αποκτάται το πρότυπο αυτού που δε φοβάται, του «άφοβου-ατρόμητου» (fearless).

Η μελέτη «*Οι άνδρες δεν κλαίνε*», συνιστά μια πολύ βασική θεώρηση, καθώς αντικατοπτρίζει το πως τα στερεότυπα και οι κοινωνικές αναπαραστάσεις της κοινωνίας επενεργούν πάνω στα άτομα, τα ευνουχίζουν και τα κατευθύνουν προς καθιερωμένες πρακτικές. Οι άνδρες που εισέρχονται στη φυλακή, από τη μια κουβαλούν τα στερεότυπα της κοινωνίας και από την άλλη έρχονται αντιμέτωποι και με νέα. Μέσα στη μικροκοινωνία της φυλακής, μιας κοινωνίας αντρών, οι ευαισθησίες και η αδυναμία δεν είναι γόνιμο να εκδηλωθούν από τα άτομα, καθώς όποιος φανεί ευάλωτος θα υποστεί δυσάρεστες συνέπειες από τους υπόλοιπους ισχυρούς κρατούμενους.

Ο Warr το 1984¹⁰¹, λέει πως ο φόβος του εγκλήματος τείνει να είναι ο φόβος του βιασμού. Μία στις δύο γυναίκες της έρευνας, φάνηκαν κάπως ή αρκετά φοβισμένες για βιασμό ή σεξουαλική παρενόχληση, αλλά και ένας στους δέκα

¹⁰⁰ Στο ίδιο, σελ.126.

¹⁰¹ M.Warr, *Fear of Victimization: Why Are Women And The Elderly More Afraid?*, Social Science Quarterly, Vol.65, 1984, σελ. 681-702.

άντρες, πράγμα που δεν έχει φανεί ξανά, σε τέτοιο βαθμό τουλάχιστον, από άλλο ερευνητικό σχέδιο. Ο Lockwood¹⁰² στην έρευνα που διεξήγαγε το 1980, εν σχέση με τη σεξουαλική βία στις φυλακές, τόνισε τη σημασία του ομογενοποιημένου ή μη πολιτισμικά περιβάλλοντος της φυλακής. Όσο πιο ομοιογενής πολιτισμικά εμφανίζεται η φυλακή, τόσο λιγότερη σεξουαλική βία θα παρουσιάζει. Επίσης, μίλησε για την τάση να συμβαίνουν βίαια περιστατικά, τους τέσσερις πρώτους μήνες μετά την είσοδο στο κατάστημα κράτησης και υπογράμμισε τη σημαντικότητα της διάρκειας παραμονής στη φυλακή μετά το περιστατικό, καθώς έτσι κατηγοριοποιούν τους νεοεισερχόμενους σε διαθέσιμους ή μη, σε ενδεχόμενα ή μη θύματα. Γενικά, σύμφωνα με το συγγραφέα, οι πρώτοι 16 μήνες φαίνονται να είναι καταλυτικοί για το αν θα επακολουθήσει μια σεξουαλική επίθεση τον υπόλοιπο καιρό. Συγκεκριμένα, αν ένα άτομο αποτύχει να έχει τρόπο ζωής που να αποτρέπει σεξουαλικές επιθέσεις, αν δεν κατακτήσει το σεβασμό από τους υπόλοιπους, ή αν δεν καταφέρει να μπει σε κάποια ομάδα κρατουμένων ή έστω να δουλέψει, τότε η ετικέτα του «ευάλωτου» είναι βέβαιη.

Παραδόξως, στατιστικά προέκυψε ότι 16% των περιστατικών συνέβησαν σε μέρη της φυλακής, όπου υπήρχε άμεση επιτήρηση¹⁰³. Επίσης, ο συγγραφέας κάνει μια πολύ σημαντική διαπίστωση. Ανακαλύπτει ότι ο συχνότερος στόχος των επιτιθέμενων ήταν τα μοναχικά άτομα, αυτά που δεν άνηκαν σε ομάδες. Άλλωστε, είναι λογικό, εφόσον οι ίδιοι άνηκαν στην υποκουλτούρα της βίας, να επιλέξουν άτομα έξω από αυτήν. Οι «ανεξάρτητοι», αν μπορεί να μου επιτραπεί ο όρος για να περιγράψω αυτούς που δεν άνηκαν σε κλίκες, ανέδυσαν μια εικόνα ενός αδύναμου ατόμου, εύκολο να το χειριστείς, γι' αυτό και τους επέλεγαν οι θύτες. Τα θύματα από την άλλη, θέλοντας να αποφύγουν την ετικέτα του ομοφυλόφιλου, δεν κατήγγειλαν τα περιστατικά. Επίσης, εξωτερικά οι κρατούμενοι-στόχοι, ήταν μικροκαμωμένοι και νέοι, ώστε να φέρνουν όσο το δυνατόν περισσότερο στο γυναικείο φύλο. Η κατάκτηση ενός τέτοιου εξύψωνε τον επιτιθέμενο στα μάτια των υπολοίπων. Μεγάλο ρόλο έπαιζε και το εγκληματικό του παρελθόν, το πόσα και τι είδους εγκλήματα έχει διαπράξει.

Οι φυλακές είναι τόποι, όπου η βία δυστυχώς ευδοκimeί. Αν δεν αντιδράσει κάποιος με βία στις προκλήσεις των κρατουμένων, αμέσως καταχωρείται στα κατάστιχα της υποκουλτούρας τους ως αδύναμος και στοχοποιείται. Ακόμα και το να προσπαθήσει να διευθετήσει τα περιστατικά με λεκτικές διαπραγματεύσεις, τον

¹⁰² D. Lockwood, *Prison Sexual Violence*, Elsevier, New York 1980

¹⁰³ Το ίδιο, σελ. 27.

καθιστά ευάλωτο στα μάτια όλων. Μόνο στήριγμα, σύμφωνα με τον Lockwood, αποτελούν κάποιοι από τους κρατούμενους και από τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους και βέβαια, όλοι συστήνουν στο θύμα τη βία ως απάντηση.

Οι συναισθηματικές αντιδράσεις του θύματος ποικίλουν¹⁰⁴. Το 55% των στόχων της επίθεσης αισθάνθηκε φόβο και κυρίως το φόβο του βιασμού, ειδικότερα όταν διέμεναν σε εγγύτητα με τον επιτιθέμενο. Από την άλλη, ένα 42% ένιωσε θυμό, πράγμα το οποίο αυξάνει την πιθανότητα βίαιης απάντησης από το θύμα. Το 1/3 του δείγματος πάλι, απέκτησε μια αίσθηση άγχους. Βέβαια, είναι ένα συναίσθημα το οποίο κυριαρχεί σε όλη τη διάρκεια της διαμονής στη φυλακή, από την είσοδο μέχρι και την υπόλοιπη ζωή του ανθρώπου, λόγω των κατάλοιπων που του αφήνει. Η κρίση άγγιξε το 23% των στόχων και προσδιόρισε καταστάσεις αυτοτραυματισμού, απόπειρα αυτοκτονίας (20% το σκέφτηκαν, αλλά δεν το τόλμησαν) ή και ένταση λόγω καταπιεσμένου θυμού. Όπως τονίζει ο Toch¹⁰⁵, ένας άντρας σε κρίση «μεταφέρει το μήνυμα ότι δεν επιβιώνει με αξιοπρέπεια την κατάσταση του.».

Επιπρόσθετα, μετά το περιστατικό το θύμα αναγκαστικά αλλάζει τον τρόπο που ζει και σκέφτεται. Αυτό σύμφωνα με τον συγγραφέα, θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως «*δευτερεύουσα θυματοποίηση*¹⁰⁶», καθώς το θύμα βιώνει μεγάλη αναστάτωση στη ζωή του, απομονώνεται και στιγματίζεται. Όμως, με τη μείωση των πολλών κοινωνικών επαφών, μειώνει και το ευάλωτο που νιώθει. Παρά ταύτα, η απομόνωση αυτή είναι πιθανό να στοχοποιήσει ακόμα περισσότερο το άτομο και να προσελκύσει τους δράστες.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι και η ερευνητική προσέγγιση μέσα από τη θεωρία του “bullying”, η οποία υποστηρίζει ότι «*Μεμονωμένα περιστατικά επιθετικότητας μπορούν να ειδωθούν ως “bullying”, ειδικά όπου είναι σοβαρά κι όταν το άτομο πιστεύει ή φοβάται ότι κινδυνεύει να θυματοποιηθεί στο μέλλον από τον ίδιο δράστη ή άλλους.*¹⁰⁷». Παρατηρούμε λοιπόν ότι και αυτή η θεώρηση μπορεί να

¹⁰⁴ Το ίδιο, σελ.60-70.

¹⁰⁵ H. Toch, *Men in Crisis. Human Breakdowns in Prison*, Aldine Publishing Company, 1975, σελ.322.

¹⁰⁶ D. Lockwood, *Prison Sexual Violence*, Elsevier, New York 1980, σελ.72.

¹⁰⁷ J. L. Ireland “Bullying Among Prisoners: Evidence, Research And Intervention Strategies”, Brunner-Routledge, London 2002a, σελ. 26.

παραλληλιστεί με το φόβο του εγκλήματος, καθώς κάνουμε λόγο για φόβο ενδεχόμενης θυματοποίησης. Μάλιστα, έρευνες αποδεικνύουν την ύπαρξη ίδιας έντασης φόβου σε άτομα που έχουν θυματοποιηθεί και σε άτομα που δεν έχουν θυματοποιηθεί. Στην περίπτωση του “bullying”, ο φόβος είναι ένα εργαλείο, μέσω του οποίου η εκμετάλλευση ενός θύματος γίνεται πιο βατή. Για αυτό κι ο τρόπος που θα διαχειριστεί το φόβο που νιώθει το θύμα θα προεξοφλήσει το αν θα υπάρξει ενδεχόμενη θυματοποίηση στο μέλλον.

Ο Mc Corkle¹⁰⁸ το 1992, παρουσίασε ορισμένα μέτρα προφύλαξης που λαμβάνουν οι κρατούμενοι, για μια πιο ασφαλή διαβίωση. Πιο συγκεκριμένα, το να είναι πιο κλειστοί, το να αποφεύγουν ορισμένες περιοχές της φυλακής, το να περνούν πιο πολύ χρόνο στα κελιά τους, το να αποφεύγουν δραστηριότητες, το να γίνονται σκληροί για να αποφύγουν τη θυματοποίηση, το να σηκώνουν βάρη κ.ά.

Επιπρόσθετα, μια άλλη έρευνα πρότεινε μερικά «συμπτώματα φόβου» (“symptoms of fear”)¹⁰⁹, την επιθετικότητα (*aggression*), τον αυτοτραυματισμό (*self-injurious*), την αποφυγή (*avoidance*) και το παίξιμο ρόλων (*role-playing*). Αυτά, λόγω στρες, μπορεί να επιφέρουν σωματικά προβλήματα στο άτομο, όπως επεισόδια άσθματος, πονοκεφάλους, υπερένταση κ.ά. και όσο υπάρχει ο φόβος τόσο θα επιτείνονται.

Στην αντίπερα όχθη, οι Crocker, Lee και Park¹¹⁰, καθώς και άλλοι ερευνητές, υποστήριξαν ότι και τα βίαια άτομα επιδεικνύουν τη βία για να καλύψουν την ανασφάλεια, την ευπάθεια και τη χαμηλή τους αυτοεκτίμηση. Άρα, σε μια φυλακή δεν είναι μόνο οι εμφανώς αδύναμοι ευάλωτοι, αλλά και αυτοί που μοιάζουν αγέρωχοι και δυνατοί.

Θα ήταν αξιόλογο να αναφερθούμε στη *National Prison Survey*¹¹¹, η οποία διενεργήθηκε το 1991. Ένα από τα θέματα της ήταν η διερεύνηση του φόβου των κρατουμένων στο περιβάλλον της φυλακής. Τα πορίσματα έδειξαν ότι το 18% δεν αισθανόταν ασφαλές από τραυματισμούς ή bullying από άλλους κρατούμενους. Το 1/3 εξ αυτών, είπαν ότι ένιωθαν τον κίνδυνο παντού στη φυλακή και κυρίως στις

¹⁰⁸ Mccorkle, R.C. *Personal Precautions To Violence In Prison. Criminal Justice And Behaviour*, Vol.19, No.2, σ. σ. 160-173.

¹⁰⁹ *Bullying Among Prisoners*, Ed. J. L. Ireland, Willan Publishing, 2005, σελ. 146.

¹¹⁰ J. Crocker, S. J. Lee, L. E. Park, *The Pursuit Of Self-Esteem: Implications For Good And Evil*, στο *The Social Psychology Of Good And Evil*, Ed. A. G. Miller, Guilford Press, London 2004.

¹¹¹ <http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs05/hors128.pdf>.

ντουζιέρες, στις τουαλέτες ή σε σημεία της φυλακής που δεν ήταν υπό επιτήρηση από υπαλλήλους. Τέλος, το 9% δέχθηκε επίθεση από άλλο φυλακισμένο τους προηγούμενους 6 μήνες.

5. Η ΕΠΑΝΑΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

5.1. Η Φαινομενολογία της επανένταξης

Μιλήσαμε για όλες τις δυσμένειες που υφίσταται ένα άτομο, το οποίο εκτίει μια στερητική της ελευθερίας ποινή. Παρόλα αυτά και μετά την αποφυλάκιση του, οι δυσκολίες φτάνουν στο ζενίθ τους. Αυτό διότι έχουμε ένα «έτοιμο προϊόν»¹¹², εξαντλημένο από τη διαβίωση στη φυλακή κι από όλες τις βλαπτικές σωματικά και ψυχολογικά επιπτώσεις της, το οποίο χωρίς καμία αρωγή επιστρέφεται πίσω στον κοινωνικό ιστό. Αυτή είναι και η τραγική ειρωνεία του συστήματος. «Το άτομο περιθωριοποιείται και απομονώνεται, τιμωρείται και αποβάλλεται από το κοινωνικό σύνολο με απώτερο στόχο να «επανενταχθεί» σε αυτό.»¹¹³. Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε ακριβώς με τον απώτερο αυτό στόχο, την επανένταξη.

Στον πρώτο ελληνικό σωφρονιστικό κώδικα¹¹⁴ η επανένταξη ορίστηκε ως «η κοινωνική αναπροσαρμογή των κρατουμένων δια της αρωγής και βελτιώσεως αυτών» (άρθρο 1 του ΣΚ/1967). Ένας ολοκληρωμένος ορισμός για την επανένταξη, δίνεται από την Σ. Γιοβάνογλου, κατά την οποία «...η κοινωνική επανένταξη οριοθετείται ως το καθήκον του κράτους να υποβοηθά τον απολυόμενο από τη φυλακή να επανέλθει στην κοινωνική ζωή, έχοντας τη δυνατότητα να αναδημιουργήσει τις οικογενειακές, εργασιακές και κοινωνικές του σχέσεις με ίσες ευκαιρίες με τον μη-εγκληματήσαντα.»¹¹⁵.

Επίσης, ένας πολύ ενδιαφέρον ορισμός για την επανακοινωνικοποίηση προτείνει ότι «...εμπεριέχει το σχηματισμό της μετάθεσης των τροφίμων στην ελεύθερη ζωή, συμπεριλαμβανομένων του πώς περνούν την ώρα τους κατά τον εγκλεισμό, τη διαδικασία κατά την οποία απελευθερώνονται και το πώς επιβλέπονται μετά την απελευθέρωση τους...μπορεί να ειπωθεί ως η προ-κοινωνική ενσωμάτωση των πρώην-κρατουμένων στην κοινότητα. Ο όρος 'προ-κοινωνική' συστήνει τη

¹¹² Η. Δασκαλάκης, *Η Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σελ. 133.

¹¹³ Α. Χάιδου, *Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα Θεωρίας και πρακτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σελ. 26.

¹¹⁴ ΣΚ/1967.

¹¹⁵ Σ. Γιοβάνογλου, *Θεσμικά Προβλήματα της Κοινωνικής Επανένταξης των Αποφυλακισζόμενων*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2006, σελ. 61.

συμπεριφορά σε συμφωνία με το νόμο, σε αντίθεση με την αντί-κοινωνική, η οποία μπορεί να περιγραφεί ως 'συμπεριφορά σε παράβαση του νόμου' ή απόκλιση.¹¹⁶».

5.2. Προβλήματα κατά την επανένταξη

Παρά ταύτα, το κράτος έχει αποτύχει παταγωδώς ως προς τις διαδικασίες επανένταξης των ατόμων που αποφυλακίζονται. Αυτό συμβαίνει λόγω της λανθασμένης προσέγγισης από μέρους της κρατικής μέριμνας, καθώς η έννοια της επανένταξης και το πώς θα οριστεί σημασιολογικά και πρακτικά, θα πρέπει να θέτονται με βάση την εξυπηρέτηση του εγκληματούντα κι όχι του εγκλήματος¹¹⁷.

Καταρχάς, ήδη από το διάστημα που το άτομο θα βρίσκεται στη φυλακή, οι επιδράσεις που θα δέχεται από την έξω κοινωνία θα είναι καθοριστικές για την εξομάλυνση της επανόδου του στην κοινωνία. Για αυτό το λόγο, οι επικοινωνία του κρατούμενου με την οικογένεια, οι συχνές άδειες, είναι μερικά από τα αναγκαία πρωταρχικά εφόδια. Δυστυχώς, όταν πια φτάνει η στιγμή να επιστρέψει το άτομο στην ελεύθερη κοινωνία, ο κρατικός μηχανισμός τίθεται σε καταστολή. Από κείνη τη στιγμή, σαν να μην έχει καμία ευθύνη για το άτομο το οποίο, αφού το καθαίρεσε από πολίτη, αφού το ιδρυματοποίησε, αφού το στιγμάτισε, εν τέλει ούτε καν το αναμόρφωσε.

Όπως αναφέρεται στη «Σωφρονιστική Νομοθεσία»¹¹⁸, κατά την αποφυλάκιση είτε δίνεται κάποιο χρηματικό ποσό από τα όσα συγκέντρωσε ως εργαζόμενος ενώσω εξέτιε την ποινή του, είτε κάποιες αρωγές από Εταιρείες Αποφυλακιζόμενων, καθώς και το «Ταμείο Δωρεών Φιλόπτωχων» της εκάστοτε φυλακής. Επίσης, υπάρχουν ορισμένες ιδιωτικές εταιρείες οι οποίες βοηθούν κάπως την κατάσταση με περίθαλψη ή επικουρία εργασιακής απασχόλησης. Λαμπρό παράδειγμα η ΕΠΑΝΟΔΟΣ¹¹⁹, η οποία είναι μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα και έχει καταφέρει πολλά στον τομέα επανένταξης και αρωγής των αποφυλακιζόμενων.

Γίνεται αντιληπτό το πόσο ελλειμματική είναι η ελληνική νομοθεσία για τα καθέκαστα του σωφρονιστικού συστήματος. Δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ολοκληρωμένη μια αποκατάσταση, που εμπεριέχει μόνο οικονομικές παροχές –κι αν

¹¹⁶ H.-E. Sung, L. Gideon, *Rethinking Corrections: Rehabilitation, Reentry and Reintegration*, Sage Publications, USA 2010, σ. σ. 281-2.

¹¹⁷ P. Bean, *Rehabilitation and Deviance*, Routledge and Kegan Paul, London and Boston 1976, σελ.16.

¹¹⁸ Κ. Δ. Σπινέλλη και Ν. Ε. Κουράκη *Σωφρονιστική Νομοθεσία. Ελληνική και Διεθνής*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2001, σελ. 245.

¹¹⁹ <http://www.epanodos.org.gr/>

διατεθούν κι αυτές. Το άτομο που μόλις έχει αποφυλακιστεί, δεν είναι μόνο οικονομικά καταρρακωμένο, αλλά και ψυχολογικά, επαγγελματικά και κοινωνικά. Έχει στερηθεί την οικογένεια του, την ελευθερία του, το σπίτι του, τις ανέσεις του, την ψυχική του ηρεμία, τους φίλους του, τη δουλειά του και ένα σωρό άλλων πραγμάτων, αρκετά βασικών για την ομαλή ζωή ενός ανθρώπου.

Καταρχάς, μέσω της διαδικασίας του *στιγματισμού* του, το άτομο υφίσταται αλλοτρίωση της κοινωνικής του ταυτότητας. Όπως το περιγράφει ο Goffman, «...είναι αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε 'προ-δραστική κατάσταση' (*proactive status*): όχι μόνο η κοινωνική του θέση ήταν ριζικά διαφορετική εντός των τειχών από ότι ήταν όταν ήταν έξω αλλά, όπως καταλήγει να μάθει, όταν και αν βγει έξω, η κοινωνική του θέση έξω δεν θα είναι ξανά όπως ήταν πριν την είσοδο...Όταν η προ-δραστική κατάσταση δεν είναι αρεστή...μπορούμε να υιοθετούμε τον όρο 'στιγματισμός'»¹²⁰.

Ο Η. Δασκαλάκης σε μια παρόμοια προσέγγιση περί «αρνητικής κοινωνικής ταυτότητας», κάνει λόγο για αποστέρηση κάθε άλλου κοινωνικού ρόλου, πέραν αυτού του εγκληματία¹²¹. Η ετικέτα του εγκληματία, του πρώην κρατούμενου είναι η μόνη που χαρακτηρίζει το άτομο, δεν έχει καμία άλλη αξία, καμία ηθική και κανένα δικαίωμα, όλα χάθηκαν από τη στιγμή που καταδικάστηκε σε εγκλεισμό στη φυλακή. Άλλωστε, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Foucault, «Εκείνος που έχει σχέση με την ποινική δικαιοσύνη, είναι βέβαια ο παραβάτης, αλλά αυτός που έχει σχέση με το σωφρονιστικό μηχανισμό, είναι κάποιος άλλος. Είναι ο εγκληματίας, βιογραφική μονάδα, πυρήνας του 'επικίνδунου', εκπρόσωπος κάποιου είδους ανωμαλίας.»¹²².

Η εργασιακή απασχόληση είναι μία από τις πιο βασικές προϋποθέσεις για να καταφέρει το άτομο να έχει μια καλή επάνοδο στην ελεύθερη κοινωνία. Αυτό βασίζεται στη λογική ότι καταρχήν, έχει ανάγκη να επανδρωθεί οικονομικά, δεύτερον στο ότι θα τον βοηθήσει να στηριχτεί στις δικές του δυνάμεις και τρίτον, μια απασχόληση νοητική και σωματική θα αποτρέψει το άτομο από το να επιδιώξει να ανακατευτεί και πάλι με την εγκληματικότητα. Υπάρχουν για αυτό το λόγο διάφορα προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και αποκατάστασης, τα οποία και στοιχίζουν λιγότερο ανά άτομο και μέσω της εργασίας θα ωφεληθεί η οικονομία και

¹²⁰ E. Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York 1961, σελ. 70.

¹²¹ Η. Δασκαλάκης, *Η Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σελ. 146.

¹²² M. Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Κ. Χατζηδημού-Ι. Ράλλη, Εκδ. Ράππα, Αθήνα 1989, σελ. 331.

βοηθούν ουσιαστικά έναν αποφυλακισμένο¹²³. Το να κατασταθεί έρμαιο της ανεργίας ένας αποφυλακισμένος, δεν θα βοηθήσει κανέναν. Η αρωγή στον επαγγελματικό και εκπαιδευτικό τομέα κρίνεται απαραίτητη ήδη από την διαμονή στη φυλακή. Θα είναι από τα λίγα εφόδια του έγκλειστου για την επιστροφή του στην κοινωνία, αλλά και στην πρότερη καθημερινότητα του.

Τελικά, το ίδιο το άτομο αρχίζει να πιστεύει ότι δεν αξίζει τίποτα πέρα από την ταμπέλα που του έχουν προσάψει. Αποδέχεται το στίγμα του και καταλήγει σε αυτό που υποτίθεται ότι είχε ξεπεράσει, ότι είχε διορθώσει, το έγκλημα. Επιστημονικά κατευθυνόμαστε στη «δευτερογενή παρέκκλιση» (“secondary deviation”)¹²⁴ του Lemert, η οποία αλλιώς προσεγγίζεται με τον όρο *υποτροπής*. Κι έτσι ένας φαύλος κύκλος ξεκινά, σαν το «*σύνδρομο της περιστρεφόμενης πόρτας*»¹²⁵, το οποίο περιγράφει τις αλληπάλληλες διαδικασίες εγκλεισμού και επιστροφής στην κοινωνία.

Ο φυλακισμένος από την είσοδο στο κατάστημα κράτησης, γνωρίζει ότι η κοινωνία δεν θα τον δεχτεί ποτέ ξανά ως ισότιμο μέλος της. Η εμπειρία της φυλακής μοιάζει να διάβρωσε οτιδήποτε συμβόλιζε το άτομο προτού καταδικαστεί. Σα να δημιουργείται μια καινούργια κατηγορία υπό-ανθρώπων ανάμεσα στους ανθρώπους. Έτσι, παραπεμπόμαστε στη διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού, η οποία αντί να αποτελεί την εξαίρεση, αποτελεί τον κανόνα.

Ως κοινωνικό αποκλεισμό θα ορίσουμε την αρνητική σχέση μεταξύ της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη και των κοινωνικών δικαιωμάτων, που ενέχει αυτή η ιδιότητα¹²⁶. Δηλαδή μιλάμε για παρεμπόδιση της άσκησης κοινωνικών δικαιωμάτων όπως, της υγείας, της παιδείας, του εισοδήματος. Παρόμοια αντιλαμβάνεται τον κοινωνικό αποκλεισμό και ο Mc Keever¹²⁷, σε μια προσπάθεια εξισορρόπησης της τεταμένης πολιτικής κατάστασης στη Βόρεια Ιρλανδία, λόγω της διαφορετικής αντιμετώπισης ανάμεσα στους πολιτικούς και στους κανονικούς κρατούμενους.

¹²³ H.-E. Sung, L. Gideon, *Rethinking Corrections: Rehabilitation, Reentry and Reintegration*, Sage Publications, USA 2010, σελ. 331.

¹²⁴ E. Lemert, *Human Deviance, Social Problems and Social Control*, Prentice Hall, New York 1967.

¹²⁵ R. P. Seiter, K. R. Kadela, *Prisoner Reentry: What Works, What Does Not, and What is Promising*, Crime and Delinquency, Vol.49, No.3, σ. σ. 360–88.

¹²⁶ Τ. Καβουνίδη, *Κοινωνικός Αποκλεισμός, Ιδιότητα του Πολίτη και Φύλο*, στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα και εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1998, σ. σ. 365-372.

¹²⁷ G. Mc Keever, *Citizenship and Social Exclusion. The Re-Integration of Political Ex-Prisoners in Northern Ireland*, Brit. J. Criminol., Vol.47, No.3, 2007, σ. σ.423-438.

5.3. Η “*Social Exclusion Unit*” για πρώην φυλακισμένους

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του *Social Exclusion Unit* με θέμα τη «μείωση της υποτροπής των πρώην κρατουμένων»¹²⁸. Μεταφράζοντας στατιστικά το πρόβλημα αυτό, προέκυψε ότι μέσα σε 2 χρόνια, το 58% των κρατουμένων που αποφυλακίστηκαν το 1997, επανεγκλημάτισε και ότι αναμένεται να καταδικαστούν άλλες τρεις φορές επιπλέον.

Επιπρόσθετα, η έκθεση αυτή ανέδειξε 9 παράγοντες που ενδεχομένως να επηρεάζουν την πιθανότητα υποτροπής ενός παραβάτη. Ως τέτοιους όρισε την *εκπαίδευση*, την *εργασία*, την *κατάχρηση αλκοόλ και ναρκωτικών*, την *πνευματική και σωματική υγεία*, τις *συμπεριφορές και τον αυτοέλεγχο*, την *ιδρυματοποίηση και τις επιδεξιότητες της ζωής*, την *οίκηση*, την *οικονομική στήριξη* και τα *χρέη* και τέλος, τα *οικογενειακά δίκτυα*. Έχει δειχθεί ότι 1/3, όσων εκτίσουν μια ποινή φυλάκισης, χάνουν το σπίτι τους, τα 2/3 τη δουλειά τους, ενώ πάνω από 1/5 αντιμετωπίζει οξυμένα οικονομικά προβλήματα και πάνω από 2/5 χάνει την επαφή με την οικογένεια του.

Η “*Social Exclusion Unit*” παρέθεσε επίσης μερικά από αποτελέσματα κάποιων επίσημων πρακτικών. Καταρχήν, υφίστανται τα προγράμματα παραβατικής συμπεριφοράς, με τα οποία συστήνεται στους παραβάτες ένας άλλος τρόπος σκέψης κι έτσι, η υποτροπή μπορεί να αποφευχθεί κατά 14%. Μάλιστα, αποδείχθηκε ότι τα 2/3 όσων παρακολούθησαν τέτοια προγράμματα μείωσαν το ποσοστό μη υποτροπής σε 11% λιγότερο από το αναμενόμενο. Επιπροσθέτως, τονίζει την ανάγκη επαγγελματικής αποκατάστασης, οικονομικής στήριξης και ιατρικής περίθαλψης, αλλά και την ενημέρωση των κρατουμένων, ήδη ενόσω βρίσκονται σε κατάσταση εγκλεισμού των ωφελειών και των δικαιωμάτων που τους αντιστοιχούν, ώστε να έχουν εφόδια για την επανένταξη στην κοινωνία. Τέλος, εξίσου σημαντική κρίνεται η εκπαιδευτική βοήθεια, ώστε να αναδειχθούν ήδη υπάρχουσες ικανότητες των κρατουμένων ή ακόμα και να δημιουργηθούν εκ νέου.

Θα ήταν αξιοσημείωτο να αναφέρουμε τις συστάσεις της “*Social Exclusion Unit*” για την επιτυχή επανένταξη των φυλακισμένων, μειώνοντας τα ποσοστά υποτροπής τους. Καταρχάς, προτείνει προγράμματα αποκατάστασης και στήριξης φτιαγμένα για το κάθε άτομο μεμονωμένα με βάση τις ανάγκες του. Ενώ τέλος, κάνει λόγο για ανεύρεση στέγης και κάλυψη ορισμένων οικονομικών αναγκών, καθώς και για οικογενειακή στήριξη.

¹²⁸ *Reducing Re-Offending by Ex-Prisoners*, αναφορά από το Social Exclusion Unit, Office of the Deputy Prime Minister, London, July 2002.

5.4. Η νομολογική τροχοπέδη της επανένταξης

Υπάρχουν θεσμοί, οι οποίοι έχουν θεσπιστεί για την εξυπηρέτηση της επανακοινωνικοποίησης των αποφυλακισμένων, αλλά οι οποίοι ταυτόχρονα δυσχεραίνουν το δύσκολο αυτό έργο. Μερικοί από αυτούς είναι το ποινικό μητρώο, η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων, η αποκατάσταση, η δοκιμασία της απόλυσης υπό όρους και η απαγόρευση άσκησης επαγγέλματος.

Όσον αφορά, το ποινικό μητρώο (άρθρα 573-580 ΚΠΔ), το οποίο λειτουργεί ως ένα μνημόνιο για τη δικαστική κρίση των καταδικών σε βάρος ενός ατόμου, καταλήγει να λειτουργεί ως μέγιστος μαγνήτης στιγματισμού και ιδιαίτερα στην επαγγελματική αποκατάσταση του πρώην κρατούμενου. Η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων από την άλλη, στα άρθρα 59-65 του Ποινικού Κώδικα, αφορά στις μεγαλύτερες ποινές εγκλεισμού (κάθειρξη) και προσβάλλει την «*υπόληψη του καταδικασθέντος και κατά δεύτερο λόγο την προσωπική του ελευθερία*¹²⁹», σε αντίθεση με τις βασικές ποινές. Σε μια συνέχεια, η αποκατάσταση δείχνει να αντικατοπτρίζει μονάχα την ανάκτηση των χαμένων πολιτικών δικαιωμάτων και τίποτα άλλο, αλλά και πάλι συνιστά μια χρονοβόρα διαδικασία, κατά την οποία θα πρέπει να το άτομο να διακρίνεται για τον έντιμο βίο του και που δεν είναι βέβαιο ότι θα αποκατασταθεί ως προς όλα τα πολιτικά δικαιώματα του.

Εξίσου σοβαρή είναι και η απαγόρευση άσκησης επαγγέλματος (άρθρο 67 ΠΚ) που ακολουθεί τον κρατούμενο, όπως επίσης, η απαγόρευση διαμονής και η υποχρέωση για γνωστοποίηση του τόπου διαμονής (άρθρο 73, παράγραφοι 1 και 2, και 3 αντίστοιχα). Τέλος, στην περίπτωση της απόλυσης υπό όρους, ενυπάρχουν ορισμένοι προβληματισμοί ως προς την επανεντακτική της λειτουργία, καθώς ενδέχεται να προκύψουν περαιτέρω υποχρεώσεις στα άτομα που την εισπράττουν (άρθρο 106, παράγραφος 2 ΠΚ)¹³⁰, ενώ όσον αφορά στη μετασφρονιστική αρωγή, είναι εμφανής η ελλιπής πραγμάτωση του θεσμού αυτού.

Διαφαίνεται λοιπόν ότι ακόμα και το νομικό πλαίσιο της χώρας θέτει τη δική του τροχοπέδη στην επανένταξη των αποφυλακισμένων στην ελεύθερη κοινωνία. Είτε τους δυσχεραίνουν ως προς την επαγγελματική τους αποκατάσταση, είτε ως προς τη γενικότερη διαβίωση τους στη κοινωνία, οι θεσμοί αυτοί κάθε άλλο παρά εντάσσουν τον πρώην κρατούμενο. Αντίθετα, γινόμαστε μάρτυρες ενός κράτους που υπολειπεται και καταστρέφει τους πολίτες του, μη διαθέτοντας τις δέουσες

¹²⁹ Σ. Γιοβάνογλου, *Θεσμικά Προβλήματα της Κοινωνικής Επανένταξης των Αποφυλακισμένων*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2006, σ. σ. 124-125.

¹³⁰ Πιο αναλυτικά, στο ίδιο, σ. σ. 192-194.

υποδομές να αποκαταστήσει τα απολεσθέντα. Έτσι, η υποτροπή μετατρέπεται στη βέβαιη διαδρομή για έναν αποφυλακισμένο.

III. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

1. Η ΕΡΕΥΝΑ

1.1. Το ερευνητικό αντικείμενο

Μέσα από αυτή την ερευνητική προσέγγιση, με θέμα τις στάσεις και τις αναπαραστάσεις πρώην κρατουμένων για το εγκληματικό φαινόμενο και ο φόβος του εγκλήματος, μελετήθηκαν ζητήματα όπως η εγκληματικότητα εντός της φυλακής, η καθημερινότητα του φυλακισμένου, οι αναπαραστάσεις του για το έγκλημα και τις ποινές και η σύναψη υποκουλούρων. Εξέχουσας σημασίας, η αναζήτηση της ύπαρξης φόβου του εγκλήματος κατά τη φυλάκιση, η αποτελεσματική ή μη επανένταξη και η υποτροπή εκ νέου ενός αποφυλακισμένου. Διαφοροποιήσεις έγιναν με βάση το φύλο, την ηλικία και την ηλικία έκτισης ποινής, την εθνικότητα, την οικογενειακή κατάσταση, το διαπραχθέν έγκλημα, την ποινή, το μορφωτικό επίπεδο και την επαγγελματική κατάσταση πριν και μετά τη φυλάκιση.

1.2. Η συνέντευξη

Για το θέμα μας χρησιμοποιήσαμε το είδος της *κατευθυνόμενης ή τυποποιημένης*¹³¹ συνέντευξης. Η κατευθυνόμενη συνέντευξη πραγματοποιείται μέσα σε ένα πλαίσιο ερωτημάτων, το οποίο περιέχει ανοιχτές τυποποιημένες ερωτήσεις, που ακολουθούν μία σειρά. Οι ερωτήσεις συντάχθηκαν εκ των προτέρων και η σειρά που ακολούθησαν ήταν συγκεκριμένη. Κλήθηκε ο ερωτηθείς να διατυπώσει και να αναπτύξει την απάντησή του, αντλώντας τις πληροφορίες και τα στοιχεία που δίνει, μέσα από τις γνώσεις του και την προσωπική του εμπειρία. Έτσι, υπήρχε δυνατότητα για λήψη πολλών και διαφορετικών απαντήσεων. Παρά ταύτα, λαμβάνοντας υπόψη το ότι οι απαντήσεις είναι μεγάλες σε έκταση, προβήκαμε σε μαγνητοφώνηση των απαντήσεων.

Οι θεματικές ενότητες του ερωτηματολογίου ήταν εννέα και κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα του ζητήματος που εξετάζουμε. Η πρώτη θεματική ενότητα αφορούσε το υποκείμενο, στο οποίο τέθηκαν ερωτήματα που αφορούσαν στην οικογένεια του, στο σχολείο, στην κοινωνική του ζωή και στη θυματοποίηση από τρίτους. Η επόμενη

¹³¹ Ν. Κυριαζή *Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σελ. 122.

εστιαζόταν στην καθημερινότητα του εγκλείστου στη φυλακή και αναφερόταν στις δραστηριότητες του, στην εργασία κατά την έκτιση της ποινής και στη λήψη αδειών. Η τρίτη θεματική ενότητα, η οποία ήταν από τις σημαντικότερες, είχε ως στόχο τις υποκουλτούρες. Οι ερωτήσεις εκτείνονταν από τις φιλίες με συγκατατούμενους ως και τη σύναψη ομάδων υποκουλτούρας στη φυλακή. Επίσης, οι ερωτηθέντες κλήθηκαν να απαντήσουν για ευνοϊκές ή μη μεταχειρίσεις, για την αξιολόγηση του κάθε διαπεπραγμένου εγκλήματος, καθώς και για την επίλυση των προβλημάτων και των συγκρούσεων.

Η τέταρτη θεματική ενότητα αντιπροσώπευε το φόβο του εγκλήματος, την αδυναμία, το φόβο θυματοποίησης, την αντίληψη του κινδύνου, την αναμονή για σοβαρές επιπτώσεις, το ρόλο του σωφρονιστικού προσωπικού πάνω σε αυτά, αλλά και τη στάση των συνεντευξιζόμενων για τα είδη των αδικημάτων. Η μετέπειτα ενότητα είχε ως θέμα την εξήγηση της εγκληματικής συμπεριφοράς και έκανε λόγο για την κοινωνική αναπαράσταση του εγκληματία, τους λόγους περάσματος στην εγκληματική πράξη και τα συναισθήματα μετά την πράξη και την τιμώρηση της. Η έκτη θεματική ενότητα πάλι, εστιάζοντας το θέμα της γύρω από τις ποινές, απέσπασε την κρίση των αποφυλακισθέντων για τις ποινές που επιβάλλουν τα ελληνικά δικαστήρια και τη λειτουργική αποτελεσματικότητά τους, τη δυνατότητα παροχής σωφρονισμού από μια στερητική της ελευθερίας ποινή και την επίδραση της σε προσωπικό επίπεδο.

Οι τελευταίες θεματικές ενότητες αφορούσαν την παραβατικότητα μέσα στη φυλακή και την επανακοινωνικοποίηση. Υπήρχε και μία ενδιάμεση σε αυτές, αυτή των αλλοδαπών εγκλείστων, η οποία κάλυπτε ιδιαίτερα ερωτήματα για τα άτομα τα οποία προέρχονταν από μια άλλη χώρα, πέραν της Ελλάδος. Παίρνοντας τα από την αρχή, στην έβδομη θεματική ενότητα, αυτή της παραβατικότητας κατά τον εγκλεισμό, τέθηκαν ερωτήσεις όπως το αν θυματοποιήθηκε ο ερωτηθείς, ποια ήταν η συμπεριφορά των υπαλλήλων, αν αυτή εκτεινόταν σε ευνοϊκότερες μεταχειρίσεις κάποιων, καθώς και το ποια συμπεριφορά ήταν πιο ενοχλητική. Επίσης, το αν ο συνεντευξιζόμενος έχει πέσει θύμα αδικίας, αν κινδύνευσε και σε ποιον απευθύνθηκε, αν γνωρίζει την πραγματοποίηση παράνομων πρακτικών εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων, κάνοντας νύξη κυρίως για τα ναρκωτικά και το αν είχε προσωπική εμπλοκή με τέτοιες δραστηριότητες και με ποιο όφελος.

Συνεχίζοντας με την ειδική ενότητα για τους αλλοδαπούς, ερωτήθηκαν ζητήματα, όπως τα συναισθήματα της προέλευσης από μια άλλη χώρα, την προτίμηση ή μη της φυλακής στη γενέτειρά του, το αν του δημιουργούσε πρόβλημα η ελλιπής γνώση της ελληνικής γλώσσας, το αν είχε καλή ή όχι επικοινωνία με

συγκρατούμενους και υπαλλήλους και το αν η εθνικότητα του του προκάλεσε προβλήματα. Επιπρόσθετα, στο τέλος αυτής της θεματικής περιλήφθηκε μια ερώτηση, που αφορούσε στους έλληνες και ζητούσε τη γνώμη τους για τους αλλοδαπούς κρατούμενους, τις φιλίες μαζί τους και το πως τους αντιμετωπίζουν αυτοί και οι υπάλληλοι.

Τέλος, η ένατη και ύστατη ενότητα της επανένταξης, εστίασε στο πως είναι η ζωή του πρώην κρατούμενου σήμερα, πως τον αντιμετωπίζει το στενό του περιβάλλον, αν εργάζεται, αν δέχτηκε βοήθεια από το κράτος για την ομαλή επιστροφή του στην κοινωνία και τι τρόπους αρωγής προτείνει ο ίδιος. Ακόμη, ερωτήθηκε για την εγκληματικότητα και την έκταση της, για το αν αναμένει μια ενδεχόμενη θυματοποίηση, (τη γνωστή ερώτηση των NCS (National Crime Surveys)) για το πόση ανασφάλεια αισθάνεται όταν κυκλοφορεί μόνος τη νύχτα στη γειτονιά του, το αν εμπιστεύεται την αστυνομία, το αν έχει ξαναδιαπράξει κάποιο αδίκημα ποινικό ή μη, το αν φοβάται το να βρεθεί ξανά στη φυλακή και για τις προσδοκίες του μετά από την εμπειρία της φυλάκισης.

1.3. Τόπος και χρόνος

Το χρονικό διάστημα, κατά το οποίο πραγματοποιήθηκαν οι συνεντεύξεις, ήταν από 17 Μαΐου έως και 5 Ιουλίου του 2010. Διενεργήθηκαν στο γραφείο ενός ποινικολόγου στον Πειραιά, χωρίς την παρουσία εκείνου ή άλλων κατά την έκαστη συνέντευξη. Η διάρκεια των συνεντεύξεων κυμάνθηκε από 29 λεπτά έως και 1 ώρα και 50 λεπτά. Για την ομαλή και αξιόπιστη διεξαγωγή της έρευνας έγινε μαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή. Ταυτόχρονα, υπήρξε άμεση λήψη κάποιων πρόχειρων σημειώσεων, ώστε να δύναται η καταγραφή γενικών συμπερασμάτων από κάθε συνέντευξη.

1.4. Τρόπος παρουσίασης της έρευνας στους συνεντευξαζόμενους και ανταπόκριση

Τα υποκείμενα της έρευνας, κατά την πρώτη επικοινωνία που έγινε μαζί τους τηλεφωνικά, άμεσα ενημερώνονταν για το σκοπό της συνέντευξης, αφήνοντας να εννοηθεί ότι η συμβολή τους κρίνεται αναγκαία για την επιτυχή ολοκλήρωση μιας διπλωματικής εργασίας για το πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών, με θέμα "Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η Αντιμετώπιση της", στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Κατά την συνάντηση τώρα, κατηγορηματικά εγγυήθηκε η διατήρηση της ανωνυμίας τους και ζητήθηκε η παράθεση και η χρήση κάποιων προσωπικών στοιχείων καθαρά για στατιστικούς λόγους. Επίσης, διευκρινιζόταν η ανάγκη για μαγνητοφώνηση της συνομιλίας λόγω του ελεύθερου χαρακτήρα των απαντήσεων τους, καθώς και της μεγάλης έκτασης του ερωτηματολογίου.

Γενομένων όλων αυτών των ενημερώσεων, υπήρξε προθυμία των συνεντευξιαζόμενων να συμμετάσχουν στην έρευνα. Μεγάλο ρόλο σε αυτό έπαιξε ο εντοπισμός τους μέσα από τον δικηγόρο τους και η πραγματοποίηση των συνεντεύξεων στο γραφείο του, τα οποία τους παρείχαν μια άνεση και κυρίως μια ασφάλεια ότι δεν θα εμπλακούν δυσάρεστα, αποκαλύπτοντας την εμπειρία τους στον ερευνητή. Με αυτό το πλεονέκτημα, έγινε δυνατή η εκμαίευση σημαντικών πληροφοριών, ειδικά όσον αφορά θέματα ταμπού για την διαβίωση στη φυλακή, όπως για παράδειγμα τις παράνομες δραστηριότητες, ενδοομαδικές ή μη που λαμβάνουν χώρα εκεί.

1.5. Το δείγμα

Το δείγμα αποτελείτο από 15 αποφυλακισμένους, συγκεκριμένα 2 υπόδικους και 13 κατάδικους, ανδρικού φύλου. Η επιλογή των ατόμων έγινε με βάση το διαπραχθέν έγκλημα και την εθνικότητα, ώστε να συγκεντρωθεί ένα κατά το δυνατόν αντιπροσωπευτικό δείγμα. Όσον αφορά την εθνική προέλευση, αρχικά, υπήρχε ως στόχος η αντιπροσώπευση τους από το 1/3 του δείγματος, δηλαδή από πέντε άτομα, αλλά, παρά ταύτα, καταφέραμε να συγκεντρώσουμε 3 άτομα(20%), 2 Αλβανικής(13,4%) και 1 Ρουμανικής καταγωγής(6,6%), άρα τα υπόλοιπα 12 άτομα(80%), συνιστούσαν το Ελληνικό δείγμα.

Παρακάτω παρατίθενται πίνακες, οι οποίοι αναπαριστούν τα τελικά χαρακτηριστικά του δείγματος.

➤ Πίνακας 1

Ηλικία	Συχνότητα(fi)	Μεσαίο σημείο(ri)	(fi*ri)	Μέσος όρος ηλικίας
-24	2	23,5	47	

25-34	2	29,5	59	
35-44	1	39,5	39,5	
45-54	6	49,5	297	
55-64	4	59,5	238	
Σύνολο	15		680,5	45,36

➤ Πίνακας 2α

Ηλικία έκτισης 1^{ης} ποινής	Συχνότητα(fi)	Μεσαίο σημείο(ri)	(fi*ri)	Μέσος όρος ηλικίας
-24	5	21,5	107,5	
25-34	1	29,5	29,5	
35-44	2	39,5	79	
45-54	5	49,5	247,5	
55+	1	55	55	
Σύνολο	14		518,5	37

➤ Πίνακας 2β

Ηλικία έκτισης 2^{ης} ποινής		
25-34	1	33
Σύνολο	1	33

➤ Πίνακας 3

Οικογενειακή κατάσταση		Ποσοστό%
Έγγαμος	12	80%
Άγαμος	3	20%
Σύνολο	15	100

➤ Πίνακας 4

Παιδιά		Ποσοστό%
0	3	20%
1-2	9	60%
3+	3	20%
Σύνολο	15	100

➤ Πίνακας 5

Μορφωτικό επίπεδο		Ποσοστό%
Τίποτα	0	0%
Δημοτικό	4	26,6%
Γυμνάσιο	2	13,4%
Λύκειο	3	20%
Τεχνική σχολή	2	13,4%
ΤΕΙ	1	6,6%
ΑΕΙ	3	20%
Σύνολο	15	100

Ο πίνακας 5 αναδεικνύει ότι το 26,6% είχε τελειώσει μόνο το δημοτικό και σε ποσοστό 20% ακολουθούν οι απόφοιτοι λυκείου. Όσον αφορά την κατηγορία των ΑΕΙ στο 20% συμπεριλαμβάνεται ένας απόφοιτος αρχιτεκτονικής από ελληνικό πανεπιστήμιο και δύο (αλλοδαπής εθνικότητας) με πτυχίο από πανεπιστήμιο εξωτερικού.

Πίνακας 6α

Επαγγελματική κατάσταση προ πρώτης καταδίκης σε φυλάκιση		Ποσοστό%
Δημόσιος υπάλληλος	1	7,1%

Ιδιωτικός υπάλληλος	3	21,5%
Ελεύθερος επαγγελματίας	7	50%
Άλλο	1	7,1%%
Άνεργος	2	14,3%
Σύνολο	14	100%

➤ **Πίνακας 6β**

Επαγγελματική κατάσταση προ δεύτερης καταδίκης σε φυλάκιση	
Ιδιωτικός υπάλληλος	1
Σύνολο	1

Παρατηρώντας τον πίνακα 6α, ο μοναδικός δημόσιος υπάλληλος είναι αξιοσημείωτο να αναφερθεί ότι ήταν αστυνομικός. Επίσης, σε συνάρτηση και με τον πίνακα 7, διαφαίνεται ότι λίγοι ήταν αυτοί που διατήρησαν την επαγγελματική τους κατάσταση και μετά την αποφυλάκιση, συγκεκριμένα, μόνο κάποιοι ελεύθεροι επαγγελματίες, τύπου έμποροι κι επιχειρηματίες, καθώς και κάποιοι ιδιωτικοί υπάλληλοι (στους οποίους ανήκει και ο μοναδικός που μίλησε για τη δεύτερη καταδίκη του). Επιπρόσθετα, μετά την αποφυλάκιση φαίνεται η ανεργία να αυξήθηκε κατά 6,6%, ενώ πολλοί απευθύνθηκαν σε επαγγέλματα, όπως οδηγός ταξί ή μαραγκός. Να σημειωθεί ότι ένας εκ του δείγματος μέχρι τη στιγμή της συνέντευξης δεν εργαζόταν, λόγω του ότι παρακολουθούσε πρόγραμμα απεξάρτησης από τα ναρκωτικά και κατατάχθηκε στην κατηγορία «άλλο», αλλά και ότι ο συνεντευξιαζόμενος που βρίσκεται στο δείγμα για τη δεύτερη καταδίκη σε φυλάκιση παρέμεινε ιδιωτικός υπάλληλος και μετά την αποφυλάκιση του.

➤ **Πίνακας 7**

Επαγγελματική κατάσταση μετά την αποφυλάκιση		Ποσοστό%
Δημόσιος υπάλληλος	0	0%

Ιδιωτικός υπάλληλος	4	26,6%
Ελεύθερος επαγγελματίας	4	26,6%
Άλλο	4	26,6%
Άνεργος	3	20%
Σύνολο	15	100

➤ Πίνακας 8

Διάρκεια έκτισης 1^{ης} ποινής	Κατάδικος	Υπόδικος	Ποσοστό%	xi*fi	Μέσος Όρος
-1 χρόνο	1	2	7,1%/14,3%	0,5*1/0,5*2	
1-2 χρόνια	5		35,8%	1,5*5	
2-3 χρόνια	3		21,4%	2,5*3	
3-4 χρόνια	1		7,1%	3,5*1	
4-5 χρόνια	0		0%	4,5*0	
5+ χρόνια	2		14,3%	6,5*2	
Σύνολο	14		100%	33	2,35 χρόνια

➤ Πίνακας 9

Διάρκεια έκτισης 2^{ης} ποινής	Κατάδικος	Μέσος όρος
8,5 χρόνια	1	
Σύνολο	1	8,5 χρόνια

Ο πίνακας 8 δείχνει ότι το 35,8% έκτισε ποινή ενός με δύο χρόνια και ακολουθούν τα 2 με 3 σε ποσοστό 21,4%. Με λίγα λόγια, ο μέσος όρος διάρκειας έκτισης ποινής είναι λίγο λιγότερο από 2,5 χρόνια, το οποίο δεν είναι ούτε ιδιαίτερα μακροχρόνιο διάστημα, αλλά ούτε και αμελητέο. Το έγκλημα που απαντάται

συχνότερα είναι τα ναρκωτικά σε ποσοστό 26,6% (πίνακας 10) και ακολουθούν οι ληστείες, οι υπεξαιρέσεις, η πλαστογραφία και η απάτη. Μόνο δύο συνεντευξιαζόμενοι καταδικάστηκαν σε φυλάκιση πέντε χρόνων και άνω, όπου ο ένας ήταν για ανθρωποκτονία και ο άλλος για *κατοχή μεταφορά κατ εξακολούθηση κατ επάγγελμα με σκοπό την εμπορία*. Από την άλλη, υπήρχε άλλος ένας για 8,5 χρόνια, αλλά έκτισε τη δεύτερη ποινή του (πίνακας 9), με τις κατηγορίες της ληστείας, της οπλοχρησίας και της οπλοκατοχής.

➤ Πίνακας 10

Διαπραχθέν έγκλημα		Ποσοστό%
Ναρκωτικά	4	26,6%
Ληστεία	2	13,4%
Διακεκριμένες κλοπές	1	6,6%
Ανθρωποκτονία	1	6,6%
Υπεξαίρεση	2	13,4%
Πλαστογραφία/απάτη	2	13,4%
Λαθρομετανάστες	1	6,6%
Πολλαπλά αδικήματα	2	13,4%
Σύνολο	15	100%

➤ Πίνακας 11

Πρότερες καταδίκες (είτε μπήκαν φυλακή είτε όχι)		Ποσοστό%
Μία	1	6,6%
Καμία	12	80%
Πολλές	2	13,4%
Σύνολο	15	100%

Σύμφωνα με τον πίνακα 11, το 80% του δείγματος μας δεν είχε καμία προηγούμενη καταδίκη στο ενεργητικό του, με ένα 13,4% να έχει πολλαπλές

καταδίκες στο ποινικό του μητρώο. Από την άλλη μεριά, είναι αξιοσημείωτο (πίνακας 12) το γεγονός ότι, 9 στους 15 δεν υποτροπίασαν μετά την αποφυλάκιση τους, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους 6. Δεν υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των δύο, αλλά είναι ιδιαίτερα ευχάριστο το ότι υπερέχουν αριθμητικά αυτοί που κατάφεραν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να απομακρυνθούν από την εγκληματικότητα.

➤ Πίνακας 12

Υποτροπή	6	40%
Μη υποτροπή	9	60%
Σύνολο	15	100

Η γενική εικόνα που προκύπτει από τους παραπάνω πίνακες, αποδεικνύει ότι ο μέσος όρος του δείγματος μας, φωτογραφίζει έναν *αποφυλακισμένο* άντρα γύρω στα 45, παντρεμένο με ένα ή δύο παιδιά, απόφοιτο δημοτικού, που εργάζεται ως ελεύθερος επαγγελματίας. Επίσης, είναι ο ίδιος που *καταδικάστηκε σε φυλάκιση* για λίγο λιγότερο από 2,5 χρόνια, όταν ήταν γύρω στα 36, πιθανότατα για μια παράβαση του νόμου περί ναρκωτικών, χωρίς να έχει εμπλακεί ποτέ πριν με την εγκληματικότητα. Η πιθανότητα υποτροπής του διαφαίνεται αμφιλεγόμενη, αλλά με έντονα θετικές επανακοινωνικοποιητικά επιρροές.

1.6. Μεθοδολογικά εργαλεία

Για την πραγματοποίηση της έρευνας, διενεργήθηκαν 15 συνεντεύξεις. Έγινε προσπάθεια ώστε το δείγμα να είναι όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτικό, όσον αφορά την εθνική προέλευση του συνεντευξιαζόμενου, αλλά και το διαπεπραγμένο έγκλημα. Βέβαια, υπήρχαν δυσκολίες ως προς αυτά, καταρχάς λόγω του ότι δεν ήταν εύκολο να εντοπιστούν αλλοδαποί πελάτες του ποινικολόγου, εφόσον δεν διατηρούσαν σταθερά στοιχεία επικοινωνίας και κατά δεύτερον, διότι ως είναι γνωστόν η περισσότερη καταγεγραμμένη εγκληματικότητα αφορά στα ναρκωτικά, άρα υπήρχε μια σχετική υπερεκπροσώπηση του συγκεκριμένου εγκλήματος. Ως αποτέλεσμα, μόνο τρεις συνεντευξιαζόμενοι συγκρότησαν το αλλοδαπό δείγμα.

Το φύλο δεν ελέγχθηκε ως μεταβλητή, καθώς το δείγμα εκπροσωπήθηκε μόνο από άρρενες. Οι συνεντεύξεις ήταν προσωπικές και οι ερωτήσεις ήταν ίδιες για όλους, εκτός από μερικές πρόσθετες που αφορούσαν σε αλλοεθνείς. Να σημειωθεί ότι εν τέλει, εκμαιεύθηκαν πληροφορίες για την κατάσταση των σωφρονιστικών καταστημάτων από το 1974 ως και σήμερα και εμφανίζονται πολύ ενδιαφέρουσες διαφοροποιήσεις ως προς την εξέλιξη του θεσμού.

2. ΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Η προκείμενη ερευνητική μελέτη, προσεγγίσιμη με ποιοτικούς όρους, προσανατολίζεται σε αυτό που ο Weber αποκαλεί “*Verstehen*”¹³², δηλαδή το νόημα που προσδίδουν τα υποκείμενα στα κοινωνικά φαινόμενα σε μια εξελίξιμη κοινωνική πραγματικότητα. Συγκεκριμένα, διερευνήθηκαν οι στάσεις και οι αναπαραστάσεις αποφυλακισμένων ως προς διάφορα ζητήματα της εγκληματικότητας εντός και εκτός του σωφρονιστικού καταστήματος, αλλά και για το φόβο του εγκλήματος. Αυτά τα υποκειμενικά εννοούμενα νοήματα και αξίες θα παραθέσουμε παρακάτω, προσπαθώντας να κατανοήσουμε ένα κλειστό ίδρυμα, όπως είναι η φυλακή. Άλλωστε, σύμφωνα με τον Schutz¹³³, τα υποκείμενα είναι αυτά που κατασκευάζουν μια δεδομένη καθημερινή πραγματικότητα, την οποία ερμηνεύουν στο πλαίσιο των *κοινών παραστάσεων* ως μέλη της ίδιας κοινωνίας. Μπορεί να διαθέτουν διαφορετικά βιώματα ο καθένας, αλλά υπάρχει κι ένας *διυποκειμενικός κοινός σταθερός κορμός*, που νοηματοδοτεί την κοινωνική πραγματικότητα. Οι *νοηματικές τυποποιήσεις* είναι αυτές που βοηθούν το άτομο να συλλάβει τον εξωτερικό κόσμο και είναι κοινές και δεδομένες για όλα τα μέλη της κοινωνίας. Εδώ βέβαια, μπορεί να μη μελετάμε την κοινωνία με γενικοποιημένους όρους, αλλά ας μην ξεχνάμε ότι και η φυλακή δεν παύει να είναι μια κλειστή μικρό-κοινωνία, με κοινωνούς, κανόνες και αξίες του δικού της βεληνεκούς.

Η ανάλυση περιεχομένου είναι κάθε προϊόν παγιωμένης και σταθεροποιημένης επικοινωνίας, όπως ένα άρθρο ή μια συνέντευξη¹³⁴. Την ενδιαφέρουν τα λανθάνοντα νοήματα και τα συμβολικά περιεχόμενα, τα οποία και προσπαθεί να αποκωδικοποιήσει. Αυτή η μέθοδος χρησιμοποιείται κυρίως για την ανάδυση συμπερασμάτων σχετικά με το ιστορικό της επικοινωνίας, για την ανάλυση κάποιων χαρακτηριστικών της επικοινωνίας, καθώς και για τα αποτελέσματα της¹³⁵. Λόγω του όγκου των συνεντεύξεων, αλλά και της μορφής τους, μια ευέλικτη μέθοδος

¹³² Ν. Κυριαζή, *Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σελ.53.

¹³³ Α. Schutz, *Collected Papers*, Vol.1 (επιμ. Μ. Natanson), The Hague: Martinus Nijhoff, 1967. , στο Ν. Κυριαζή *Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ. 32-34.

¹³⁴ Ε. Μπότση, *Σημειώσεις για το Μάθημα «Μεθοδολογία της Εγκληματολογικής Έρευνας: Ποιοτικές Κοινωνιολογικές Μέθοδοι»*, Φεβρουάριος 2009, Αθήνα, σελ. 56.

¹³⁵ Ο. R. Hosti, *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, Reading, MA: Addison-Wesley, 1969.

σαν την ανάλυση περιεχομένου, θα λέγαμε ότι είναι η καταλληλότερη για να προχωρήσουμε σε αξιόπιστα πορίσματα.

2.1. Το υπό έρευνα υποκείμενο

Η πρώτη θεματική ενότητα αφορά στο υποκείμενο της έρευνας, δηλαδή τον αποφυλακισμένο συνεντευξιαζόμενο και συγκεντρώνει ερωτήματα για την προσωπική και κοινωνική του ζωή συνολικά, μέχρι και τη στιγμή της συνέντευξης. Φάνηκε λοιπόν ότι το 1/3 του δείγματος μας προέρχεται από μια μονογονεϊκή οικογένεια, στην οποία απουσίαζε συνήθως ο πατέρας, είτε λόγω θανάτου, είτε λόγω χωρισμού των γονέων και παρά ταύτα, σχεδόν όλοι διέθεταν αρμονία στην οικογένεια τους, με εξαίρεση 2 περιπτώσεις βίαιου πατέρα. Το υπόλοιπο δείγμα ανέφερε την ύπαρξη άριστων σχέσεων με την οικογένεια του. Επίσης, γαλήνη και ηρεμία επικρατεί και στις οικογένειες που δημιούργησαν κάποιοι συνεντευξιαζόμενοι, και ζουν ευτυχισμένοι με τη γυναίκα τους και τα παιδιά τους (εφόσον υπάρχουν). Μόνο τρεις εκ του δείγματος παραμένουν άγαμοι.

Η επόμενη ερώτηση της ενότητας αφορούσε το **αν** τα υποκείμενα της έρευνας **αντιμετώπιζαν δυσκολίες στο σχολείο και σε τι**. Πάνω από τους μισούς, αποφάνθηκαν ότι δεν αντιμετώπισαν καμία ιδιαίτερη δυσκολία στο σχολείο, πράγμα αληθοφανές αν ανατρέξουμε στον πίνακα 5¹³⁶, που αφορά στο μορφωτικό επίπεδο του δείγματος. Οι υπόλοιποι είχαν κάποιες δυσχέρειες για διάφορους λόγους, όπως εμπλοκή με ναρκωτικές ουσίες, προβλήματα με καθηγητές, μαθησιακά προβλήματα(δυσλεξία), ενώ δύο εξ αυτών εργάζονταν εξ ανάγκης, παράλληλα με το σχολείο.

Στο **πως είναι η κοινωνική τους ζωή**, οι απόψεις δίστανται. Πιο συγκεκριμένα, 7 δήλωσαν ότι έχουν μια αρκετά καλή κοινωνική ζωή με αρκετούς φίλους, ενώ άλλοι 8 ότι μετά την εμπλοκή τους με την εγκληματικότητα και το σύστημα απονομής δικαιοσύνης απομακρύνθηκαν από κάποιες αμφιβόλου ηθικής παρέες ή αναγκάστηκαν λόγω του στιγματισμού ή γιατί φίλοι τους πρόδωσαν και πήγαν φυλακή ή και λόγω φόρτου εργασίας/οικογενειακών υποχρεώσεων/πρόγραμμα απεξάρτησης ναρκωτικών. Εξειδικεύοντας το θέμα, θέσαμε την ερώτηση για το **αν θεωρούν ότι έχουν κάνει καλές φιλίες στη ζωή τους και πως επηρέασαν στη διάπραξη του εγκλήματος**. Για το πρώτο σκέλος, επτά εξήραν τους καλούς φίλους και οι υπόλοιποι οχτώ είχαν άσχημη εμπειρία από τις φιλίες τους. Χαρακτηριστικά ειπώθηκε ότι «δεν υπάρχει φιλία σήμερα», «Έχω

¹³⁶ Σελ. 53.

κάνει και καλούς και κακούς, και αρσενικούς και προδότες», ή ότι οι καλοί φίλοι «είναι ελάχιστοι», «Τους ελέγχω πρώτα, να δω τι άνθρωποι είναι».

Ως προς το δεύτερο σκέλος πάλι, οι μισοί τόνισαν ότι ουδεμία σχέση είχαν οι φίλοι ως προς το έγκλημα τους. Από την άλλη, οι υπόλοιποι μισοί με απογοήτευση δήλωσαν «Φίλοι μου την έστησαν. Ζήλευαν τη δουλειά μου και που πληρωνόμουν καλά», «Ένας ήταν, με βρήκε αδύναμο, τη στιγμή που δεν είχα χρήματα και με εκμεταλλεύτηκε.», «Τότε που διέπραξα το έγκλημα ήμασταν μια ομάδα εγώ και οι φίλοι μου και αποφασίζαμε από κοινού. Δεν είναι ότι παρασύραμε ο ένας τον άλλο, έτσι ψαχνόμασταν.», «...ένας φίλος με κορόιδεψε και με έβαζε να υπογράψω χαρτιά κι έτσι μπλέχτηκα.», «Μαζί με φίλους κάναμε την κλοπή, εκείνοι με προτρέψανε.». Ενώ, χαρακτηριστικές ήταν οι απαντήσεις δύο τοξικομανών (ο πρώτος τώρα είναι σε πρόγραμμα απεξάρτησης κι ο δεύτερος έχει απεξαρτηθεί εδώ και καιρό), «Ήμουν μυστικοπαθής άνθρωπος και δεν ανακάτευα τους φίλους με τα ναρκωτικά. Κάποιοι που ναι στη πιάτσα δεν είναι φίλοι, γιατί κοιτάει ο ένας να φάει τον άλλο. Είναι δύσκολα τα πράγματα, μόνο συνεργάτες», «Όταν έχεις φίλους που πίνουνε πάντα σε επηρεάζουν. Στην αρχή δεν έπινα, και μου έλεγαν οι άλλοι που πίνανε χασίσι, 'έλα ρε Γ....'. Επηρεάστηκα λοιπόν και σιγά σιγά έφτασα στον πάτο. Τα δοκίμασα όλα.».

Η τελευταία ερώτηση της πρώτης ενότητας ασχολείτο με το θέμα της εμπειρίας πρότερης θυματοποίησης. Έτσι, ρωτήθηκε **αν έχουν θυματοποιηθεί ποτέ, από ποιόν, γιατί και πως αισθάνθηκαν για αυτό**. Έτσι, μόνο 6 ήταν αυτοί που απάντησαν αρνητικά, η πλειοψηφία είχε υποστεί θυματοποίηση, άλλοι από οικογένεια ή συγγενείς, άλλοι από αγνώστους, άλλοι από αλλοδαπούς, άλλοι από φίλους. Τα εγκλήματα ήταν κλοπή, «Έχω υποστεί κλοπές από αλλοδαπούς στο σπίτι μου... μπήκανε το βράδυ και ρίξανε σπρέι στο σκύλο μου στην αυλή και σε μας που κοιμόμασταν.», «Έχω υπάρξει θύμα κλοπής, από αγνώστους στο δρόμο.», «Στη Λάρισα με είχαν κλέψει κάτι συμπατριώτες αλβανοί. Αισθάνθηκα χάλια γιατί ήμασταν συντοπίτες.», απάτη «...από φίλους, για να τους βοηθήσω.», «...έπεσα θύμα εξαπάτησης. Με εκμεταλλεύτηκε και με κορόιδεψε.», και ξυλοδαρμός, «...από τον πατέρα μου. Δεν ήταν καλός, δεν βρήκα ανταπόκριση. Ήταν αδιάφορος προς την οικογένεια του.», «Με έχουν χτυπήσει 5-6 άτομα της νύχτας, όταν δούλευα 5,5 χρόνια, πορτιέρης». Ως προς τα συναισθήματα, η πλειοψηφία δήλωσε νεύρα και απογοήτευση.

Άρα, ο μέσος όρος του δείγματος μας, είναι ένας αποφυλακισμένος άντρας που έχει αρκετά καλές σχέσεις με την οικογένεια του, είτε πατρική, είτε τη νέα και στο σχολείο δεν αντιμετωπίζει και ιδιαίτερες δυσκολίες. Μετά την αποφυλάκιση του είναι

πιο επιφυλακτικός και αποφεύγει τις πολλές παρέες, γιατί όπως λέει, «δεν υπάρχει φιλία σήμερα». Επίσης, είναι αμφίσημο το αν σχετίζονται οι φίλοι με το έγκλημα του, πιθανώς όμως και να έχει κάποια σχέση. Τέλος, είχε πέσει θύμα κλοπής από αγνώστους, πράγμα που του δημιούργησε θυμό και απογοήτευση.

2.2. Η καθημερινότητα *intra muros*

Η δεύτερη ενότητα εκτυλίσσεται γύρω από το θέμα της καθημερινότητας ενός φυλακισμένου σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα. Η πρώτη ερώτηση αφορούσε το **πώς θα χαρακτήριζαν μια συνηθισμένη μέρα τους στη φυλακή**. Τρεις απαντήσεις τόνισαν ότι απέφυγαν τις επαφές με συγκρατούμενους, έτσι ώστε να μην εμπλέκονται σε αμφίβολες καταστάσεις που ενείχαν κινδύνους, «Αποφεύγεις τα πάντα, παρέες, προσπαθείς να μη μπλέξεις κάπου, γιατί ακούς διάφορες και περίεργες συζητήσεις, να μη συμμετέχεις πουθενά. Είναι μια μικρή κοινωνία η φυλακή που αποτελείται από πολλούς και διάφορους ανθρώπους. Κοιτάς να αποφύγεις τους πολλούς, απομονώνεσαι, κοιτάς με ποιον θα μιλήσεις, τι θα σου πούνε, δεν βάζεις κανέναν μέσα στο κελί σου γιατί μπορεί να σου έριχνε τίποτα και ανά πάσα στιγμή περνούσε έλεγχος. Αποφεύγεις γενικά κάθε τι που θα μπορούσε να σου δημιουργήσει πρόβλημα.», «Συνήθως, δεν έβγαινα και από το κελί. Η πρώτη περίοδος στη φυλακή ήταν δύσκολη για μένα. Δεν συναναστρεφόμουν με πολλούς ανθρώπους. Ό,τι έκανα με πολύ λίγους. Δεν είχα πολλές κουβέντες.», «Ξυπνάς το πρωί -αν έχεις κοιμηθεί-, 8 άνοιγε η φυλακή...Εγώ την πέρναγα με πολύ λίγες ομιλίες και με πολύ λίγο κόσμο νταραβέρι. Το καλημέρα δύσκολα το 'λεγα. Δεν επιβιώνεις εκεί μέσα, αν έχεις πολλές σχέσεις, τελειώνεις.»,

Άλλοι πάλι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο επιδίωξαν και κατάφεραν να περάσουν πιο ευχάριστα την ποινή που έπρεπε να εκτίσουν. «Έτρωγα ένα καλό πρωινό και 9 πήγαινα για γυμναστική. Γυρνούσα να ξανά-φάω πρόγευμα και μετά μαγείρευα. Είχα κουζίνα και παράγγελνα από το μπακάλη μου τα πάντα. Χίλια ευρώ χαλούσα μέσα στη φυλακή. Μετά πίναμε τον καφέ στο προαύλιο ή μέσα στο θάλαμο καθόμασταν. Είχα και τις επιλογές μου ως φίλους. Πάντα είχα μια ομάδα να τους γυμνάζω, να μαγειρεύω να τρώμε όλοι μαζί. Και έτσι κάπως περνούσε η φυλακή.», «Εγώ μπόρεσα κι έκανα πολλούς φίλους, κανείς δε με πείραξε, ούτε και με ενόχλησε.». Ένας αλλοδαπός είπε χαρακτηριστικά «Πέρασα πάρα πολύ καλά στη φυλακή. Τα είχα καλά με την Κα... που ήταν στην υπηρεσία αλλοδαπών, με τον Κο. διευθυντή, με τον αρχιφύλακα, βοήθαγα τους αλβανούς να μην κάνουν φασαρίες... Δεν την φανταζόμουν έτσι τη φυλακή.».

Τέσσερις από τους δεκαπέντε αποκρίθηκαν ότι η εμπειρία της φυλακής ήταν απερίγραπτα δύσκολη, καμιά φορά σε σημείο κατάθλιψης ή αρρώστιας. «Με βάσανα πολλά. Είναι πάρα πολύ δύσκολη η φυλακή... ήμουν άρρωστος. Είχα πίεση πάρα πολύ κι ήμουν στο νοσοκομείο. Κόντευα να πεθάνω.», «Είσαι σε ένα χαμένο κόσμο. Δεν υπάρχουν ό, τι και να κάνεις. Ζεις μόνο για να επιβιώνεις. Δεν υπάρχει κάτι σχετικό με τη ζωή εκεί μέσα.», «Τους πρώτους δυο μήνες, ήμουν σε κατάθλιψη. Έπαιρνα τη μάνα μου και της έλεγα ότι δεν θα αντέξω. Μετά είχα παρέες και κάπως από κελί σε κελί πέρανγε η ώρα.» ή «Σαν πουλί έτοιμο να φύγει. Φόβο, αγωνία, αναμονή. Δύσκολη μέρα ήταν.».

Η πλειοψηφία από την άλλη μεριά αποτελείτο από ανθρώπους που απλά περίμεναν στωικά να περάσουν οι μέρες, να βγάλουν την ποινή τους, να επιστρέψουν σπίτι. «Όταν έχεις οικογένεια όλες οι μέρες ίδιες είναι. Στην Κομοτηνή που ήμουν κυλούσε με τη σκέψη του σπιτιού. Στην Κ.Α.Υ. που ήμουν εδώ πέρα υπήρχε εργασία, ήταν πιο άνετα γιατί ήμουν κοντά στο σπίτι και δούλευα και πέρανγε και η ώρα. Ευχάριστα ποτέ δεν είναι.», «Ξυπνούσα το πρωί, καμιά μπάλα το απόγευμα, περιμέναμε όλοι να μιλήσουμε δυο φορές τη μέρα στο τηλέφωνο. Συζητήσεις για τις υποθέσεις μας είχαμε και βλέπαμε και το βράδυ αρκετή τηλεόραση και την άλλη μέρα άντε πάλι από την αρχή.», «Εγώ που ήμουν αστυνομικός πήγα στη γ' πτέρυγα, που ήταν η πιο σκληρή και επιβίωσα λόγω των γνωριμιών μου. Το μεσημέρι μας βάζουν μέσα τρώμε και το απόγευμα ξανά προαυλισμό. Το τηλέφωνο είναι η ζωή σου, ακούς κάτι καινούργιο.», «Απλή. Ξύπναγες, έπινες τον καφέ σου, καμιά βολτίτσα έξω αν ήθελες, μαγειρεύαμε το μεσημέρι, ξεκούραση το μεσημέρι και μετά πάλι βόλτα. Τίποτα το ιδιαίτερο, ήμουν πολύ πεσμένος.». Επίσης, στον ίδιο τόνο άλλοι έκαναν λόγο για συνήθεια «Είναι μια κοινωνία. Εκτός από το ότι ξέρεις ότι περιορίζεται ο χώρος, κατά τα άλλα προσαρμόζεσαι. Μια φυσιολογική μέρα, πώς να 'ταν, είχε καφέ, φαγητό, τηλεόραση, τέτοια.».

Άξια λόγου είναι η νύξη που έκαναν κάποιοι από τους συνεντευξιαζόμενους για τον ανεξέλεγκτο συγχρωτισμό που συντελείται εντός των φυλακών. «Ένα πανδαιμόνιο συναντάς μπροστά σου. Άλλοι προζάκηδες, άλλοι φονιάδες, άλλοι κλέφτες, άλλοι ανώμαλοι, ξέρω γω, έτσι κι αλλιώς, όπλα, ναρκωτικά μες τις φυλακές. Οι μισοί ήταν εντάξει, οι μισοί στην αρπαχτή.», «...Απλά ποτέ δε ξέρεις τι θα γίνει εκεί μέσα. Ποτέ δεν είσαι ασφαλής. Πάντα πρέπει να είσαι έτοιμος για οτιδήποτε.». Ανάμεσα σε αυτούς ήταν κι ένας αστυνομικός ο οποίος έχοντας και κάποιες γνώσεις δήλωσε: «Στον κορυδαλλό που ήμουν, ήταν 2200 κρατούμενοι και οι 1800, μη πω οι 2000 ήταν αλλοδαποί. Οι κρατούμενοι πίνανε ναρκωτικά ή έπαιρναν χάπια. Σε μια πτέρυγα που είχαν ορίσει, έδιναν χάπια υποκατάστατα της ηρωίνης στους

τοξικομανείς, για να τους διατηρούν σε καταστολή. Σε μια συνηθισμένη μέρα ανοίγει πρωί πρωί το κελί, στις πτέρυγες όλοι είναι κουλουβάχατα, ένα παιδί που έκλεψε κάτι, το βάζουν με άνθρωπο που έχει κάνει φόνο.».

Επιπρόσθετα, έκδηλη στις απαντήσεις των αποφυλακισμένων ήταν η καθημερινή συνειδητοποίηση εκτίμησης της χαμένης ελευθερίας κατά τη φυλάκιση τους. «Είναι πάρα πολύ δύσκολη η φυλακή. Ειδικά για ανθρώπους ζωντανούς περισσότερο δύσκολη. Η ελευθερία του ανθρώπου είναι πολύ μεγάλη.», «...ξέρεις ότι περιορίζεται ο χώρος...», «...σου στερούν την ελευθερία σου και η σκέψη ήταν να περάσει πιο ήσυχα η μέρα για να καλύψω το χρονικό διάστημα για το οποίο είχα καταδικαστεί.».

Εν συνεχεία, ερωτήθηκαν για τις δραστηριότητες που είχαν κατά τη διάρκεια της μέρας, με τις οποίες ενδεχομένως να απασχολήθηκαν και κατά πόσον αυτές τους βοήθησαν να περνούν λίγο πιο ευχάριστα το χρόνο της ποινής. Σχεδόν όλοι μίλησαν για ασχολίες όπως μπάλα, γυμναστική, παιχνίδια, κατασκευές, εργόχειρα. «Παίζαμε μπάλα, σκάκι, ποδόσφαιρο, βλέπαμε ταινίες, ειδήσεις, στις γιορτές μας έφερναν και κανένα ποτό και τρώγαμε πολύ καλά.», «Έπαιζα μπάλα, κάνα ντόμινο, διάβαζα κάνα βιβλίο, κάτι εργόχειρα.», .Μαγείρευα, έκανα τη γυμναστική μου στα αυτοσχέδια όργανα , γιατί μόνο ένα μονόζυγο κι ένα δίζυγο υπάρχει.». Ένας από τους αποφυλακισμένους, που είχε βρεθεί και στο σωφρονιστικό κατάστημα νέων στην Αυλώνα είπε «Έκανα γυμναστήριο σε κάποια φάση, έφτιαχνα κατασκευές με διάφορα αντικείμενα για να απασχολώ το χρόνο μου. Στην πρώτη φυλακή δε είχα διαβάσει κανένα βιβλίο, στη δεύτερη φυλακή διάβασα δέκα. Στην Αυλώνα πήγαινα και σχολείο. Πήγαινα στο πρόγραμμα και στον Κορυδαλλό και στην Αυλώνα και άρχισα μετά να πηγαίνω και στην κοινότητα τον τελευταίο μήνα.».

Αντίθετα, κάποιοι δεν έκαναν τίποτα (4 στους 15), παρά μόνο όταν εργάστηκαν. «Τους πρώτους έξι μήνες τίποτα, στεναχώρια και σκέψη. Οι υπόλοιποι 21 μήνες πέρασαν εύκολα γιατί είχα αναλάβει την καντίνα, η οποία είχε πάρα πολύ δουλειά και δεν μου φαινόταν ο χρόνος.», «Στην αρχή όχι. Δεν είχα παρέες, τίποτα. Έξι μήνες μετά έπιασα τη μαγειρική, σε ένα μαγαζάκι που πήγαν να φτιάξουν οι υπάλληλοι και μου άρεσε.», «Δεν είχα δραστηριότητες, μόνο η περίοδος που δούλεψα.». Ένας συνεντευξιζόμενος ήταν υπόδικος και τον ενάμιση μήνα που διέμεινε στη φυλακή απασχολήθηκε κάνοντας το κανονικό επάγγελμα του, δηλαδή κουρεύοντας τους υπάλληλους και τους κρατούμενους.

Έπειτα, ως προς αυτές τις δραστηριότητες, τέθηκε η ερώτηση για το αν βοηθούσε κάποια από αυτές να περνούν πιο ευχάριστα και δημιουργικά την

ώρα τους. Σχεδόν όλοι οι ερωτώμενοι αποκρίθηκαν θετικά ως προς τις οπτιούχες ιδιότητες των δραστηριοτήτων, με τις οποίες απασχολήθηκαν κατά τη φυλάκιση τους. «*Η αλήθεια είναι αυτή, γιατί αν κάτσεις μόνος σου σε μια γωνιά δεν βγαίνει η φυλακή.*», «*...ξεχνιόμουν.*», «*Ασφαλώς βοηθούσε, δεν σου έδινε το περιθώριο να σκεφτείς. Τρέχανε οι μέρες εύκολα. Υπήρχε πολύ κούραση και πολύ δουλειά.*», «*Γιατί δεν περνάει η ώρα εκεί...*». Ο Ε., που κατηγορήθηκε για πώληση κατ' εξακολούθηση, είπε, «*Για να μην πλήττω, γιατί στη φυλακή πλήττεις. Για να περάσει κι άλλη μια μέρα. Ακόμα και να κοιμάμαι όλη μέρα θα μπορούσα, αρκεί να περάσει ο καιρός να αποφυλακιστώ. Ακόμα κάθομαι και κατασκευάζω πράγματα, και ψηφιδωτά και κεραμική. Μ' αρέσει να τα κάνω, απλώς, μέσα η ψυχολογία ήταν πολύ βαριά.*». Επίσης, ο Α., έκτισε ποινή 5 χρόνων στα 19,5 χρόνια του για ανθρωποκτονία και τόνισε, «*Οπωσδήποτε πρέπει να ασχοληθείς με κάτι για να μην τρελαθείς. Μου έχει συμβεί να είναι νύχτα, να κάνω γυμναστική και μετά να κάθομαι να μετράω τα ρύζια από ένα φακελάκι ρυζιού. Μετά τα 4,5 χρόνια αρχίζεις και δεν πας καλά. Όλοι το μόνο που κάνουν είναι να σκέφτονται τι παρανομία θα κάνουν όταν βγουν έξω.*». Στον αντίποδα ένας είπε «*Όχι (δεν βοηθούσαν). Μου έδιναν χάπια μέσα, ηρεμιστικά, γιατί αλλιώς δεν θα μπορούσα να κάτσω.*».

Η πλειοψηφία των συνεντευξιαζόμενων, όταν ερωτήθηκαν αν απασχολήθηκαν σε κάποια εργασία όσο ήταν στη φυλακή και σε ποια, απάντησαν ότι εργάστηκαν. Πιο συγκεκριμένα, 10 από τους 15 αποφυλακισμένους είχαν εργασθεί σε θέσεις ελαιοχρωματιστή, μάγειρα, καθαριστή, βοσκού, γραφέα, βιβλιοδέτες και αρτοποιοί. «*Στη Κ.Α.Υ.Φ είναι οι φούρνοι, φτιάχναμε ψωμιά για τις φυλακές, για τα νοσοκομεία της Αττικής. Με βάλανε υπεύθυνο εκεί...*», «*Ήμουν στο τυπογραφείο της φυλακής, βιβλιοδέτης και στο καφενείο.*», «*...ως ελαιοχρωματιστής. Μετά στη Τίρυνθα ως τσοπάνης.*». Επίσης, ζητήθηκαν απαντήσεις για το αν χρειάστηκε να διεκδικήσουν την εργασία, πόσο διάστημα περίμεναν και με ποια κριτήρια την κέρδισαν. Φάνηκε λοιπόν, ότι κύριο ρόλο στην πρόσληψη έπαιζαν οι γνωριμίες, λίγοι ήταν αυτοί που διεκδίκησαν με τις δυνάμεις τους μια επαγγελματική απασχόληση. Σύμφωνα με τα όσα μας κατέθεσε ο Δ., 53 ετών, καταδικασμένος για ξέπλυμα χρήματος και συνεργεία σε αποθήκευση ναρκωτικών, «*Ειπώθηκαν κάποιες κουβέντες από κάποιο γνωστό για την ποιότητα του χαρακτήρα μου και φυσικά τη διεκδικείς στην πορεία με την εργασία και την προσωπικότητα σου, αλλιώς σε πετάνε και φεύγεις.*».

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η απάντηση του Γ., πρώην κρατούμενου που ήταν αρχηγός σε υποκοουλτούρα της φυλακής: «*Με το που μπήκα στον Κορυδαλλό είπα στη Β' πτέρυγα, επειδή ήδη είχα ξαναμπεί. Κι αυτή είναι η πτέρυγα των*

τοξικομανών. Εγώ όμως, ήμουν σε πολύ καλή φυσική κατάσταση, πολύ γυμνασμένος και δεν έμοιαζα με ναρκομανή. Με το που με είδε ο αρχιφύλακας της πτέρυγας με φώναξε και μιλήσαμε, με έκοψε πως είμαι, του εξήγησα και μερικά πράγματα και μου πρότεινε να δουλέψω δίπλα του. Του λέω 'τι να κάνω το ρουφιάνο σου?' και μου λέει 'Άστα αυτά. Απλά θα γράφεις ποιος μπαίνει και ποιος βγαίνει εδώ ,μέσα.' Και δέχτηκα, δούλευα ως γραφέας. Μέσα σε 15-20 μέρες με βάλανε. Πιστεύω λόγω του χαρακτήρα μου με βάλανε. Δούλεψα τις πρώτες 45 μέρες τσάμπα, γι' αυτό κι όταν πια πήγα στο δικαστήριο είχα ένα πολύ καλό χαρτί στα χέρια μου για τη θέση που είχα, γιατί την κάνανε μόνο υπάλληλοι της φυλακής. Κι έτσι, γράψανε ότι κάπως βοήθησα το σύστημα το σωφρονιστικό. Μετά πήγα στα Χανιά και με διώξαν με στείλανε σε μια αγροτική φυλακή στην οποία ήμουν καθαριστής». Αλλά και όπως λέει ο Α., που ήταν αστυνομικός πριν καταδικαστεί, «Διεκδικείς και πηγαίνεις με τη λεγόμενη γνωριμία, που θα πάρει τηλέφωνο για σένα και το παν είναι να είσαι σωστός στη δουλειά σου, να μην κάνεις παρανομίες, γιατί η φυλακή δεν είναι νομιμότητα, είναι παρανομία. Εγώ ήμουν ήρεμος και ασχολούμουν μόνο με το φαγητό και τη γυμναστική μου. Μίλησα στην κοινωνική υπηρεσία, μίλησα και με τον αρχιφύλακα τον..., γίναμε και φίλοι και εγγυήθηκε σε αυτόν για μένα ένας φίλος μου σωφρονιστικός υπάλληλος. Έπειτα ήμουν στο καφενείο της φυλακής.».

Αντίθετα ένας 23χρονος, υπογράμμισε «Μεροκάματα έπαιρνα και στο σχολείο και στη κοινότητα με είχανε γράψει ως καθαριστή κι έπαιρνα μεροκάματα ως καθαριστής...Μια αίτηση έκανα δεν το έψαχνα και πολύ. Και στον Κορυδαλλό όταν είχα πρωτοπάει είχα κάνει αίτηση, περίμενα ένα εξάμηνο και δεν... Τελικά όταν μπήκα στη κοινότητα δούλεψα. Στην Αυλώνα δεν πάνε και πολλοί καθαριστές και μπήκα. Στο σχολείο εντάξει, υπήρχε χώρος για όποιον ήθελε να πάει, έκανε την αίτηση και τον έπαιρναν, αρκεί να ήσουν στην αρχή της χρονιάς ή από μεταγραφή. Και στον Κορυδαλλό το ίδιο, που μπήκα στην κοινότητα για να κόψω τα ναρκωτικά.». Ο Κ. δήλωσε από την άλλη ότι «Δεν χρειάζεται να διεκδικήσεις όπως κάποτε λόγω γνωριμίας ή ξέρω γω, τώρα γίνεται άμεσα. Κάθε δέκα μήνες σε βγάζουν για να δουλέψει ένας άλλος και ξαναπαίρνεις σειρά μετά από ένα διάστημα. Δεν περίμενα καθόλου. Είναι στο χέρι σου να δουλέψεις μέσα στη φυλακή.» κι ο Α., (για παράνομη μεταφορά λαθρομεταναστών) «Με βάλανε υπεύθυνο εκεί από μόνοι τους γιατί είδαν ότι παίρνω στροφές, ότι ξέρω.».

Ο χρόνος αναμονής για την ανάληψη εργασίας κυμαινόταν από μια βδομάδα μέχρι 6 μήνες. Αλλά σε γενικές γραμμές φάνηκε ότι δεν περίμεναν πολύ καιρό, «Τη διεκδίκησα και την πήρα μέσα σε μια βδομάδα με την αξία μου. Δεν υπήρχε καθυστέρηση αμέσως σε έπαιρναν. Ακόμα και προφυλακιστέος μπορούσες να

δουλέψεις αν ήθελες.», «Με το που έγινε το πρωτόδικο δικαστήριο, κυνήγησα να βρω δουλειά, θα πέρασαν μερικοί μήνες μέχρι να την πιάσω.», «Τρεις μήνες περίπου περίμενα για τη δουλειά.». Όσον αφορά τα κριτήρια παραχώρησης εργασιακής θέσης, σε αυτά σε συγκαταλεγόταν η γνωριμία, η καλή διαγωγή σε συνδυασμό με μια μη ταραχώδη καθημερινότητα και σε σπάνιες περιπτώσεις η ίδια αξία και η κατοχή των προϋποθέσεων από μεριάς του φυλακισμένου. Επίσης, στη μια περίπτωση συνεντευξιαζόμενου, που παρακολουθούσε το πρόγραμμα απεξάρτησης ναρκωτικών, χρειαζόταν να δείξει θέληση για διακοπή της κακής συνήθειας.

Επιπλέον, στην ερώτηση **αν θα προτιμούσαν να δούλευαν σε αγροτική φυλακή**, 6 από τους 10 –που εργάστηκαν, διότι οι άλλοι δεν είχαν άποψη περί του θέματος- απάντησαν ναι διότι, «Στην κλειστή δεν ήθελα με τίποτα να δουλέψω, να μια κλεισμένος και να δουλεύω κιόλας... Προτιμούσα την αγροτική φυλακή γιατί ήταν το μία δύο και είχε και χρηματικό βοήθημα, που έπαιρνες με ένα μεροκάματο ένα πακέτο τσιγάρα.», «Σε αγροτική φυλακή δεν είχα το δικαίωμα να πάω, αλλά την προτιμώ γιατί αισθάνεσαι διαφορετικά, έχεις περισσότερο ελευθερία και κινείσαι αλλιώς.», «Θα προτιμούσα να δουλεύω στην Αγροτική Φυλακή, για τα μεροκάματα, γιατί έχω ακούσει ότι είναι πιο άνετα, δε σου κόβουν τις άδειες, για τις συνθήκες...», «Δούλευα 10 μήνες και σε αγροτική φυλακή, εξωτερικός, μόνος μου έξω στα γελάδια και την προτιμώ από την κλειστή.». Χαρακτηριστική είναι η απάντηση του Ι. για αυτό το θέμα: «Προτιμώ την αγροτική φυλακή, γιατί ξεφεύγεις από τη ρουτίνα, δεν γίνεσαι τέρας, ξεφεύγεις από την κατάσταση. Έτσι, θα έπρεπε να είναι για όλους, να τους μαθαίνουν μια τέχνη στη φυλακή. Ακόμα και του άχρηστου τα χέρια πιάνουν...».

Σε δύο από τους διερωτώμενους φάνηκε αδιάφορο και δεν είχαν γνώμη για το αν θα εργάζονται σε μια κλειστή ή σε μια αγροτική φυλακή. Άλλωστε, σύμφωνα με τον Δ.: «Σκοπός μου ήταν να βγω. Παρόλα αυτά είχα ακούσει καλά πράγματα για εκεί. Αλλά ήμουν υπόδικος και να ήθελα δεν μπορούσα να πάω αγροτικές.». Άλλοι δύο πάλι, απάντησαν όχι, για λόγους συνήθειας στις κλειστές, αλλά και γειννίασης με το σπίτι τους. Μια τελευταία ερώτηση αφορούσε στη **λήψη αδειών και στο κατά πόσον ήταν βοηθητικές**. 9 στους 15 απάντησαν ότι δεν πήραν άδειες, είτε γιατί δε πρόλαβαν, είτε γιατί δεν μπορούσαν, είτε γιατί δεν ήθελαν. Αντίθετα, οι υπόλοιποι 6 έπαιρναν κάθε 45 με 55 μέρες, όπως είπαν. Συγκεκριμένα δήλωσαν ότι, «Ήταν μια τρομερή ένεση αναζωογόνησης, φόρτωνες τις μπαταρίες σου, έβλεπες την οικογένεια σου και προσπαθούσες να επιλύσεις κανένα πρόβλημα.», «Με βοήθησαν ώστε να καταφέρω να επιστρέψω ως πολίτης στη κοινωνία.», «Για μένα δεν έλεγε τίποτα η άδεια γιατί και μόνο που σκέφτεσαι ότι θα ξαναγυρίσεις εκεί μέσα...».

Επίσης, Ο Γ., που έκτισε ποινή 2 χρόνων για αγορά και πώληση ναρκωτικών, με θλιμμένο ύφος αποκρίθηκε: «...Αισθάνθηκα όμορφα που είδα την οικογένεια μου. Που είχα για λίγο την ελευθερία μου. Θα έκανα τα πάντα για να μη ξαναχάσω την ελευθερία μου. Είναι το παν για μένα. Αν με βοήθησαν κάπου οι άδειες ήταν σε οικογενειακό επίπεδο γιατί δεν πήγα πουθενά. καθόμουν συνέχεια σπίτι με τους δικούς μου.». Αλλά και ο Ε. και ο Ι. αντίστοιχα: «Μια φορά πήρα άδεια και με βοήθησε γιατί μετά από ένα μήνα αποφυλακίζόμουν και είδα τον κόσμο, ήξερα πως θα τον αντιμετωπίσω, ενώ άλλοι που βγαίνουν μία κι έξω είναι σαν αγρίμια.», «Ήταν χειρότερες γιατί ήξερες ότι θα γύρναγες σε έναν χώρο που δεν σου αρέσει. Άλλο να χεις κάνει ένα φόνο ή ένα βιασμό. Υπάρχουν εγκλήματα και εγκλήματα, τα οποία είναι δικαιολογημένα να τα κάνεις.».

Συμπερασματικά, οι συνεντευξιζόμενοι είχαν ως επί το πλείστον μια απλή ημέρα στη φυλακή και με τη βοήθεια της εργασιακής απασχόλησης εκεί, περίμεναν να περάσουν οι ώρες, οι μέρες να βγουν. Σχολιάζεται έντονα από αυτούς ο συγχρωτισμός κάθε λογής ατόμων, ναρκομανείς, κλέφτες, κ.ά., αλλά και το πόσο εκτιμούν την ελευθερία που στερούνται. Κατά τη διάρκεια της μέρας, είχαν πολλές ασχολίες, όπως μπάλα και γυμναστική, χωρίς να λαμβάνουν ευχαρίστηση, απλά απασχολούνταν με κάτι. Τα 2/3 του δείγματος εργάστηκαν σε διάφορες θέσεις, κυρίως ως καθαριστές ή στην καντίνα και για να προσληφθούν χρειάστηκε να μεσολαβήσει μια γνωριμία κυρίως, αλλά μετρούσε και η διαγωγή. Η πλειονότητα θα προτιμούσε την αγροτική φυλακή, ενώ κλείνοντας, άδεια πήραν μόνο έξι από το δείγμα και φάνηκε να συνέβαλε στην επανένταξη τους.

2.3. Οι υποκουλούρες

Το θέμα των υποπολιτισμικών ομάδων που δημιουργούνται εντός της φυλακής είναι από τα πιο πολυσυζητημένα στην επιστημονική κοινότητα. Αποτελεί ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της μικροκοινωνίας, που υφίσταται σε κάθε σωφρονιστικό κατάστημα και όπως έχουμε προαναφέρει¹³⁷, συνίσταται στις νόρμες και τις αξίες των τροφίμων. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει δώδεκα καίρια ερωτήματα για φιλία μεταξύ κρατουμένων, συνθηματικούς κώδικες, ευνοημένους, συμπεριφορές, ομάδες και επιλύσεις προβλημάτων.

¹³⁷ Υποσημείωση 48, σελ. 19.

Όταν ρωτήθηκαν **αν έχουν δημιουργήσει φίλους μέσα από τους συγκρατούμενους**, έξι στους δεκαπέντε απάντησαν ότι το έπραξαν κι αυτό γιατί *«Ήταν καλύτεροι φίλοι από τους άλλους. Εκεί ξέρεις τι είναι ο καθένας, σε αντίθεση με έξω.»*, *«γιατί αν δεν τους κάνεις φίλους δεν σε ακούνε.»*, *«Γιατί τους βοηθούσα. Ειδικά τους λαθρομετανάστες, που πείναγαν, τους βοήθησα πάρα πολύ.»*. Οι υπόλοιποι εννιά, από την άλλη μεριά, είτε δεν έκαναν παρέες, (*«Δεν ήθελα κανέναν γιατί ήμουν περαστικός.»*), *«Φίλους όχι. Δεν υπάρχουν φίλοι εκεί. Είναι δύσκολη η επιβίωση εκεί.»*, *«Δεν κάνεις εκεί φίλους.»*), είτε γιατί *«ήταν για να περνάει ο καιρός.»*, γιατί *«υπήρχε επιφυλακτικότητα στο θέμα φιλίας. Δεν μπορούσες να ανοιχτείς με τον καθένα. Ήταν καθαρά σχέσεις συγκάτοικου και συνεργασίας στην καντίνα.»*.

Αυτές οι απαντήσεις είναι απόλυτα έλλογες, αν αναλογιστούμε ότι στο **αν αισθάνονταν ότι μπορούσαν να τους εμπιστευτούν**, μονάχα τρεις συνεντευξιαζόμενοι απάντησαν ότι μπορούσαν. Διασάφησαν απόψεις όπως, *«Πάρα πολύ (τους εμπιστεύομαι). Μπόρεσα και δημιούργησα μέσα στη φυλακή τη μεγαλύτερη φιλία. Μοιραζόμασταν τους πόνους της φυλακής. Υπήρχε κατανόηση και σεβασμός.»*, *«Εκεί ξέρεις τι είναι ο καθένας, σε αντίθεση με έξω.»*.

Όλοι οι υπόλοιποι (δώδεκα), ήταν κάθετοι όσον αφορά θέματα εμπιστοσύνης με συγκρατούμενους. Σύμφωνα με τα λεγόμενα τους, η φυλακή δεν συνιστά χώρο, στον οποίο δύναται να καλλιεργηθεί εμπιστοσύνη μεταξύ των τροφίμων της. Διακυβεύονται πολλά συμφέροντα μεταξύ των κρατουμένων, για να γίνει δυνατή η φερεγγυότητα. Όπως αναφέρει ο Γ., αρχηγός κλίκας κρατουμένων ελληνικής καταγωγής, *«Μπορούσα να τους εμπιστευτώ μόνο στο ότι αν γινόταν κάτι θα είχα πλάτες, δεν θα με χτυπούσαν πισώπλατα. Τίποτα άλλο. Όλα τα άλλα είναι δανεικά, σου δίνω ένα πακέτο τσιγάρα, μου δίνεις ένα.»*. Άλλοι συμπλήρωσαν τα λόγια του, *«Εμπιστοσύνη πουθενά στη φυλακή. Ακόμα και το ποιος έμπαινε στο κελί σου ήταν επιλήψιμο.»* ή *«Κάποιοι δεν έλεγαν αυτό που πίστευαν.»*.

Επίσης, φάνηκε ότι δεν ήταν απαραίτητο να ταυτίζονται σε επίπεδο ιδεών και πράξεων για να υπάρχει φιλία μεταξύ κάποιων κρατουμένων, αφού εννέα στους δεκαπέντε, όταν ρωτήθηκαν **αν είχαν ίδιες απόψεις και συνήθειες μαζί τους, όσο βρίσκονταν στο σωφρονιστικό κατάστημα**, τάχθηκαν αρνητικά ως προς αυτό. Ο Κ., κατάδικος για κλοπή όπλων, είπε ως προς αυτό :*«Με πολλούς ναι είχαμε ίδιες (απόψεις και συνήθειες), υποχρεωτικά όμως.»*, ο Α. :*«Όχι, αυτοί είχαν άλλα, εγώ είχα άλλα. Είχα βάλει σκοπό να βγω έξω.»* κι ένας άλλος: *«Ίδιες απόψεις δεν είχαμε, αλλά εντάξει και θα μιλήσεις και θα γελάσεις.»*. Από απαντήσεις όπως *«Όχι, αλλά μιλάγαμε πολύ και δεν υπήρχε τσακωμός, αλλά σεβασμός.»* και *«Οι απόψεις αλλάζουν*

συνέχεια όσο περνάει ο καιρός. Το μόνο που συζητιέται είναι το ποιες παρανομίες θα κάνουν όταν βγουν. Τι κοινό να χω με αυτούς...», που αναδεικνύουν πως οι συζητήσεις μέσα στη φυλακή, γίνονται γύρω από παρανομίες και «κόλπα» που θα πραγματοποιήσουν όταν βγουν, γίνεται έκδηλο το γεγονός, πως όσοι είχαν στόχο την επανένταξη, κοιτούσαν να αποφεύγουν τις παρέες με συγκρατούμενους, άρα και ταυτόχρονα και τις πολλές συνομιλίες μαζί τους. Άλλωστε φανερώναται και στα όσα δηλώνουν όσοι έχουν ίδιες απόψεις και συνήθειες με συγκρατούμενους (6 συνεντευξιαζόμενοι), «...παραβατικότητα, συζητήσεις. Πάνω κάτω κάναμε τις ίδιες συζητήσεις. Η βασική συζήτηση ήταν για την κοινωνία. Για τα ναρκωτικά, για το τι παραβάσεις έκανε ο καθένας. Οι κλέφτες μίλαγαν για κλεψιές, οι έμποροι μίλαγαν για εμπόριο...συνήθως ήταν γύρω από παραβατικές συμπεριφορές οι συζητήσεις.», είπε ο Ε., 23χρονος Αλβανός, που κατηγορήθηκε για έγκλημα περί ναρκωτικών.

Επιπρόσθετα, καταγράφηκαν **συνθηματικοί κώδικες** που χρησιμοποιούσαν οι κρατούμενοι μεταξύ τους **για να επικοινωνούν και να συνεννοούνται μεταξύ τους**. Το πιο σύνηθες αποδείχτηκε η ανάποδη συνομιλία μεταξύ κρατουμένων κι ήταν και το πιο διατηρημένο στο χρόνο (το ανέφερε πρώην κρατούμενος από το 1974 έως το 1979). Ακόμη, εκμαιεύσαμε κάποιες κωδικοποιημένες λέξεις/φράσεις, όπως τα «*τσέρκια*» που ήταν τα μαχαίρια, το «*ουίκου*», το οποίο χρησιμοποιείτο για να προειδοποιήσει ότι έρχονταν οι φύλακες για ψαχήρι, το «*λεγκένι*», ήταν κάτι σαν υπηρέτης σε κάθε κρατούμενο μεγάλο που τον σέβονταν. Όπως το εξηγεί ο Γ., 30χρονος πρώην κρατούμενος και αρχηγός υποπολιτισμικής ομάδας Ελλήνων: «*Φυσικά, τις περισσότερες φορές κάθε κρατούμενος που έχει λεγκένι το προσέχει, του παρέχει κάποια πράγματα από ανθρωπιά. Το λεγκένι δεν έχει άποψη, δεν μπορεί να παρακολουθεί συζητήσεις, δεν μπορεί να μιλήσει, να χτυπήσει άνθρωπο*». Από την άλλη, ο Ι., 30χρονος Ρουμάνος, λέει «*Μιλάς με διαφορετικούς τρόπους ανάλογα με τι έχεις να κάνεις. Όσοι ήταν για ναρκωτικά μίλαγαν γρήγορα ή ανάποδα. Εγώ προσωπικά ήθελα να χω αλκοόλ, επειδή με βοηθάει να χαλαρώσω, να είμαι πιο ήρεμος. Είχαμε συνθηματικά για αυτό, είχαμε συγκεκριμένες λέξεις, π.χ. «θα θελα μερικές κάρτες*». Μια κάρτα ήταν ένα μισόλιτρο κρασί και κόστιζε γύρω στα 80 ευρώ». Ένας κρατούμενος του 1984 πάλι, μας ενημέρωσε ότι «*κουφέτα*» ονόμαζαν τα χάπια, «*σύρμα*» το ότι έρχονται υπάλληλοι, «*κέρατο*» τα αυτοσχέδια όπλα και «*καβάτζα*» την κρυψώνα.

Σύμφωνα με τον Α., πρώην αστυνομικό και κατόπιν κρατούμενο, «ο «*24άρης*» ήταν ο έμπορος, ο «*13άρης*» ή ο «*15άρης*» είναι αυτός που έχει χαρτί τοξικομανούς, ο «*κλέφτης*» είναι μια αντίσταση για να ζεσταίνεις το νερό, ο «*κλειδοκράτορας*» ο υπάλληλος που κλειδώνει τις πόρτες, «*μπετόν αρμέ*» δηλαδή

δεν παθαίνεις τίποτα από αυτόν, «σιδερώθηκε» λέγαμε για το βαρυποινίτη που θα μείνει για καιρό πίσω από τα σίδερα, «τουμπεκής» αυτός που δεν μιλάει, «σέο» ήταν η αυτοσχέδια βελόνα, «γιατρός» αυτός που έκανε τις ενέσεις, «παράνομος» αυτός που δεν μιλάει, «καπάκι» μια δόση όσο ένα καπάκι».

Στην αντίπερα όχθη, υπήρχαν 8 κρατούμενοι που αποποιήθηκαν οιαδήποτε σχέση με συνθηματικά και κώδικες, όπως ο Μ. «Δεν είχαμε τέτοια σε αυτή την πτέρυγα, ήταν σε ναρκομανείς και λοιπά», ή ο Δ. «Όχι εγώ δεν είχα. Αυτά είναι για τους εγκληματισμένους, όχι για ανθρώπους που πάνε να βγάλουνε φυλακή». Αλλά και ο Η., επαγγελματίας έμπορος, «Όχι τέτοια δεν συνηθίζονταν στους επαγγελματίες. Ήταν σε άλλες πτέρυγες. Στων ναρκωτικών, στις ληστείες...». Μπορούμε να συμπεράνουμε λοιπόν, ότι η χρήση κωδίκων επικοινωνίας αξιοποιούνταν κυρίως από πτέρυγες με τοξικομανείς. Όπως θα δείχτεί παρακάτω, είναι η κύρια παρανομία που λαμβάνει χώρα στις φυλακές και άρα πολλά συμφέροντα παίζονται πίσω από αυτά, άρα και υπήρχε ανάγκη για μυστικοπάθεια και κρυψίνια εις βάρος του προσωπικού της φυλακής ή του κοινού κρατούμενου.

Έπειτα, τέθηκε η ερώτηση για τη σχέση που διατηρούσαν οι συνεντευξιαζόμενοι με όσους δεν είχαν ίδιες απόψεις και συνήθειες και το πώς αισθάνονταν απέναντί τους. Η συνήθης απάντηση συνίστατο στις τυπικές σχέσεις «Τυπική σχέση σαν συγκρατούμενοι. Προσπαθούσα λόγω της θέσης στη καντίνα να εξυπηρετώ όσους γίνεται και παραβιάζοντας κάποιες φορές τους κανόνες της φυλακής. Να κάποιος ήθελε κάρτα να μιλήσει και είχε πραγματικά ανάγκη και του έδινα δυο κάρτες αντί για μία. Φυσικά το χα πει και στον αρχιφύλακα.», «Ένα γεια. Τυπικά. Όλοι πάνω κάτω κάνανε τις ίδιες κουβέντες. Εκεί πέρα υπάρχει πολύ μαγκιά. Και τις απόψεις τις έπλαθες, μόνο όταν υπήρχε κόντρα μεταξύ ατόμων, υπήρχε διαφορά. Στην Αθήνα ήταν τυπικά, μόνο ένα γεια. Γενικά, στη φυλακή με όσο πιο λίγους συναναστρέφεσαι, τόσο το καλύτερο. Υπήρχαν κι οι άλλοι που ήταν ρουφιάνοι και για αυτούς ένιωθα μίσος κακία. Κι άλλοι που το έπαιζαν κάπως, το έπαιζαν δήθεν, κάπως μεγάλοι και για αυτούς ένιωθα υποτίμηση, μίσος, κακία. Αυτά είναι τα συναισθήματα της φυλακής.».

Ο Α., 47χρονος πρώην αστυνομικός και κρατούμενος, δήλωσε «Δεν ενοχλείς δεν σ' ενοχλούνε. Έχω τσακωθεί με άτομα. Οι πλειοψηφία των κρατουμένων ήταν αλλοδαποί άλλωστε.» κι ένας άλλος Ρουμανικής καταγωγής «Μακριά και αγαπημένοι. Τους έβλεπα όλους σαν εχθρούς, παρότι βράζαμε όλοι στο ίδιο καζάνι».

Ένας αρχηγός ομάδας, περιγράφοντας τα συναισθήματα του για άτομα που δεν συγκαταλεγόταν μαζί τους, είπε «Κενή, ψυχρή, ούτε καλημέρα, ούτε τίποτα...

αισθανόμουν πολύ υπεράνω απέναντι τους». Μαζί του συμφώνησαν άλλοι τέσσερις συνεντευξιαζόμενοι, λέγοντας «Αδιάφορος σα να ήμουν μόνος μου, ούτε καλημέρα δεν έλεγα», ή «Τίποτα. Κάνα τσιγάρο μου παίρνανε τα παιδάκια που ήταν με τα χάπια και τα αυτά και τίποτα άλλο. Μερικά παιδιά τα λυπόμουν...», ή «Όχι καλές. Είναι πιο σκληροί οι κρατούμενοι που ήταν βαρυποινίτες. Θρασύτατοι, δεν σε υπολογίζουν καθόλου. Αν ήθελες να πάρεις ένα τηλέφωνο περίμενες πολύ ώρα. Και πιο πολύ οι αλλοδαποί, με τους έλληνες την έβρισκες κάπως. Φοβισμένος αισθάνθηκα γιατί ήταν ικανοί για τα πάντα αυτοί» ή ακόμα και «Καμία επαφή. Απέφευγα. Το 80% έχουν περάσει στο μυαλό τους μέσα ότι στους 100, οι 98 είναι ρουφιάνοι. Έχουν την καχυποψία μέσα τους. Εν τω μεταξύ, και το 90% είναι ραδιούργοι, θα πάρουν από σένα λόγια και θα τα πουν αλλιώς ότι τα πες, ειδικά, όσον αφορά ναρκωτικά και τέτοια πράγματα, χωρίς να ξέρεις τίποτα. Μπορεί να πούνε «ο τάδε έχει εκεί αυτά», για να πέσει ο φύλακας πάνω σε σένα, να ψάξει εσένα».

Άλλοι πάλι, επιδίωξαν μια πιο ευέλικτη ή και συμφέρουσα στάση, ώστε να καταφέρουν να επιβιώσουν ανώδυνα από την εμπειρία της φυλακής «Κανονικές σχέσεις, δεν ήθελα ούτε να δημιουργήσουμε προβλήματα, τίποτα. Αισθανόμουν όπως με όλο τον κόσμο. Κάποιους που ψάχνονταν τους απομάκρυνα», «Καλές σχέσεις μιλούσα με όλους. Αισθανόμουν καλά γιατί με συμπαθούσαν όλοι», ή λόγω των εργατικών θέσεων που κάλυπταν «Είχα καλή σχέση με όλους, γιατί ήμουν πολύ βοηθητικός λόγω του ότι ήμουν μάγειρας».

Η επόμενη ερώτηση αναζήτησε να αποκαλύψει τις απόψεις των συνεντευξιαζόμενων για το **αν πιστεύει την ύπαρξη τυχόν ευνοημένων συγκρατούμενων τους που άνηκαν σε άλλες παρέες**. Ο Κ. τονίζει την τοπικιστική ευμένεια που λαμβάνει χώρα μεταξύ υπαλλήλων και κάποιων κρατούμενων: «Πάντα υπάρχουν, ειδικά στην Πάτρα ήταν τοπικιστικό το σύστημα. Όσοι ήταν ντόπιοι, ήταν διαφορετικά, γνωρίζονταν και με υπάλληλους και λοιπά. Υπήρχε το μεταξύ τους. Τους έδιναν πιο εύκολα δουλειά για να παίρνουν τα καλά μεροκάματα, κ.ά.» ή «Οι πιο ευνοημένοι ήταν 3-4 άτομα που ήταν μόνιμοι μέσα και ήταν του αρχιφύλακα. Ξέρω 'γω ο συγχωριανός του», άλλος τονίζει το χρηματισμό «Μια εύνοια υπάρχει και εννοούμε τη χρηματική. 3000 ευρώ είχε το κινητό. Θα του ανοίξει το κελί όταν όλων θα είναι κλειστά για να κάνει τα τηλέφωνα του, θα χει ελεύθερο επισκεπτήριο.», «ή που τους δίνανε λεφτά και κάνανε συναλλαγές ή για να τους φέρνουν πράγματα. μόνο τις ανέσεις, μπορείς να ζηλέψεις από τον άλλο. Δηλαδή, άμα έχει ο άλλος λεφτά. Αυτό είναι πολύ έντονο μέσα στη φυλακή...» άλλος την εύνοια που λάμβαναν οι ισχυροί κρατούμενοι, «Είχαν τα κομπιούτερ τους, είχαν ένα κινητό. Ήταν ευνοημένοι από τους υπαλλήλους, τους μίλαγαν καλύτερα. Οι μεγαλοπατεώνες είχαν κοντά

επισκεπτήρια και 24ωρες άδειες», «Τέσσερα πέντε άτομα είχαν ευκολίες, ελευθερίες, μπαινόβγαιναν στα γραφεία για να πάρουν τηλέφωνο».

Επίσης, είναι γεγονός πως οι βαρυποινίτες είχαν άλλο κύρος μέσα στη φυλακή «γνωρίζοντας τους βαρυποινίτες καταλαβαίνεις ότι εντάξει κάποιοι δικαίως. Κάποιοι βαρυποινίτες δεν ήταν ευνοημένοι βέβαια. Κάποιοι χρημάτισαν για να ναι ευνοημένοι. Κάποιοι είχαν γνωριμίες. Ήταν ευνοημένοι σε άδειες, σε τηλέφωνα, σε επισκεπτήρια...», «Όσοι είχαν πολύ καιρό φυλακή δεν τους μίλαγε ο υπάλληλος άσχημα, γιατί τους φοβόντουσαν». Μια ειδική κατηγορία βέβαια ήταν η ενασχόληση με τα ναρκωτικά στη φυλακή. Όσον αφορά αυτό καταθέτουν δύο πρώην κρατούμενοι «Η φυλακή έχει κυκλώματα πολλά και ασχολούνται πάρα πολύ με τα ναρκωτικά. Αυτοί τα είχανε καλά με τους φύλακες, ενώ εμάς μας φέρονταν αλλιώς» και «Όσοι ήταν σε παρέες που κάνανε εμπόριο και βάζανε στη φυλακή ηρωίνη, αυτοί είχαν τη δυνατότητα και να πίνουν ηρωίνη. Και αυτό στη φυλακή είναι μεγάλο πράγμα».

Τελειώνοντας την προνοιακή μεταχείριση, δε θα μπορούσαμε να παραλείψουμε την νύξη των διερωτώμενων ως προς τη «ρουφιάνια», η οποία είναι καταλύτης των συμπεριφορών της φυλακής. «Είναι κι αυτοί που έχουν καλές κουβέντες με τους αρχιφύλακες, που ήταν ρουφιάνοι», «Οι ρουφιάνοι, οι οποίοι τα πήγαιναν καλά με την υπηρεσία. Αλλιώς δεν υπήρχε πιο ευνοημένος γιατί ότι ήθελα το είχα, μόνο με την υπηρεσία δεν τα πήγαινα καλά», «...«γλείφτες». Τους κάνανε τα χατήρια, είχαν τα δικά τους, τους έφερναν ναρκωτικά οι φύλακες», «...ρουφιάνος, παιδί της υπηρεσίας...», «Οι ρουφιάνοι. Δεν κάνανε αγγαρείες από ότι έβλεπα».

Παρά ταύτα, κάποιοι από τους συνεντευξαζόμενους, διατύπωσαν την άποψη ότι ουσιαστικά κανείς δεν είναι ευνοημένος μέσα στους κόλπους των σωφρονιστηρίων και όσοι θεωρούν πως είναι (π.χ. ρουφιάνοι), πιθανότατα απλά το νομίζουν. «Κανείς, όλοι το ίδιο, απλά οι φύλακες κάνουν τη δουλειά τους. Κι οι ρουφιάνοι που πήγαιναν και λέγανε...νόμιζαν ότι κάτι κάνουν. Τους χρησιμοποιούν αλλά μόλις κάνουν μια άσχημη τους βάζουν και στη κλούβα μέσα», «...κανένας. Όλοι το ίδιο ήταν», «Μπα κανένας. Νομίζουν οι περισσότεροι αλλά δεν είναι κανένας ευνοημένος», «Ναι. Τους βάζανε στα αρχιφυλακεία, στις γραμματείες κι αυτοί κουβαλάγανε τα...Κοίτα, συγκεκριμένα ένας φύλακας, άμα δεν είσαι ρουφιάνος δεν σε υπολογίζει, ενώ στο ρουφιάνο θα δώσει και την κοκαΐνη και την πρέζα και το μαύρο και το άσπρο και το κόκκινο και το κίτρινο και το... τους κάνουν βαποράκια, πώς να στο πω. Είναι να χεις μπάρμπα στην Κορώνη. Αλλά ως επί το πλείστον, είσαι υποχείριο, είσαι του χεριού του ύστερα. Η μία μέρα πιάνεται για δύο, πήγαινε μου αυτά τα πραγματάκια εκεί πέρα, φέρε αυτά, κάνε εκείνα.»

Μια άλλη ερώτηση αναφέρεται στο θέμα της **ιδιαιτέρης μεταχείρισης ομάδων, όπως οι νεοεισερχόμενοι, οι νεότερης ηλικίας, οι αλλοδαποί ή άλλοι.** Όσον αφορά τους νεοεισερχόμενους, από την πλειονότητα (10 στους 15) ειπώθηκαν απόψεις, όπως «Τους νεοεισερχόμενους ανεξαρτήτου ηλικίας τους ξεφτίλιζαν», «Είναι σαν τον στρατό, όταν πάει κάποιος καινούργιος πολεμάνε να τον ψαρώσουν. Τον βάζουν να κάνει τις δουλειές τους και κάτι τέτοια τρελά.», «Αν είσαι νέος, φοβισμένος μπορεί να σε αντιμετωπίσει διαφορετικά. Ενώ αν είσαι δυναμικός και ξέρεις που πατάς είναι αλλιώς. Ανάλογα με το ποια στάση έμπαινες, είχες και την αντιμετώπιση σου.», «Ο καινούργιος πάντα είναι πιο περιορισμένος», «Υπήρξε και θα υπάρχει πάντα. Όταν πρωτομπαίνεις μέσα στη φυλακή, πρέπει να μπαίνεις με το κεφάλι ψηλά για να κόψεις τα φτερά αυτών που θέλουν να σε αρπάξουν να σε φάνε.».

«Στην Αυλώνα ήταν άσχημος ο τρόπος που φέρονταν στους νεοφερμένους. Βία, ψαρώματα, εκμετάλλευση χρηματική ή και σωματική. Είναι από τις χειρότερες φυλακές στην Ελλάδα. Το κάνουν για να μη πάρουν αέρα, για να κερδίσουν κάτι. Υποτιμούν τον άλλο για να ανέβουν αυτοί», «Όταν είσαι καινούργιος δεν έχεις κανένα δικαίωμα, ούτε στη καντίνα, ούτε να τηλεφωνήσεις, να πάρεις φαγητό ακόμα κι αν είσαι άρρωστος, τίποτα.», «Ναι, υπάρχει μια «μαγκομανία» εν πάση περιπτώσει, κι ο κάθε φασίνας, πατσαβούρας έχει τη μαγκιά. Με το που έμπαινε ένας αγαθοβιόλης μέσα, για αλητεία ξέρω γω, που κοιμόταν σε κάνα παγκάκι, πέφτανε στην πόρτα, «από πού ήρθες ρε» να τον ψαρώσουν, να του πάρουν κάνα δαχτυλίδι, τη βέρα του...δηλαδή, σε στυλ κλοπής.». Ένας αλβανός αποφυλακισμένος με στεναχώρια μοιράστηκε μαζί μας την εμπειρία του «Ήταν επικίνδυνα για τους νεοεισερχόμενους μέχρι που πήγα εγώ. Είχαμε δεχτεί κι εγώ κι ο αδερφός μου επίθεση για κλοπή στις τουαλέτες όταν πρωτοπήγαμε και μάλιστα από αλβανούς».

Η ηλικία, σχεδόν ομόφωνα, δε φάνηκε να παίζει κάποιο ουσιαστικό ρόλο στην αντιμετώπιση από τους συγκρατούμενους, («Με βάση την ηλικία δεν αλλάζει τίποτα.», «Η ηλικία δεν παίζει ρόλο μέσα.»), με εξαίρεση δύο περιπτώσεις όπου, στην πρώτη: «...στην Αυλώνα, είχε έρθει ένας, μικρός, δεκαεννιά, είκοσι και το έπαιξε μάγκας. Και τον πιάνω και του λέω ότι στο τέλος από την πολλή μαγκιά, θα μείνεις χωρίς...Και περνάει η ώρα, βλέπω τέσσερις πέντε πήγαινε και τον στριμώξανε. Πάω και τον είχα πλάκωσει στα χάρτια και τον ξυρίζανε. Τους πλάκωσα με δυο φίλους μου. Και του λέω «Θυμάσαι τι σου έλεγα. Την επόμενη φορά δε τη γλιτώνεις κι εγώ δε θα ξαναμπλεχτώ. Εγώ το κάνω επειδή είσαι μικρός και η πολλή μαγκιά βλάπτει. Καλύτερα να σαι μάγκας και να μην το λες, παρά να είσαι πατσαβούρας.».» και στη δεύτερη: «Τους νεότερης ηλικίας τους έβαζαν να πλένουν πιάτα, μέχρι και τους

βίαζαν...». Βέβαια, σήμερα όσον αφορά την πρώτη περίπτωση στην Αυλώνα, τα πράγματα φαίνονται να χουν καλύτερέψει κάπως «. Τους πολύ μικρότερους δεν τον χτύπαγαν. Τον προστάτευαν, τον είχαν λίγο πιο καλά, και στην Αυλώνα και στον Κορυδαλλό. Βέβαια, και πάλι δεν είναι τίποτα σίγουρο. Είναι και το σε τι κελί θα πέσει, το πώς την έχει δει αυτός που τον έχει στο κελί του».

Η εθνικότητα από την άλλη παρουσιάστηκε ισχυρή μεταβλητή, καθώς έχουν μετατραπεί σε μεγάλη δύναμη μέσα στη φυλακή και ειδικά οι Αλβανικής καταγωγής. Σύμφωνα με κάποιους Έλληνες αποφυλακισμένους: «Οι αλλοδαποί απλά ήταν θρασύτατοι και πάρα πολλοί. Ένιωθες σα να μη είσαι στην Ελλάδα», «Όσο για τους αλλοδαπούς, παλιά έτρωγαν ξύλο, τώρα έχουν τουμπάρει τα πράγματα. Ούτε μιλάγανε, ούτε λαλάγανε», «Οι αλβανοί ειδικά τα πήγαιναν πολύ καλά με τους φύλακες. Φορούσαν τα καλύτερα ρούχα, έψηναν κάθε μέρα μπριζόλες, σε θέματα καντίνας, το κουμάντο το έκαναν αυτοί, με λίγα λόγια, στη φυλακή. Είχαν πιο πολύ εμπιστοσύνη σε αυτούς οι φύλακες γιατί τους έλληνες τους θεωρούσαν ρουφιάνους, ενώ οι αλβανοί δεν θα μίλαγαν», «Κάτι αλβανοί και κάτι ρωσοπόντιοι αυτοί προσπαθούσαν να δημιουργήσουν τέτοιες καταστάσεις. Και οι έλληνες πήγαιναν μαζί τους και τους κάνανε τα κέφια», «Οι αλλοδαποί είχαν δικό τους ομάδα, δική τους αντιμετώπιση, κάνανε αυτοί κουμάντο, ό, τι θέλανε». Ακόμα και οι ίδιοι οι αλλοδαποί στήριξαν αυτή την άποψη, ένας Ρουμάνος υποστηρίζει «Τους αλβανούς δεν τους δέχονταν οι έλληνες. Δεν είναι και τόσο φιλότιμη φυλή. Οι ρουμάνοι έκαναν παρέα με έλληνες, με κούρδους επίσημα και λίγο πολύ ρώσους. Τους αλβανούς τους φοβόμουν από την αρχή, παρότι είχα πλάτες», ενώ ένας Αλβανός «Τους αλλοδαπούς τους έβλεπαν με άσχημο μάτι. Τους Αλβανούς τώρα που έχουν γίνει πολύ οι Αλβανοί, έχουν κάνει λίγο στη μπάντα οι Έλληνες». Από την άλλη, μόνο δύο ήταν αυτοί που τάχθηκαν κατά της ιδιαίτερης αντιμετώπισης, υποστηρίζοντας την ομοιογένεια όλων. «Η εθνικότητα δεν έπαιζε ρόλο, ήταν όλοι ίδιοι.», «Οι αλλοδαποί δεν είχαν κάποια ιδιαίτερη αντιμετώπιση, δεν υπήρχε τέτοιος διαχωρισμός».

Ένα κομμάτι των συνεντευξιαζόμενων εξέφρασε την άποψη ότι δεν μετράει ούτε η ηλικία, ούτε η εθνικότητα, ούτε η «αρχαιότητα», αλλά το διαπραχθέν έγκλημα ή η συμπεριφορά. «Μόνο στους αντιδραστικούς δεν μιλάγανε καλά, μπορεί να σήκωναν και χέρι πάνω τους.», «Σε μεγαλύτερους υπήρχε ιδιαίτερη διαχείριση, που ήταν μέσα για ΙΚΑ», «Τα αδικήματα αξιολογούνταν διαφορετικά μέσα από τον κώδικα της φυλακής. Αυτά που είχαν να κάνουν με παιδιά, υπέφεραν οι δράστες. Όταν πήγα εγώ μέσα μου την έπεσαν 10 άτομα, να μου κάνουν δουλειές για να τους δώσω κανένα πακέτο τσιγάρα.», «Όσο και να προσπαθήσεις να κρυφτείς μέσα τα μαθαίνουν

όλοι όλα. Και από τη στιγμή που μαθαίνεται το έγκλημα σου, αρχίζουν άλλες αντιμετώπισεις ή δίνουν ο ένας τον άλλο».

Άλλο ένα θέμα που θίχτηκε ήταν το **πώς συμπεριφέρονταν στον κάθε συνεντευξιαζόμενο, σύμφωνα με το έγκλημα που διέπραξε**. Εννιά άτομα από το δείγμα μας, υιοθετούν απόψεις όπως, «*Ίδιοι είναι όλοι.*», «*Δεν υπήρχε κάποια διαφορά*» ή «*Πολύ καλά, το έγκλημα μου δεν ήταν τόσο βαρύ, δεν ήμουν τόσο εγκληματίας*», «*πολύ ωραία, δεν είχα κάποιο πρόβλημα*», «*Όλοι οι άλλοι ήταν στο τσούρμο, είτε για ναρκωτικά, είτε για οτιδήποτε και τους είχαν ίδιο*», «*Ήταν συνηθισμένο έγκλημα για αυτούς. Με το που το άκουσαν λέγανε ότι ήταν στημένο και με εκτιμούσαν παρότι ήμουν αστυνομικός.*», «*Δεν αλλάζει αυτό. Είτε ληστής είσαι, είτε έμπορας, είτε χρήστης...*». Βέβαια, είναι χαρακτηριστικά τα όσα είπε ένας 24χρονος που μπήκε για χρήση, «*Άμα φαίνεσαι τελειωμένος πρεζάκιας, σου φέρονται υποτιμητικά. Θα σε πει και ο άλλος πρεζάκι. Είναι κάπως άσχημα. Όταν κάνεις εμπόριο είσαι άλλιως. Όταν είσαι χρήστης...Για αυτό λένε «καλύτερα να πούλαγες μόνο».*»

Στην αντίπερα όχθη, ένα 40% θεώρησε ότι εισέπραξε σεβασμό για το έγκλημα που διέπραξε και καταδικάστηκε. Ο Ι., που καταδικάστηκε για μια σωρεία εγκλημάτων, από οπλοφορία ως σύσταση συμμορίας, δήλωσε «*Άψογα. Όσο πιο πολλά κάνεις τόσο πιο καλά σου φέρονταν*». Ή όπως ο Δ., που ήταν για ξέπλυμα χρήματος και συνεργεία σε αποθήκευση ναρκωτικών: «*Απλώς με θαυμάζανε. Αντιπαθούν παιδεραστές, βιαστές και τους φιλοκλέφτες. Αυτούς από σκληρά αδικήματα τους βλέπουν σαν αρχηγούς*». Επίσης, σύμφωνα με τον Α. (ανθρωποκτονία), «*Εκεί μέσα νικάει ο δυνατός, ό,τι και να χεις κάνει. Αλλά σε περίπτωση που χεις κάνει ατιμία, δηλαδή να χεις βιάσει την κόρη σου, το γιο σου, τον είχανε για ξεφτιλισμένο. Τους πέταγαν γιαούρτια, τους έριχναν φάπες, να πλένουν κάλτσες...Εμένα, προσωπικά, επειδή με ήξεραν κι απέξω κοίταγαν να με κάνουνε παρέα για να έχουμε αβάντα. Με σεβόντουσαν, γιατί το έγκλημα που έκανα με τα αδέρφια μου, ήταν λόγω τιμής»* κι ο Κ. «*Αν έχεις μπει για κάτι σοβαρό αλλιώς σου φέρονται. Κάποια κακουργήματα τα σεβόντουσαν περισσότερο από κάποια άλλα. Εμένα με σεβόνταν για την κλοπή όπλων*».

Στην θεματική αυτή ενότητα των υποκειμενικών, σαφέστατα συμπεριλάβαμε ερωτήσεις για την ύπαρξη ομάδων μεταξύ των κρατουμένων στα καταστήματα κράτησης. Όπως είναι αναμενόμενο, όταν ρωτήθηκε το **αν υπάρχουν 'κλίκες' μεταξύ των κρατουμένων στη φυλακή**, το 100% του δείγματος απάντησε καταφατικά. Στο σημείο αυτό, θα παραθέσουμε τα όσα είπε ένα από τα ισχυρά μέλη

μιας ομάδας ελλήνων κρατουμένων, «Εννοείται. Κάθε φυλακή είναι διαφορετική. Καμία φυλακή από αυτές που γύρισα δεν ήταν ίδια. Άλλο κλίμα, άλλα πράγματα. Σε κάθε φυλακή υπάρχει διαφορετική εξουσία. Συνεργάζονται διευθυντές με τους αλβανούς, παίρνουνε λεφτά, τους περνάνε πράγματα, υπάλληλοι, διευθυντές, αρχιφυλακή...γίνονται όλα για το χρήμα. Φυσικά, όλα αυτά γίνονται με άτομα που έχουν χρήμα και μπορούν και κινούνται και με βάση το όνομα που έχουν στα χρόνια που έχουν βγάλει φυλακή. Αν έχω βγάλει 10 ή 15 χρόνια φυλακή, θα 'ρθει το βαπόρι από μόνο του και θα μου πει «γεια σου τάδε, ό,τι χρειαστείς εγώ είμαι δω..» ή μπορεί να με φωνάξει ο αρχιφύλακας ή ο διευθυντής και να μου πει αν θέλω να κρατάω εγώ τη φυλακή του. Θα μου πει «από δω και πέρα η φυλακή θα ναι στα χέρια σου, θα χεις ό,τι θες», θα τρώω με μαχαιροπέρουνο κανονικό, σιδερένιο, όχι πλαστικό, θα μου περνάνε μέσα ό,τι θέλω μέσα, αρκεί η φυλακή του να είναι ήρεμη και να βγάζει ο διευθυντής αυτό που θέλει εκείνος. Εκεί παίζονται όλα τα συμφέροντα και αναλόγως αν η φυλακή είναι ελληνική ή αλβανική. Γιατί μόνο ελληνική και αλβανική υπάρχει, οι άλλοι δεν υπάρχουν καθόλου. Δύναμη έχουν μόνο οι έλληνες και οι αλβανοί. Και οι αλβανοί είναι λόγω των χρημάτων και λόγω του ότι είναι πολλοί. Το μόνο λάθος μας είναι ότι οι αλβανοί είναι πάντα ενωμένοι κι εμείς διασκορπισμένοι.»

Έτσι, προχωρήσαμε στο **πως δύναται κάποιος κρατούμενος να γίνει μέλος μιας ομάδας**. Ακούστηκαν διάφορες απόψεις, «Ανάλογα με τις γνωριμίες, με το έγκλημα που διέπραξες. Με το πόσο θέλεις να μπλεχτείς σε τέτοια πράγματα», , «Τον τσέκαραν αυτόν που έμπαινε μέσα αν ήταν μάγκας ή λαμόγιο, αν μιλάει αν όχι, τον δοκίμαζαν. Αν ήταν τσαμπουκάς και δεν καταλάβαινε τον τράβαγαν στην ομάδα και κοίταγαν να δουν αν είναι δυνατός. Σε κοίταγαν και στέλνανε επίτηδες ανθρώπους για να δουν πως θα φερθείς».

Όπως αναφέρει ο Η., έμπορος κρεάτων, «Είναι να μπλέξεις με τα ναρκωτικά γιατί το 80% όσων είναι μέσα, 'πίνουν' για να βγάλουν τη φυλακή τους, αλλιώς δεν γίνεται να μπλέξεις με ομάδα. Τι να μου πει εμένα που είμαι επαγγελματίας κι έχω δουλειές έξω... Όσοι ήταν σε ομάδες μπαινοβγαίνανε στη φυλακή συνέχεια. Οι άδειες τους αφορούσαν παράνομες δουλειές και συναλλαγές, τις έπαιρναν για συγκεκριμένο σκοπό» κι ο Α., «Αν σε πηγαίνανε, αν τους άρεσες ή αν έκανες τα κέφια τους, να τους μαγειρεύεις, να τους συγυρίζεις, να τους στρώνεις τα κρεβάτια τους...Γινόσουν το τσιράκι τους κι όχι μόνο και τα περαιτέρω δηλαδή...»

Ο Α., πρώην αστυνομικός, υποστηρίζει ως προς την απορρόφηση σε ομάδα, «Μέλος δεν γίνεσαι. Ξεκινάς από μια παρατυπική, σε πλησιάζουν άτομα να δουν ποιος είσαι. Δίνεις τις λεγόμενες εξετάσεις, να μη μιλάς, σου πετάνε άδεια να πιάσουν

γεμάτα, να δουν αν μπορείς να γίνεις βαποράκι δικό τους. Τα ναρκωτικά είναι το βασικό, γιατί παίζονται πολλά λεφτά, το καπάκι κάνει 200 ευρώ. Πιο εύκολα βρίσκεις από ότι στην Ομόνοια. Σε γενικές γραμμές, οι μπράβοι έξω, μπράβοι θα ναι και μέσα, οι έμποροι, έμποροι και μέσα, έτσι πάει, ό, τι έκανες έξω έκανες και μέσα κι έφτιαχναν τις δικές τους ομάδες ο καθένας. Για αυτό δεν είναι για πολλές παρέες η φυλακή. Σε μια ομάδα αναγκαζόσουν να ακολουθήσεις σε καυγάδες και τέτοια, δε γινόταν αλλιώς και τότε φαινόταν τι είσαι». Αλλά κι ο Γ. , που ήταν σε ομάδα ελλήνων στη φυλακή, τονίζει «Εμένα με δοκίμασαν. Με έβαλαν να πάω να χτυπήσω άνθρωπο, να δουν αν μετράω, τη δύναμη μου. Σε φασαρίες φαίνονταν αυτά, σε καταλήψεις των φυλακών. Το αν είσαι ρουφιάνος, το πώς περπατάς στη φυλακή, το αν προδίδεις. Αυτό είναι ανδρισμός, γιατί σήμερα λείπει ο ανδρισμός και η μαγκιά. Και στη φυλακή το ψάχνουν αυτό. Διαλέγαμε για τις ομάδες, άτομα μάχιμα, που να μη φοβούνται να τραβήξουν μαχαίρι ποτέ, όποιο κι αν ήταν το τίμημα».

Αλλά και πριν από αρκετά χρόνια κάπως έτσι ήταν οι συνθήκες, όπως μας αναφέρει ο Α. (κρατούμενος του 1975), «Σε πλησιάζουν οι παλιοί. Κοιτάνε ποιος μετράει από τους καινούργιους 'αντρικά' και σε πλησιάζει, τώρα άμα θες να μπλέξεις, μπλέξεις. Ή θα πας με τους μάγκες ή θα πας με τους ρουφιάνους, γιατί ο άλλος σου λέει τι να τον κάνω αυτόν άμα είναι τέτοιος. Ή θα μπλέξεις με ναρκωτικά ή θα πας να αράξεις σε μια γωνιά που είναι άνθρωποι. Υπάρχουν διάφορες γωνιές στη φυλακή. Είναι οι ρουφιάνοι, οι έμποροι ναρκωτικών... Μπορεί να περάσουν μέσα από πιστόλι μέχρι στρυχνίνη, δηλητήριο, υδροκυάνιο. Πήγαινε εσύ τώρα εδώ να βρεις υδροκυάνιο, είναι πιο εύκολο μέσα. Ύστερα, αν μαλώσεις εσύ με κάποιον, οι έξω μπορεί να το μάθουν σε καμιά βδομάδα, στη φυλακή όμως το ξέρουν ήδη. Έτσι, οι ρουφιάνοι θα ναι από κει, αυτοί που δεν σήκωναν μύγα στο σπαθί τους είναι από κει, οι τοξικομανείς είναι από κει... Έπειτα σε σπρώχνουν για να σε δοκιμάσουν. Δηλαδή κι αυτοί που και καλά παριστάνουν τους μάγκες σου λένε ψέματα ότι αυτός είπε έτσι κι αλλιώς και ανάλογα με το μυαλό που έχεις αντιδράς. Σου δίνανε ένα αυτοσχέδιο όπλο με λεπίδα, έτοιμος να εγχειρίσει, ήσουν γιατρός, και μπαμ, στη μούρη, όπου σε πάρει. Και φαινόταν ποιος είναι βλάκας ή έξυπνος. Εν τω μεταξύ υπάρχει περίπτωση να σε βάλουν να κάνεις κάτι που δεν θες να το κάνεις. Σου λέγανε άμα δεν το κάνεις θα σε γεμίσουμε μαχαιριές, θα σε ψοφήσουμε... Υπήρχε άνθρωπος που μπήκε για 15 μέρες φυλακή για μια επιταγή κι έβγαλε 25 χρόνια.

Μόνο δύο εκ των συνεντευξιζόμενων δήλωσαν άγνοια προϋποθέσεων εισχώρησης σε «κλίκα» και απάντησαν κάτι του τύπου «Δεν γνωρίζω, δεν ρωτάω.», πράγμα. Αυτό ενδεχομένως να είναι κατάλοιπο εξαναγκαστικής συμπεριφοράς που έχουν ενστερνιστεί από τη διαμονή στη φυλακή, να βλέπουν δηλαδή και να μη

μιλούν. Άλλωστε, οι ρουφιάνοι είναι μισητοί από τους υπόλοιπους κρατούμενους κι ίσως και να «τιμωρούνται».

Μια ακόμη ερώτηση περί υποπολιτισμικών ομάδων της φυλακής, αφορούσε **τις ιεραρχίες που υπάρχουν εντός και εκτός τους**. Ο Ι., ρουμανικής καταγωγής, αναφέρει ως προς αυτό «Ανάλογα τα κεφάλαια. Υπήρχε κάποιος ο οποίος ήταν ισχυρός. Λόγω του ότι είχε χρήματα, πλάτες. Κυκλοφορεί πολύ χρήμα μέσα. Οι υπόλοιποι ήταν πιόνια, όπως σε ένα σκάκι. Οι έξω των ομάδων, απλά δεν πρέπει να ασχολούνται, να μπαίνουν στα χωράφια τους. Υπάρχουν και άλλοι όπως εγώ, μοναχοί, που είναι πολύ επικίνδυνοι και δεν τους πλησιάζουν, που φροντίζουν να ζουν ότι θέλουν με το δικό τους τρόπο».

Παρόμοια τάσσονται και οι υπόλοιποι, «Στις μεγάλες φασαρίες φαινόταν ποιος ήταν ο αρχηγός, ο υπαρχηγός, ποιος ήταν αυτός που έλεγε ου κι εξαφανίστηκε. Ένας αρχηγός μπορεί μέσα από τη φυλακή να δώσει εντολή να γίνει φόνος έξω. Μπορεί να πει να στήσουν κούρσα στον ιππόδρομο, να διοικεί είκοσι οίκους ανοχής, μπορεί να πει σκοτώστε τον ... σήμερα το βράδυ. Για να γίνεις αρχηγός πρέπει να χεις δύναμη στα χέρια σου, να χεις τρέλα, να μη μασάς με τίποτα, να πλακώνεις από άλλο μάγκα, μέχρι και τους φύλακες. Να σαι τελειωμένος. Όλοι οι υπόλοιποι, όπως το είδα, είναι πατσαβούρες. Δεν είναι όπως είναι στην Ιταλία ή στη Γαλλία, που ναι φατρίες ξέρω 'γω, εδώ είναι ρουφιάνοι οι πιο πολλοί, για να τελειώσει το θέμα με τους έλληνες. Τέσσερα πέντε ονόματα το πολύ είναι αυτά που μετράνε στη φυλακή κι αυτοί ποτέ δεν κοντράρονται ο ένας με τον άλλο. Κι αν μαλώσει κάποιος οι υπόλοιποι θα πάνε μαζί του, γιατί κι οι υπόλοιποι αύριο μεθαύριο θα πάνε να δώσουν γι' αυτόν. Κι έτσι, διατηρείται μια ισορροπία μεταξύ μαγκιάς, ρουφιανιάς,...», «Βέβαια. Ο αρχηγός θα χει πολλά χρόνια φυλακή ή θα ναι ισοβίτης. Οι υπόλοιποι ήταν πιόνια. Τους έλεγε ο αρχηγός 'θα χτυπήσετε τον τάδε' στο προαύλιο ή στο φαγητό. Κάθε ομάδα είχε τον αρχηγό της. Οι ληστές το δικό τους, οι έμποροι το δικό τους. Μεταξύ των ομάδων η ιεραρχία κρινόταν μέσω του αρχηγού της πάλι. Το πόσο μετρούσε εκείνος και η ζωή που έκανε έξω, έκρινε και τη δύναμη της ομάδας».

Σημαντική είναι η κατάθεση του Γ., πρώην αρχηγού για τις ιεραρχίες τις κλίκας, «Οι κλίκες έπαιζαν πολύ μεγάλο ρόλο, αλλά και το σε ποια κλίκα θα μπεις. Εγώ με το που έμπαινα ρωτούσα ποιος κάνει κουμάντο στους έλληνες εδώ. Πάντα έψαχνα σε ποια κλίκα θα μπω. Έτυχε στα χέρια μου και διοικούσα 3 μήνες φυλακή, εγώ μαζί με ένα φίλο μου. Συγκεκριμένα τη Χίο. Ήμουν ο αρχηγός των ελλήνων, Δεν υπήρχε περίπτωση να χτυπηθεί έλληνας χωρίς να ερωτηθώ. Αν έκανε παράπτωμα κάποιος έλληνας, π.χ. χρώσταγε λεφτά στους αλβανούς, δεν τον χτύπαγαν, έπρεπε

να πληρώσω εγώ για αυτόν και να τον χτυπήσω εγώ, για να μην πέσει στα μάτια μας. Το ίδιο και οι αλβανοί. Οι έλληνες χτυπούσαν έλληνα κι οι αλβανοί αλβανούς. Όχι όλοι, μόνο ο αρχηγός σηκώνόταν πάνω και τον κοπάναγε. Γιατί ξεφτίλιζε την ομάδα, την κλίκα».

Ακόμη, είναι άξιο να αναφερθούμε στα όσα είπε ο Ε., αλβανικής καταγωγής, «Ανάλογα με το αν είσαι παλιός, με το τι έχει κάνει στη φυλακή, με το αν είναι δυνατός, το πόσο δυνατά έχει τη φωνή του, με το αν μπαίνει σε τσαμπουκάδες. Μπορεί να σου παίξουν και το φίλο και να σε βάλουν να μαχαιρώσεις κάποιον. Σε κείνη τη φάση είσαι κορόιδο. Υπάρχουν αλβανοί, ρώσοι, έλληνες. Υπάρχει σε κάθε ομάδα, το εμείς δε μασάμε. Οι ρώσοι λένε ότι είναι πολύ δεμένοι. Οι μουσουλμάνοι, στο όνομα του Αλλάχ μπορεί να σε σκοτώσουν. Θεωρώ ότι οι αλβανοί ήταν πιο ισχυροί κι εγώ σαν αλβανός με αυτούς ήμουν. Αλλά είναι σαν την οικογένεια, άμα είσαι μέσα, ο καθένας για την ομάδα του θα πει το ίδιο. Βέβαια, οι Αλβανοί έχουν την ... μέσα τους. Ένας αλβανός αν δει πολλούς, μπορεί να σε αφήσει μόνο στη λάσπη ανά πάσα στιγμή.».

Η ενότητα αυτή κλείνει με την ερώτηση για **τους τρόπους με τους οποίους πραγματοποιείτο η επίλυση των προβλημάτων** (μεταξύ των κρατουμένων και των ομάδων), **για το αν λαμβάνουν χώρα συγκρούσεις, ποιες οι αιτίες τους και πόσο βίαιες ήταν.** Επίσης, τους ζητήθηκε **να δώσουν ένα παράδειγμα** για μια σύγκρουση. Ο Α. είπε «Πάντοτε επεμβαίνουν οι φύλακες ή ο διευθυντής. Βλέπουν ποιος είναι ο υπαίτιος και πράττουν ανάλογα. Γενικά, τα έλυναν με συζήτηση, δεν τους έπαιρνε για φασαρίες. Σε βάζανε στο μάτι και κάνα βράδυ μπορεί να γίνονταν συγκρούσεις στη ζούλα, πλάκωναν και κανέναν στο ξύλο και του έλεγαν να μη μιλήσει. Αλλά μανούβρες μεγάλες δε γίνονταν, υπήρχαν βίαιες συγκρούσεις που της μαζεύανε κατευθείαν. Τα πιο πολλά περιστατικά αφορούσαν ρουφιανιές», αλλά και ο Τ. «Κάθε ομάδα είχε τον αρχηγό της, θα τσακωθούν για να λήξει εκεί. Πέρα από αυτό θα γίνει και διάλογος, αλλά με το ξύλο θα λήξει. Παράδειγμα είχα δει βόρειους αλβανούς με νότιους αλβανούς, για το ποιος θα αναλάβει το εμπόριο ναρκωτικών στη γ' πτέρυγα».

Και άλλοι, «Μέσω βίαιων συγκρούσεων συνήθως. Η σύγκρουση η χοντρή γινόταν μέσω ομάδων κυρίως για θέματα δούναι και λαβείν. Μια φορά ήταν ένας αστυνόμος που τον έβαλαν μέσα και τον έκαναν μαύρο στο ξύλο.», Τα προβλήματα συνήθως δημιουργούνται από κάποιο σκηνικό μέσα στην ακτίνα. Κάποιοι φιλοτσακωμοί είτε στο φαγητό, είτε στο τηλέφωνο, αλλά ήταν μικρά και κάποιος μεσολαβούσε και έληγε. Υπήρχαν, συγκρούσεις βίαιες, από κάποιο προηγούμενο,

επειδή κάποιος στο δικαστήριο είπε παραπάνω από όσα έπρεπε ή είπε ψέματα κι έτσι δόθηκε εντολή από κάποιο κρατούμενο που άνηκε σε ομάδα χτυπήστε τον», «Με μαχαιριές. Μπορεί να έστελναν τον καλύτερο σου φίλο να σε 'φάει', να γιατί δεν πρέπει να χεις εμπιστοσύνη σε κανέναν εκεί. Μπορεί να σε δηλητηριάσουν. Παράδειγμα, ο ... Έβαλαν να του ρίξει ο καλύτερος του φίλος στη φυλακή υδροκυάνιο μέσα στα μακαρόνια.», «Με μάχη. Πολλές φορές υπήρχαν αυτοσχέδια όπλα. Ο πρώτος λόγος ήταν τα ναρκωτικά. Μετά το κουτσομπολιό γιατί πολλές φορές από στόμα σε στόμα αλλοιώνονται τα πράγματα και φτάνουν μετά στα αυτιά σου πράγματα που δεν τα χει πει ο άλλος. Για οτιδήποτε γενικά.».

Ο Κ., κρατούμενος του 1985, υπογράμμισε πως τα προβλήματα λύνονταν «με συζήτηση πιο πολύ. Υπάρχει περισσότερη δημοκρατία από ότι έξω. Φασαρίες υπήρχαν στο μοίρασμα, δηλαδή όταν έρχονταν «πράγματα» απέξω, κάποιοι έπρεπε να ριχτούν κι εκεί έπεφτε λίγο ξύλο. Θυμάμαι που δύο είχαν βγει έξω κι έφεραν πράμα μέσα και στο τέλος δεν τα βρήκαν στο χρηματικό κι έγινε σκοτωμός. Τότε δεν υπήρχαν πολλά ναρκωτικά, όπως τώρα. Τώρα έχουν αλλάξει τα πράγματα». Σε αυτή την ερώτηση όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι αποκρίθηκαν στον ίδιο τόνο, οι απόψεις τους ταυτίστηκαν ικανοποιητικά, η σειρά ήταν η εξής, συζήτηση, σύγκρουση, επικράτηση δυνατού.

Παρατηρούμε λοιπόν , ότι οι περισσότεροι διατηρούσαν μια επιφύλαξη όσον αφορά παρέες και δεν αισθάνονταν εμπιστοσύνη, άλλωστε η φυλακή δεν παρέχει τέτοιες δυνατότητες. Για να κάνεις παρέα με άτομα, δεν είναι απαραίτητο να υφίσταται ταύτιση απόψεων, ενώ συνήθως οι συζητήσεις κυμαίνονταν γύρω από παρανομίες που θα έκαναν μετά την αποφυλάκιση. Υπήρχαν συνθηματικοί κώδικες και ιδιαίτερα, στην πτέρυγα που υπήρχαν καταδικασμένοι για εγκλήματα περί ναρκωτικών. Άλλωστε, στην πτέρυγα αυτή η παράνομη ενασχόληση με τα ναρκωτικά παρέμενε και υπήρχαν πολλά συμφέροντα. Με όσους δεν έκαναν παρέα διατηρούσαν τυπικές σχέσεις και τους είχαν από μακριά. Προνομιακή μεταχείριση ελάμβαναν οι έχοντες χρήματα, οι βαρυποινίτες, οι ρουφιάνοι και οι Αλβανοί, οι οποίοι έχουν εξελιχθεί σε τεράστια δύναμη στις φυλακές. Αντίθετα, οι νεοεισερχόμενοι δεν έχαιραν συμπάθειας. Για να προσχωρήσει κάποιος σε μια ομάδα, πρέπει να δοκιμαστεί σε σωματική και ψυχολογική αντοχή, αλλά κυρίως σε φερεγγυότητα. Κάθε ομάδα διέθετε έναν αρχηγό, ενώ οι υπόλοιποι ήταν παρατρεχάμενοι. Όταν δημιουργείτο κάποιο πρόβλημα μεταξύ κρατουμένων, πρώτα γινόταν συζήτηση κι έπειτα καυγάς, ώστε να επικρατήσει ο δυνατός.

2.4. Ο φόβος του εγκλήματος

Στην ενότητα αυτή, διενεργήθηκαν ερωτήσεις που αφορούσαν στο φόβο του εγκλήματος, που ενδέχεται να εντοπίζεται στα σωφρονιστικά καταστήματα και να βιώνεται από τους τροφίμους. Η πρώτη ερώτηση αυτής της θεματικής, ήταν το **πώς αισθάνονταν απέναντι σε τροφίμους μεγαλύτερης ηλικίας**. Φάνηκε λοιπόν να αισθάνονται σεβασμό για τους μεγαλύτερης ηλικίας, «Υπάρχει κάποιος σεβασμός.», «Εγώ κοίταγα το πόσα χρόνια φυλακή έβγαζε ο καθένας. Αν έχεις βγάλει πολλά χρόνια φυλακή ο σεβασμός είναι πολύ μεγαλύτερος. Πάντα έκανα παρέα με βαρυποινίτες κρατούμενους.», «Στην αρχή που δεν γνώριζα πολλά πράγματα, ήταν όμορφα που είχα ένα μεγαλύτερο και μίλαγα. Μετά από κάποιο σημείο και πέρα τίποτα εντάξει, απλώς ότι είναι ένας ώριμος άντρας που ξέρει δυο τρία πράγματα παραπάνω και μπορεί να τα μάθω κι εγώ», ή και φόβο, «Με συμπαθούσαν, αλλά εγώ φοβόμουν κάνα δυο που ήταν γομάρια και με αγριεμένη μούρη.», ενδεχομένως όμως και αδιαφορία, «Είχα τρέλα στο μυαλό μου. Δεν είχα φόβο μέσα μου. Η ηλικία δε μετράει μέσα.», «Τίποτα. Ίσα ίσα που εμάς τους πιτσιρικάδες μας έβλεπαν για προστασία. Επειδή οι μικροί δεν μασάνε και σε μια δύσκολη δεν θα πήγαιναν μόνοι τους.», «Τίποτα, δεν με ενδιέφερε ακόμα κι αν πέθαιναν δίπλα μου».

Επίσης, τέσσερις συνεντευξιαζόμενοι δήλωσαν πως νιώθουν στεναχώρια να βλέπουν άτομα μεγαλύτερης ηλικίας μέσα στη φυλακή. «Άσχημα. Από τα 50 και μετά δεν πρέπει να κάνεις φυλακή ή θα έπρεπε να είναι αλλιώς οι φυλακές για αυτούς.», «Τους λυπόμουν.», «Τους λυπόμουν που ήταν φυλακή και δεν μπορούσαν να πλύνουν ένα ρούχο, να κάνουν πράγματα», «...Αν ήθελαν και κανένα καφεδάκι τους το έφτιαχνα». Εννοείται πως ο σεβασμός για τους μεγαλύτερης ηλικίας, έτεινε να βιώνεται από τους νεαρότερους, ενώ οι μεγαλύτεροι περισσότερο ένιωθαν στεναχώρια ή αδιαφορούσαν.

Το δείγμα μας συνολικά, όταν ρωτήθηκε **πώς αισθάνθηκε όταν πρωτομπήκε φυλακή**, όπως είναι λογικό ότι ένιωσε πολύ άσχημα. «Σαν χαμένος ήμουν.», ήταν η πιο συχνή φράση που χρησιμοποίησαν οι συνεντευξιαζόμενοι για να περιγράψουν την κατάσταση. Άλλοι ήταν σε πολύ άσχημη ψυχολογική κατάσταση, σε σημείο κατάθλιψης, «Πολύ άσχημα. Σε κατάσταση αυτοκτονίας. Βρέθηκα σε ένα μέρος εκτός τόπου και χρόνου. Είναι σα να ζεις σε μια ζούγκλα.», «Τα είχα χάσει. Σα να έπεσε μια πέτρα και να με πλάκωσε τόσο πολύ που δεν έβλεπα τίποτα. Μετά από πέντε μέρες κάπως συνήλθα. Έκανα παρέα με τον έναν και με τον άλλο, παρατηρούσα συμπεριφορές και μετά άρχισα να αντιμετωπίζω την πραγματική φυλακή. Μετά από μια βδομάδα σήκωσα το κεφάλι.», «Κατάθλιψη. Σα να έφευγε ο

κόσμος από τα πόδια μου. Σκεφτόμουν συνέχεια αν θα βγω, τότε θα βγω, αν θα χω μεγάλη ποινή. Αν με χωρίσουν με τον αδερφό μου», «Δεν μιλιόμουν, έκλαιγα... Απαίσια.». Από την άλλη μεριά, έκδηλος ήταν κι ο φόβος κατά την είσοδο αυτών των ανθρώπων, «Φόβο...Στεναχώρια, λύπη, αγωνία. Άσχημα», «Την πρώτη βραδιά είχα άγχος και φοβόμουν μη κάνουν τίποτα σε μένα και το αδερφό μου, για αυτό και κοιμόμασταν με βάρδιες».

Άλλη μια ερώτηση σχετική με τη θεματική μας, ήταν **αν αισθάνθηκαν αδύναμοι συγκρίνοντας τους εαυτούς τους με άλλους κρατούμενους και γιατί**. Όπως αποδείχτηκε, το 60% του δείγματος αισθάνθηκε αδύναμο και φοβισμένο έναντι άλλων κρατουμένων, τουλάχιστον τον πρώτο καιρό. «Τις πρώτες 15 μέρες που μπήκα αισθάνθηκα έτσι. Μετά ξεκίνησα προπονήσεις και σε 1 μήνα είχα δέσει.», «Πάντα νιώθεις την αδυναμία και βασικά λόγω χρημάτων. Αναγκάστηκα κι έγινα τοξικομανής μέσα στη φυλακή. Σε πρεσάρουν έτσι», «Φοβόμουν μη πέσει κανένας επάνω μου και δεν ξαναβγώ ποτέ και προσπαθούσα να αποφύγω μερικά πράγματα. Γιατί αυτοί ήταν πειραχτήρια κι όταν σε πείραζαν έπρεπε κι εσύ κάπως να αντιδράσεις», «Γιατί ήμουν μόνος. Επειδή φοβόμουν...», «Στην αρχή ναι γιατί είχα το φόβο μέσα μου κι αυτός κυριαρχεί τα πάντα. Βλέπεις δίπλα σου ληστές, δολοφόνους και δεν ξέρεις πώς να αντιμετωπίσεις αυτούς τους ανθρώπους», «Χάνεσαι. Όσο δυνατός κι αν είσαι, όταν μπαίνεις πρώτη φορά στη φυλακή χάνεσαι. Δεν ξέρεις πως θα αντιμετωπίσεις τον καθένα. Άλλος εγκληματίας, άλλος...», «Πάντα σε τέτοιες φάσεις αισθάνεσαι αδύναμα. Είσαι κάπου μέσα και δεν μπορείς να κάνεις τίποτα».

Παρόλα αυτά, έξι από τους δεκαπέντε ερωτώμενους απαρνήθηκαν την αίσθηση αδυναμίας, «Δεν αισθανόμουν τίποτα. Ήταν σα να μην υπάρχω εκεί μέσα ούτως ή άλλως», «... πέρα πολύ δυνατός αισθανόμουν. Ίσα ίσα ακόμα και βαρυποινίτες με αντιμετώπισαν πάρα πολύ καλά. Μου έφτιαχναν σάντουιτς που δεν προλάβαινα να φάω», «Όχι δεν μπερδεύομαι γι αυτό και δεν αισθανόμουν αδύναμος.». Βέβαια, μέσα από τα λεγόμενα τους, ενυπάρχει ένας λανθάνον φόβος, ο οποίος επικαλύπτεται από την αίσθηση του να ανήκεις κάπου. Έτσι, ο Α. υποστηρίζει ότι δεν ένιωθε αδυναμία «γιατί είχα όνομα απέξω. Μπήκα μέσα και βρήκα από τη γειτονιά μου δέκα άτομα κι από τα δέκα μετράγανε οι εννιά κι αυτοί με είχανε για θεό τους. Δηλαδή, εγώ πήγα μέσα και βρήκα μια ομάδα έτοιμη. Ενώ υπήρχαν άλλοι που ήταν πρώτοι, βάλανε εμένα πάνω από όλους. Βέβαια, είχα μελαγχολίες, μου πέρασε και δυο φορές από το μυαλό να πάω να κρεμαστώ. Ούτε στον εχθρό σου που λένε» κι ο Κ. «γιατί όταν μπήκα βρήκα 5 φίλους και επιδιώξαμε να φτιάξουμε μια ομάδα μέσα κι ήμασταν όλο μαζί».

Στην ερώτηση για το **τι τους φόβιζε κατά τη φυλάκιση τους** πέντε συνεντευξιαζόμενοι απάντησαν ότι δεν υπάρχει κάτι που να τους φοβίζει, καθώς προσπαθούσαν και να μην μπλέκονται σε αμφίσημες καταστάσεις. «*Τίποτα. Μόνο που ήθελα να βγω, να ξεμπερδεύω, να φύγω.*», «*Δεν υπάρχει φόβος αν δεν μπλέκεσαι*», «*Τίποτα δε με φόβιζε.*», «*Τίποτα. Αν είχα κανένα πρόβλημα το έλεγα στον αρχιφύλακα. Θα με έβαζε σε άλλη πτέρυγα ή σε κανένα κελί μόνο μου.*».

Άλλοι πέντε όμως, εκδήλωσαν ένα φόβο για τη σωματική τους ακεραιότητα. Ο Δ., 24χρονών που μπήκε για κλοπές λόγω τοξικομανίας, είπε «*Βασικά όταν πήγαινα στο μπάνιο φοβόμουν μη με βιάσουν και γι' αυτό πήγαινα με τον αδερφό μου πάντα.*». Οι Ε. και Η. συμπληρώνουν, «*Πιο πολύ μη σηκωθεί κανένας τη νύχτα και με μαχαιρώσει.*», «*Το να με σκοτώσουν, γιατί άμα δεν έχεις δούναι και λαβείν δε βαδίζεις καλά.*», αλλά κι ο Ι. «*Όταν ερχόταν βράδυ φοβόμουν μη μας σκοτώσουν ή μη μας βιάσουν, αλλά δεν έγινε κάτι τέτοιο*». Ακόμη, η περίπτωση του Ε., 23 ετών, πρώην κρατούμενος στην Αυλώνα για ναρκωτικά, συγκλονίζει, «*Να μη με 'εκμεταλλευτούν', να μη περάσω τη ζωή μου έτσι. Αυτό ήταν και το χειρότερο. Στην αρχή στην Αυλώνα δεν είχα φίλους. Για πολύ καιρό με είχαν στην υποτίμηση, άσχημα, δύσκολα, να κάνω εγώ τις δουλειές του κελιού, να με βαράνε όποτε θέλουνε...*».

Δύο άλλοι, φοβούνταν μόνο το πώς μπορεί να αντιδράσουν σε μια δεδομένη στιγμή, τους φόβιζε για την ακρίβεια «*Ο εαυτός μου με φόβιζε γιατί είμαι των άκρων. Εγώ φοβόμουν μη κάνω κακό σε άλλο, όχι άλλος σε μένα.*», «*Στην αρχή μόνο φοβάσαι. Μετά δεν πειράξεις για να μην σε πειράζουν, γιατί μετά μόνο τον εαυτό μου τον ίδιο φοβόμουν για το πώς θα αντιδράσω σε κάτι*». Ενώ δύο ακόμα, φοβόντουσαν μόνο για την οικογένεια τους, «*...όλος αυτός ο χαμένος χρόνος. Έχασα τα πιο σημαντικά χρόνια της ζωής του γιού μου.*», «*Το τι θα γίνει με την οικογένεια μου απέξω*». Επίσης, οι 'ραδιουργίες' ήταν ένα ακόμη θέμα που ανησυχούσε τους συνεντευξιαζόμενους «*η ραδιουργία...μη μείνω πολλά χρόνια μόνο. Το χειρότερο θα ήταν να κάνω φυλακή μέσα στη φυλακή.*», «*Τι με φόβιζε.. υπήρχε άλλη βρωμιά εκεί μέσα. Δηλαδή αμα δε μπορούσαν να σε χτυπήσουν, να σε..., να σε μαχαιρώσουν, να σε φτύσουνε, να σε..., μπορούσαν να σου πετάξουν ναρκωτικά μέσα στο κελί. Σου την έστηναν. Εμένα μου την έκαναν και μου την έκανε και φίλος μου*».

Επίσης, ρωτήθηκαν για το **χειρότερο που μπορούσε να συμβεί ή και συνέβη σε κάποιους**, ήταν το να ραδιουργήσουν εναντίον του για να σφετεριστούν την εργασιακή του θέση ή για να τον παγιδέψουν όπως αναφέραμε και προ ολίγου, το να κινδυνέψει η σωματική ακεραιότητα ή ακόμα και να τον σκοτώσουν ή να πέσει θύμα σεξουαλικής επίθεσης ή βιασμού (αυτά συνιστούν και την πλειοψηφία των

απαντήσεων), το να αρρωστήσουν και να μην λάβουν επαρκή ιατρική περίθαλψη, το να εκτίσουν μεγαλύτερη ποινή λόγω πειθαρχικών και το να ξεφύγουν οι ίδιοι από τα όρια και να κάνουν κακό σε κάποιον.

Είναι γεγονός ότι 12 άτομα θεώρησαν ότι **διέτρεξαν κάποιον κίνδυνο κατά τη διάρκεια της φυλάκισης τους**, αλλά είναι ανησυχητικό ότι τέσσερις εξ αυτών αναφέρθηκαν σε περιστατικά της υγείας τους και σε ανεπαρκή ή και εντελώς απούσα ιατρική πρόνοια. Για παράδειγμα ο Α., που είχε καταδικαστεί σε φυλάκιση το 1975, μας περιγράφει την εμπειρία του *«Το χειρότερο που μου συνέβη ήταν όταν πέθανε ο αδερφός μου από καρκίνο. Κάπου κλονίστηκε η υγεία μου και με πήγαν στο ψυχιατρείο και τους τα έκανα ρημαδιό, τους τα έσπασα όλα. Με πήγαν κάτω στην απομόνωση του ψυχιατρείου, που ήταν ένα κρεβάτι σιδερένιο στρατιωτικό, τα πόδια του είναι καρφωμένα μέσα στο μπετόν, σε δένανε χιαστί, χέρια και πόδια, σου φόραγαν ένα ζουρλομανδύα, είχε πάνω αίματα, εμετούς... Εκεί δεν είναι για να φας, δεν σε λύνουνε, θα πρέπει να τα κάνεις επάνω σου, γιατί εκεί καλύτερα να πεθάνεις, να πεις θα την αντέξω 2-5 μέρες. Σου έκαναν μια ένεση, την έλεγαν «...», ήταν ένα κοκτέιλ και όταν στην καρφώνανε όπως ήσουν, εκεί θα έμενες, έπρεπε να σου κάνουν συντήρηση με κάτι άλλα για να ξεκολλήσεις. Ήσουν παγιδευμένος. Και για διαβολική σύμπτωση, το έμαθε ένας γνωστός και ειδοποίησε τον πατέρα μου ότι με έχουν κάτω. Μετά από φασαρίες με βρήκε κι ήμουν σε τραγική κατάσταση, αμόκ. Κι έτσι σώθηκα». Και στα σημερινά δεδομένα τον συμπληρώνει ο Α., κρατούμενος μέχρι και πριν από δυο χρόνια, *«Μπορεί να αρρωστήσεις και να μη σε βοηθά κανείς. Να λες πονάει το δόντι και να μη νοιάζει κανέναν».**

Οι υπόλοιποι οχτώ κατευθύνθηκαν σε απαντήσεις όπως *«έμαθα για μια απόδραση που θα έκανε ένας φίλος μου. Του είπα να μη το κάνει, δεν άκουσε και για να μην πάρει και μένα η μπάλα, πήγα και το είπα στο διευθυντή για να τον εμποδίσω. Έτσι, με θεώρησαν ρουφιάνο και φοβήθηκα μη πάθω κάτι, αλλά τελικά απλά μου βγήκε το όνομα», «Υπήρχε περίπτωση να σε χτυπήσουν αν ψαχνόσουν πολύ. Υποχρεωτικά προσέχεις.», «μια φορά δυο άτομα μου είχαν ζητήσει να τους δώσω λεφτά κι εγώ δεν είχα και ήρθαν όπως ήμουν ξαπλωμένος και μου έβαλαν το μαχαίρι στο λαιμό. Και τους μίλησα όμορφα και δεν με πείραξαν, μάλιστα μου έφεραν καφέ την άλλη μέρα. Μετράει πολύ το πώς θα μιλάς μέσα στη φυλακή, είναι σαν ηθοποιία να ξέρεις να παίζεις ρόλο, να χειρίζεσαι ανθρώπους».*

Σημαντική η κατάθεση ενός νεαρού που δεχόταν 'παρενοχλήσεις...', κατά την έκτιση της ποινής του στην Αυλώνα, *«Κινδύνευε η σωματική μου ακεραιότητα και το μέλλον μου, που ήταν αβέβαιο. Εγώ πέρανα άσχημα από τους κρατούμενους,*

επειδή δεν ήμουν ρουφιάνος. Με εκμεταλλευόντουσαν κι επειδή δεν πήγαινα πάνω στον αρχιφύλακα να πω ότι περνάω άσχημα, συνέχισα να περνάω άσχημα...είχα σκεφτεί πολλές φορές μέσα στη φυλακή να αυτοκτονήσω. Πολλές φορές, άμα είσαι σε αδυναμία...Εντάξει, όλοι οι άνθρωποι φοβόμαστε, αλλά εκεί άμα δείξεις το φόβο σου, δεν περνάς και τόσο καλά».

Κάποιοι συνεντευξιαζόμενοι είδαν τον κίνδυνο κατά τη διάρκεια εξεγέρσεων/συγκρούσεων, «Ο κίνδυνος ήταν γενικός. Σε δύο εξεγέρσεις που γίνανε. Ό, τι κίνδυνο διέτρεχαν οι άλλοι διέτρεχα κι εγώ», «Συνέχεια. Όταν γίνονται συγκρούσεις δεν ξέρεις πως θα τελειώσουν». Σε αντίθεση με τρεις, οι οποίοι δεν θεώρησαν ότι κινδύνεψαν κατά τη φυλάκιση. Ο ένας άνηκε σε ομάδα «Ποτέ. Έκανα γρήγορα φίλους και σε όποια φυλακή πήγαινα, βαράγανε τηλέφωνα και με περίμεναν», ο άλλος ήταν αμέτοχος «Όχι γιατί δεν πείραζα κανέναν.», και ο τρίτος επίσης, «Όχι. Δεν είχα να χωρίσω τίποτα με κανέναν».

Όταν τους ζητήθηκε η άποψη τους για **το τι ένιωθαν απέναντι σε κρατούμενους που είχαν φυλακιστεί για κάποιο πολύ βαρύ έγκλημα, όπως η ανθρωποκτονία**, η πλειοψηφία δεν προέβη σε διαχωρισμό, δεν αισθάνθηκε 'τίποτα' για αυτούς. «Δεν αισθανόμουν τίποτα. Ένας παραπάνω κρατούμενος.», «Σα να μην υπήρχαν. Δεν έδινα καμία σημασία.», «Ανάλογα. Οι πιο πολλοί βαρυποινίτες ήταν χαφιέδες. Είχαν προσαρμοστεί τόσο πολύ με το σύστημα για να επιβιώσουν. Εμένα μου πέρασαν αδιάφοροι οι περισσότεροι. Οι παιδεραστές και οι βιαστές ήταν για να μας κάνουν τη φασίνα θέλανε δε θέλανε...», «Δεν μου κάνανε εντύπωση, ούτε τους ξεχώριζα από μένα. Κι εγώ σαν δολοφόνος αισθανόμουν.»,

Ο Ι., 30χρονος Ρουμάνος, συμφωνεί με τους παραπάνω και προσθέτει και μια παρατήρηση για το σωφρονιστικό σύστημα «Δεν είναι σωστή η διαδικασία του κράτους να σε βάλει με αυτούς που έχουν καταδικαστεί ισόβια γιατί χειροτερεύουν τα πράγματα σε σημείο που δεν φτάνει ο ανθρώπινος νους. Αυτούς δεν τους νοιάζει, η ποινή τους ήδη είναι μεγάλη, δεν έχουν φραγμούς, μπορεί να σου επιτεθεί έτσι επειδή τον κοίταξες.. Εγώ δεν τους φοβόμουν, πολλοί τους φοβούνταν, εγώ δεν φοβάμαι τον άνθρωπο όσο το θεό.».

Φόβο για τέτοιους κρατούμενους επέδειξαν μόνο τέσσερις εκ του δείγματος, «Φόβο γιατί αν ήταν εκ προθέσεως, δεν ξέρεις πως θα αντιδράσει ο άλλος όταν του μιλάς. Είναι ικανοί για όλα αυτοί.», «Αδύναμος και φοβισμένος γιατί ανά πάσα στιγμή δεν ξέρεις τι θα σου συμβεί», «Μόλις άκουγα ανθρωποκτονία ή βιασμό προσπαθούσα να αποφεύγω, φοβόμουν. Ένα γεια κι αυτό ήταν όλο.», «Δεν τουςμίλαγα στην αρχή.

Τους έβλεπα τσατισμένους και με νεύρα και φοβόμουν να τους μιλήσω. Περίμενα να μου μιλήσουν αυτοί».

Άλλοι πάλι έκαναν σαφείς διαχωρισμούς και εστίασαν στην αιτία του εγκλήματος, «Κοίταξε να δεις, είναι το έγκλημα, είναι ο εγκληματίας, ο φονιάς και ο δολοφόνος. Είναι διαφορετικά πράγματα. Άμα θες εσύ να πάρεις τη δόση σου και πας και μαχαιρώνεις δέκα άτομα την ημέρα... δηλαδή, άλλη εκτίμηση έχω σε έναν που κάνει ληστεία σε μια τράπεζα, από έναν που σκοτώνει γέρους και γριές για λίγα χρήματα ή που είναι πληρωμένος δολοφόνος.», όπως λέει ο Α. Ταυτόχρονα, άλλοι τους σέβονταν, «Ξέραμε ότι έχουν να βγάλουν μια μεγάλη ποινή, τους σεβόμασταν, ήταν σοβαροί άνθρωποι κάποιοι από αυτούς», «Πάρα πολύ καλά. Και έμενα με τέτοιους. Είναι εντελώς διαφορετική η συμπεριφορά του μέσα. Είναι μετανιωμένος. Έχω κάνει ορισμένες σκέψεις και το μυαλό του ανθρώπου δεν ξέρεις που μπορεί να φτάσει.» ή και τους λυτούνταν «Δεν έκανα παρέα με τέτοια άτομα. Αλλά είδα μια φορά έναν που είχε φάει την οικογένεια του και ένωσα λύπηση, οίκτο».

Όσον αφορά το **ποια εγκλήματα θεωρούσαν απαράδεκτα κι αν υπήρχαν κρατούμενοι για αυτά** υπήρχε πλήρης συμφωνία ότι τέτοια ήταν η παιδευαστία και ο βιασμός. Γενικά, οιοδήποτε έγκλημα ως προς τα παιδιά φάνηκε να ασκεί μια ιδιαίτερη ευαισθησία στους κρατούμενους. Και οι ανθρωποκτονίες, ειδικά δίχως ιδιαίτερο λόγο, ήταν αρκετά μισητές, π.χ. «Οι βιαστές και η ανθρωποκτονία για κλοπή πολύ λίγων χρημάτων», αλλά εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι και οι ληστείες βρίσκονταν στα απαράδεκτα εγκλήματα, το ίδιο και τα όσα αφορούν ναρκωτικά. Ενδιαφέρουσα η προσέγγιση ενός Αλβανού υπόδικου, «Για μένα είναι ο ληστής και ο κλέφτης. Ο δολοφόνος σκοτώνει χωρίς να το θέλει. Ο ληστής κι ο κλέφτης το σκέφτονται πριν το κάνουν. Αλλά και τους έμπορους ναρκωτικών δεν συμπαθώ για τον ίδιο λόγο».

Η τελευταία ερώτηση της ενότητας αφορά στο **κατά πόσον ήταν προστατευτικοί οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι, ο διευθυντής και οι ειδικοί επιστήμονες μαζί τους**. Οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι φάνηκαν εξυπηρετικοί μονάχα σε πέντε πρώην κρατούμενους, μία φορά ή και περισσότερες, «Βασικά, δεν υπάρχει εκτίμηση από τους κρατούμενους στους υπαλλήλους. Μια φορά μόνο ένας υπάλληλος τότε που περνούσα άσχημα, με είχε δει με μια μελανιά στο μάτι και με προστάτεψε. Υπάρχουν κι άνθρωποι που κάνουν τη δουλειά τους. Με άλλαξε κελί και ξυλοκόπησε τους δράστες για να σταματήσουν να κάνουν αυτά τα πράγματα και σε άλλους.», «Με τον Α.(υπάλληλος) ήμασταν φιλαράκια, πολύ καλός.», «Μόνο ένας υπάλληλος υπήρξε που ήταν κάπως διαφορετικός από τους άλλους».

Όλοι οι υπόλοιποι θεώρησαν ότι κανένας από τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους απόντες και χωρίς προνοιακό χαρακτήρα. «Κανένα. Αυτοί είναι κει για να πάρουν το μεροκάματο τους και να φύγουν», «Οι υπάλληλοι είναι αμόρφωτοι εντελώς, επιπέδου δημοτικού και δευτέρας γυμνασίου.», «Όχι γιατί αν με βιάζανε δεν θα με προστατεύε κανείς τους.». Άλλοι πάλι δεν έβλεπαν κανέναν από τους τρεις ως προστατευτικό και αποτελούσαν και την πλειοψηφία, «Όχι καθόλου, κανενός από αυτούς. Προστατεύεις μόνο σου τον εαυτό σου με της τάση σου και το χαρακτήρα σου», «Όχι κανενός από αυτούς. Τη δουλειά τους θέλουν να κάνουν. Κοινωνικοί λειτουργοί και τέτοια δεν υπάρχουν.», «Όχι. Τίποτα δεν κάνουν για τον κρατούμενο. Ο, τι πει ο νόμος, έτσι τους αντιμετωπίζουν όλους.».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατάθεση του Α. «Με τίποτα. Οι υπάλληλοι αφήνανε τα κλειδιά, τις πόρτες ανοιχτές, κλειδώνανε την πτέρυγα κι εξαφανιζόντουσαν. Ούτε για αστείο. Δεν υπάρχει καμία ασφάλεια εκεί μέσα. Όσο για το διευθυντή, αυτός τα μάθαινε όλα τελευταίος. Ούτε οι επιστήμονες. Τίποτα. Και τώρα ειδικά που μιλάμε, καρκίνο έχεις? Ντεπόν θα σου δώσουν. Ναρκωτικά πίνεις? Ντεπόν σου δίνουν. Μόνο αυτό υπάρχει. Δεν έχεις περίθαλψη». Το ίδιο και του Τ. «Δύσκολη η θέση τους. Και να θέλανε να βοηθήσουν δε μπορούν. Μόνο όπλο τους είναι το χαρτί και το στυλό. Υπάρχουν για να υπάρχουν.».

Επίσης, είναι γεγονός ότι από όλους ο διευθυντής θεωρήθηκε ανώφελος, καθώς ήταν στην αφάνεια («Με τον διευθυντή δεν ερχόσουν ποτέ σε επαφή») κι ούτε θεώρησαν πως έχαιραν της προστασίας του («Όσο για το διευθυντή, αυτός τα μάθαινε όλα τελευταίος.»). Από την άλλη, κάποιοι δεν ήθελαν οι ίδιοι να 'νιώθουν την παρουσία του', «. Με διευθυντές και υπαλλήλους δεν ήθελα πολλά κολλητηλίκια, γιατί το όνομα εύκολα σου βγαίνει στη φυλακή», «Με τον διευθυντή δεν είχα πολλά». Τέλος, οι ειδικοί επιστήμονες είχαν κάποιες φωτεινές εξαιρέσεις για τους συνεντευξιαζόμενους- να τονίσω ότι κάποιοι δεν τους επισκέφτηκαν σχεδόν ποτέ-, «Μόνο δυο τρεις φορές σε έναν κοινωνικό λειτουργό και ήταν πολύ καλός», «Κάποιοι μόνο από τους ειδικούς επιστήμονες ήταν σε μερικά θέματα προστατευτικοί», «Στην Αυλώνα η κοινωνική λειτουργός ήταν αρκετά κοντά μου και οι άνθρωποι από το ΚΕΘΕΑ».

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι, τους μεγαλύτερης ηλικίας τους φοβούνταν ή τους σέβονταν οι νεαρής ηλικίας, ενώ οι μεγαλύτεροι ένιωθαν λύπηση για αυτούς, νιώθοντας ότι ταλαιπωρούνται μέσα στη φυλακή. Σε γενικές γραμμές, μετρούσαν περισσότερο τα χρόνια της ποινής του καθενός, ο βαρυποινίτης είχε άλλη αντιμετώπιση. Τις πρώτες μέρες στη φυλακή όλοι αισθάνονταν χαμένοι και βίωναν

μια άσχημη ψυχολογική κατάσταση, ενώ ταυτόχρονα αισθάνονταν αδύναμοι απέναντι σε άλλους κρατούμενους. Φόβο αισθάνθηκαν κυρίως για τη σωματική τους ακεραιότητα, αλλά και για να μην ραδιουργήσουν εναντίον τους, τα οποία συνιστούν και από τα χειρότερα πράγματα που μπορούν να τους συμβούν ή τους συνέβησαν κίόλας. Είναι γεγονός ότι όλοι διέτρεξαν κάποιο κίνδυνο κατά τη φυλάκιση τους και ειδικά οι νεαρότεροι ως προς τη σωματική τους ακεραιότητα. Για όσους είχαν διαπράξει βαριά εγκλήματα αδιαφορούσαν, ενώ ως απαράδεκτους ανακηρύξαν τους βιαστές, τους παιδεραστές, αλλά και τους κλέφτες, καθώς τείνουν να περνούν στην πράξη ύστερα από προγραμματισμό. Τέλος, κανένας από τους λειτουργούς του σωφρονιστικού καταστήματος (υπάλληλοι, διευθυντής και επιστήμονες) δεν αποδείχτηκε προστατευτικός απέναντι στους κρατούμενους.

2.5. Εξήγηση της εγκληματικής συμπεριφοράς

Στην ενότητα αυτή, τέθηκαν ερωτήσεις που αφορούσαν τις αναπαραστάσεις των συνεντευξιαζόμενων για το ποιος είναι εγκληματίας, για τα αίτια του περάσματος στην εγκληματική πράξη, για το πώς νιώθουν τώρα για αυτήν και κυρίως αν μετάνιωσαν κατά ουσιαστικό τρόπο. Όταν ερωτήθηκαν λοιπόν **ποιον θα χαρακτήριζαν εγκληματία**, οχτώ στους δεκαπέντε φωτογράφησαν όσους εγκληματούν κατά των παιδιών με οποιονδήποτε τρόπο, βιασμός, παιδοκτονία «τους παιδεραστές και τους βιαστές γιατί δεν τους θεωρώ εγκληματίες είναι εκτός κοινωνίας αυτοί». Ακόμα και για κακούς γονείς έγινε λόγος, από έναν νεαρό, ο οποίος μπλέχτηκε με τα ναρκωτικά κι έχει σχεδόν ανύπαρκτη σχέση με τον πατέρα του, «Εγκληματίες είναι αυτοί...που κάνουν παιδιά και τα παρατάνε και δεν νοιάζονται, όπως αυτοί που πίνουν ναρκωτικά και κάνουν παιδιά, αυτοί που είναι άξεστοι και κάνουν παιδιά».

Σε γενικές γραμμές, οι περισσότερες απαντήσεις αφορούσαν βιαστές, παιδεραστές και ανθρωποκτόνους. Ο Τ., πρώην αστυνομικός και νυν αποφυλακισμένος, έδωσε έναν πιο ευρύ ορισμό ως προς την αφαίρεση της ζωής, «Αυτός που «αφαιρεί ζωή». Μπορεί να το κάνεις με πολλούς τρόπους (εκτός του φόνου). Μέσω τοκογλυφίας, της ληστείας, της εμπορίας...», όπως και ο Α. «Αυτόν που θα σκοτώσει τον αδερφό του για κάνα πηγάδι, για κάνα αρνί, την μάνα του γιατί δε του έδωσε το κομπόδεμα, την αδερφή του που του χρωστάει. Αυτοί είναι εγκληματίες. Όχι αυτός που δρα εν βρασμώ». Σε μια πιο στενή έννοια, «Κάποιον που να έχει σκοτώσει και κυρίως γιαγιά/παππού», «αυτόν που έχει σκοτώσει άνθρωπο.».

Άλλοι εξέφρασαν απόψεις όπως, «Αυτόν που αδικεί το συνάνθρωπο του και ειδικά τον ανήμπορο άνθρωπο είτε είναι γέροντας είτε μικρό παιδί», «Αυτόν που το σκέφτεται πριν το κάνει. Που το βάζει πρόγραμμα και το κάνει. Αυτός είναι ο επικίνδυνος.», Τους έμπορους ηρωίνης που απευθύνονται σε άτομα με πρόβλημα δύναμης. Αυτούς που σκοτώνουν γέρους και γριές για 150 ευρώ ή ληστεύουν ένα ψιλικατζίδικο», «Ο φονιάς, ο βιαστής και ο κλέφτης που πειράζει τα σπίτια των άλλων, να πάει στο κράτος αν θέλει». Έγιναν και συστάσεις σύμφωνα με τα προβλήματα της εποχής, «Έναν πολιτικό, έναν παπά, έναν που κλέβει και τρώει τον ιδρώτα του άλλου». Τέλος, δύο εκ του δείγματος δεν προέβησαν σε προσδιορισμό του εγκληματία, μη θέλοντας να στιγματίσουν. Πιο συγκεκριμένα, ο Ε. είπε «Κανέναν. Μπαίνω στη θέση του καθενός, μπορεί να ήμουν εγώ στη θέση τους», αλλά και ο Δ., «Δεν μπορώ να κρίνω κάποιον ως εγκληματία, δεν ξέρεις τι φέρνει η ώρα».

Όσον αφορά το **έγκλημα για το οποίο καταδικάστηκαν**, τα ναρκωτικά αποτέλεσαν το συνηθέστερο που διέπραξε το δείγμα μας, με ποσοστό 26,6%. Από 13,4% εισέπραξε η ληστεία, η υπεξαίρεση, η πλαστογραφία/απάτη και τα πολλαπλά αδικήματα, ενώ από 6,6%, οι διακεκριμένες κλοπές, η ανθρωποκτονία και λαθρομετανάστες. Ρωτήθηκαν λοιπόν **γιατί το διέπραξαν**. Έξι από τους δεκαπέντε δήλωσαν ως αιτία το ότι έδειξαν αφέλεια και παγιδεύτηκαν από τον κοινωνικό τους περίγυρο (φίλους, συνεργάτες, γνωστούς). Συγκεκριμένα, «Για ξέπλυμα χρήματος και συνεργεία σε αποθήκευση ναρκωτικών. Από αφέλεια έγινε. Υπήρξε μια συνεργασία και με έμπλεξα», «Δεν έκανα τίποτα. Το έγκλημα μου ήταν ότι στεκόμουν εκεί με στόχο την εμπορία. Δηλαδή ότι ενδεχομένως να ήμουν έμπορος, όχι ότι ήμουν», «Για διακεκριμένη κλοπή, για σύσταση συμμορίας, εγκέφαλος σπείρας, για οπλοφορία, ληστείες και ξυλοδαρμό αστυνομικού. Έγινε γιατί ήθελα να βοηθήσω και στο τέλος, μου τα φόρτωσαν όλα εμένα», «Για πλαστογραφία, αλλά δεν το έκανα, ήταν εν αγνοία μου». Ακόμη, δύο από τους έξι ήταν υπόδικοι και αποδείχτηκε ότι ήταν αθώοι, αλλά όπως μας είπαν κι αυτοί από αφέλεια μπλέχτηκαν. Για παράδειγμα ο ένας είπε, «Δεν το διέπραξα. Κατά υπόδειξη μου φόρτωσαν την υπεξαίρεση των επιταγών. Ο τραπεζίτης τα είχε τσεπώσει. Ο μηνυτής το παραδέχτηκε κατόπιν ότι ο τραπεζίτης του υπέδειξε εμένα».

Ο δεύτερος συχνότερος λόγος (4 στους 15) που υπέδειξαν οι συνεντευξιαζόμενοι ήταν η οικονομική ανάγκη, «Για την ηλικία και για τα χρήματα. Όταν είσαι 20 χρονών κι έρθουν όπλα στα χέρια σου τη βλέπεις αλλιώς», «Για εισαγωγή λαθρομεταναστών. Εγώ δεν το διέπραξα. Δεν είχα πολλές δουλειές τότε και ήρθαν δυο γνωστοί και μου είπαν να πάω για οδηγός. Πήγα λόγω οικονομικής ανάγκης», «Για ληστεία και το έκανα από ανάγκη», «Για υπεξαίρεση. Το έκανα για

οικονομικούς λόγους. Είχα προβλήματα, έπεσε έξω η επιχείρησή μου και δεν μπορούσα να ανταποκριθώ στις υπόλοιπες υποχρεώσεις μου».

Ένας τρίτος λόγος συγκεκριμενοποιείται στο πρόβλημα της τοξικομανίας, και σε αυτόν προσχώρησαν τρία άτομα, πρώην χρήστες. Ο Ι. δήλωσε «Για ναρκωτικά, κατοχή, εμπορία, βιοπορισμό. Γιατί ήμουν χρήστης κι ήμουν πολύ καλός στο εμπόριο», ο Δ., «Είχα καταναλώσει πολλά χάπια κι όταν ξύπνησα ούτε που θυμώμουν για την κλοπή. Έβλεπα παντού τσιγάρα, κέρματα, καπνούς», αλλά και ο Ε., «Για τα ναρκωτικά. Είχα μπλέξει. Είχα μπει σε ένα κύκλο παραβατικότητας». Είναι γεγονός πως και οι τρεις βρίσκονταν στην δεκαετία των 20 όταν βρέθηκαν στη φυλακή εξαιτίας του προβλήματος τους. Ενώ τέλος, είχαμε κι ένα έγκλημα για λόγους τιμής, «Για ανθρωποκτονία μαζί με τα αδέρφια μου. Το έκανα λόγω τιμής, γιατί δεν το ανέχτηκα. Δηλαδή δεν είχα κάνει τίποτα, απλά έπρεπε να αντιδράσω» και ένα λόγω επαγγέλματος «Ήταν επαγγελματικό έγκλημα. Στην αρχή δεν πήγαινα στα δικαστήρια μου, φοβόμουν μη πάω φυλακή και ερήμην στο ερήμην, έφαγα πολλά πρόστιμα και έφτασα να μαζέψω 100 χρόνια φυλακή».

Και η επόμενη ερώτηση, για το **τι τους ώθησε να περάσουν στην πράξη**, απέσπασε σχετικά τις ίδιες απαντήσεις. Οι περισσότεροι δεν σκόπευαν και στάθηκαν αφελείς ή δεν το έκαναν καν «Με πιάσανε κορόιδο και το πλήρωσα.», «Δεν υπήρχε πράξη, για αυτό και αθωώθηκα στο τέλος. Στάθηκα αφελής». Αλλά και οι δύο υπόδικοι του δείγματος, «Δεν το έκανα με παγίδεψαν», «Δεν το έκανα. Εδώ όταν με συνέλαβαν έκαναν λάθος στα στοιχεία μου. Έκαναν παράνομη σύλληψη». Επίσης, οι τρεις που το έκαναν λόγω του προβλήματος των ναρκωτικών, ως κινητήρια ώθηση ανέδειξαν τη δόση, καθώς και τα χρήματα που συνοδεύουν την ενασχόληση με το εμπόριο (βαποράκια). «Η δόση.», «Η χρήση, τα χρήματα...έβγαζα πάρα πολλά χρήματα. Πέρναγα πάρα πολύ καλή ζωή. Ήμουν πάντα κουστουμαρισμένος και με γενικά με ακριβά ρούχα, με τα γυμναστήρια μου, τα πάντα...». Παρά ταύτα ο τρίτος τόνισε ότι «Το να ανακατευτώ με την πρέζα... Ναι, επειδή άρχισα να την πίνω ανακατευόμεν και μπήκα μέσα στα κόλπα κατευθείαν , εμπορία, το ένα το άλλο. Το να πάρω τη δόση μου ήταν ένα κομμάτι. Άμα δεν έπινα δεν θα ανακατευόμουν με πρέζες. Στο κεφάλι είναι τα λεφτά, στην πράξη δεν είναι. Σκέφτεσαι ότι θα κάνεις λεφτά, αλλά τα χαλάς σε μια μέρα. Θα πάρεις λεφτά, θα τα πιείς σε μια μέρα».

Επιπρόσθετα, όσοι δήλωσαν ως αίτιο την οικονομική ανάγκη, απάντησαν το ίδιο και στο ερώτημα αυτό. «Όταν φτάνεις στο χείλος του γκρεμού τι θα κάνεις. Με είχαν φάει από όλες τις μεριές και αναγκαστικά έπεσα στο κενό.», «Να βγάλω μερικά λεφτά. 2000 χιλιάρικά θα έπαιρνα.», «Κυρίως θέλαμε να βγάλουμε ένα χαρτζιλίκι.»,

«Η ανάγκη τίποτα άλλο». Κλείνοντας, είχαμε έναν συνεντευξιαζόμενο που διέπραξε ανθρωποκτονία από περηφάνια, έναν λόγω επαγγέλματος («Δεν με ώθησε κάτι, δεν το θελα, γινόταν λόγω του επαγγέλματος μου») και έναν τρίτο γιατί ήθελε να βοηθήσει κάποιο φίλο («Ήθελα να βοηθήσω ένα φίλο που είχε ένα παιδί ανάπηρο. Και στο τέλος αντί να δώσει την μάνα του και τον πατέρα που το κάναν μαζί, την πλήρωσα μόνο εγώ»).

Η επόμενη ερώτηση αφορούσε στο **πως αισθάνονται τώρα για αυτό και αν θα το ξαναέκαναν αν υπήρχαν οι ίδιες ή παρόμοιες συνθήκες**. Η συντριπτική πλειονότητα του 80%, φάνηκε μετανοιωμένη, νιώθοντας ενοχές και γενικά δεν υπάρχει διάθεση για εμπλοκή με την παραβατικότητα. «Δεν θα το ξαναέκανα. Ελευθερία.», «Τίποτα. Θέλω να κλείσει αυτή μαύρη πενταετία/δεκαετία. Να τα ξεχάσω όλα θέλω. Κοιτάμε μπροστά...», «πάνω από την ελευθερία μου δε βάζω τίποτα. Τώρα θα κάνω και οικογένεια. Με έφτιαξαν τα λεφτά βέβαια αλλά έχω φτάσει και πάτο. Έχω μείνει στο δρόμο χωρίς ένα ευρώ. Δυο μήνες ήμουν στο δρόμο», «Με τίποτα, έχω μετανιώσει, ήταν περιουσία άλλου.», «Όχι γιατί είναι πολύ άσχημες οι ποινές εδώ πέρα. Από την άλλη, είμαι 23 χρονών κι έχω κάνει δυο χρόνια φυλακή, άμα συνεχίσω έτσι...Εντάξει όσο έπινα ναρκωτικά καλά ήταν, αλλά με έχουν αφήσει πίσω στη ζωή μου. βέβαια, έχω μετανιώσει που πήγα φυλακή, όχι για τη χρήση, ήταν μια εμπειρία».

«Αισθάνομαι μια ενοχή, σα να κορόιδεψα δυο ανθρώπους που μου έδωσαν ένα κομμάτι ψωμί και τους εκμεταλλεύτηκα. Δεν θα το ξαναέκανα με τίποτα.», «Δεν το κάνω αυτό το πράγμα, γιατί τελικά αυτό που μου στερήσανε δεν πληρώνεται. Μετά τη φυλακή συμμορφώθηκα πάντως.», «Τώρα όχι. Έχω βάλει μυαλό μετά από τόσο καιρό.», «Με τίποτα. Τώρα βαριέμαι που ζω. Έχω τα παιδιά μου, μια χαρά. Κοιτάω να αποφύγω κι άμα βλέπω την κακοτοπιά λέω άντε ξεκουμπίσου. Κοιτάω να χω μετρημένες στα δάχτυλα παρέες. Πάω σε μέρη που με γνωρίζουν και δεν θα γίνει κάτι.». Σε αυτούς άνηκαν και οι δύο υπόδικοι οι οποίοι δήλωσαν ότι δεν το έκαναν. Αντίθετα, υπήρξαν τρεις απαντήσεις που αφήνουν ενδεχόμενο επανά-διάπραξης –ή το διέπραξαν ήδη, παρά το ότι δεν συνελήφθησαν-. Δύο θα το έκαναν για τα χρήματα, «Με τις ίδιες συνθήκες όχι. Αν ήταν πολλά τα χρήματα όμως...», «Ναι υπό αυτές τις συνθήκες.» και ο τρίτος δεν μπορεί να το αποφύγει λόγω επαγγέλματος, «Δυστυχώς ξαναγίνεται. Είναι λόγω του μαγαζιού».

Στη συνέχεια, οι συνεντευξιαζόμενοι διερωτήθηκαν για το **αν θεωρούν ότι θα ήταν καλύτερη η ζωή τους αν δεν είχαν διαπράξει κάποιο έγκλημα**. Η πλειοψηφία έδωσε αυτές τις απαντήσεις, αναπολώντας το πόσο καλύτερη ζωή θα

ζούσε, «Επειδή είμαι ανέμελο άτομο, είχα πάρει δρόμο άσχημο κι έπινα πολύ, ήμουν αλκοολικός, πιστεύω ότι η φυλακή με διόρθωσε. Άλλωστε αν δεν είχα μπει μπορεί να είχα πεθάνει», «Ναι γιατί είχε έξοδα, δικηγόροι και λοιπά και μας βγήκε άσχημο όνομα, μας κοιτούσαν με άσχημο μάτι οι συγγενείς μας.», «Πολύ καλύτερη. Από άποψη υγείας, οικονομικά και κοινωνικά. Η προσωπική μου γαλήνη...», «Φυσικά. Τόσα χρόνια έχασα. Και πάλι όμως βγήκα έξω μετά από τόση ταλαιπωρία και στάθηκα στα πόδια μου», «Ναι. Θα χα σπουδάσει, θα χα τελειώσει με το στρατό, θα ήμουν πιο αποδεκτός από κάποια άτομα.», «Βέβαια. Μου αφαιρέθηκαν 6 χρόνια από τη ζωή μου. Και υπόψη όποιος πάει φυλακή είναι το πιο εύκολο, ούτε νοίκι ούτε τίποτα, μετά ξεκινάει ο αγώνας.», «Ασφαλώς. Έπαθα μεγάλη οικονομική ζημιά, για 3,5 χρόνια ήμουν εκτός προγράμματος και δεν μπορούσα να δω κόσμο.»,

Τρεις από τους αποφυλακισμένους, δεν φάνηκαν να είναι βέβαιοι για το αν θα είχαν καλύτερες συνθήκες ζωής, «Υπάρχει πιθανότητα γιατί τώρα έχουν μουτζουρωθεί τα χαρτιά μου και δεν μπορώ να κάνω μια καλή δουλειά που θέλω.», «Μπορεί και ναι, μπορεί και όχι. Το μόνο που ξέρω είναι ότι έκανα κάποια πράγματα, έπιασα πάτο, είδα ότι τα βρώμικα λεφτά δεν πιάνουν τόπο, ποτέ», «Δεν μπορώ να το ξέρω, ίσως ναι, ειδικά όταν έχεις παιδιά...». Ενώ, άλλοι τρεις αρνούνται οιαδήποτε αλλαγή αν δεν είχαν παρατυπήσει. Ο Ι. λέει «Όχι για κανένα λόγο. Γιατί το ζητάει ο οργανισμός του καθενός, θέλουμε να το διαπράξουμε το έγκλημα. Ο Η. «Μπα δε γίνεται. Δεν μπορώ να το αποκλείσω το έγκλημα αυτό, είναι λόγω της δουλειάς μου.» και ο Κ. «Όχι, γιατί δεν μου στοίχισε κάτι η φυλακή».

Κλείνοντας, τέθηκε στους συνεντευξιαζόμενους το δίλλημα για το **αν κρίνουν σημαντικότερο το να μην εμπλακεί κάποιος στην εγκληματικότητα ή το να μη συλληφθεί**. Σχεδόν όλοι υπέθεσαν ότι είναι πιο συνετό το να μην εμπλακεί κάποιος με την εγκληματικότητα. Ο Δ. είπε ως προς αυτό «Να μην εμπλακεί. Γιατί αν εμπλακεί και δεν συλληφθεί θα το ξανακάνει, γλυκαίνεται», ο Α. «Να μην εμπλακεί. Η σύλληψη είναι θέμα χρόνου.», ο Ε. «Να μη μπλέξει, γιατί άμα δε συλληφθεί θα κάνει άλλες αηδίες και θα τον φάνε άλλα», ο Α. «Καλύτερα να μη μπλεχτείς καθόλου κι αν το κάνεις πήγαινε πλήρωσε το και τελείωσε. Γιατί και το έγκλημα είναι σαν ένα γραμμάτιο που δεν το έχεις ξοφλήσει, αν δε σε πιάσουν σήμερα, θα σε πιάσουν αύριο. Έχεις το άγχος. Κι άντε και να σαι σε μικρή ηλικία και να μπορείς να το ξεπεράσεις, γιατί αν είσαι σε μεγάλη...», ο Ι. «Να μη μπλέκει. Πρέπει να είναι πολύ έξυπνος για να μην μπλέξει. Αλλιώς δε μπορείς να ξεμπλέξεις», Ο Α. «Να μην εμπλακεί, με το νόμο δεν τα βγάζεις πέρα».

Από την άλλη μεριά, ο Κ. κι ο Ι. θεώρησαν σημαντικότερο να μη συλληφθεί κάποιος, διότι σύμφωνα με τα λεγόμενα τους, «...το να εμπλακεί είναι σχετικό. Και η φοροδιαφυγή έγκλημα είναι...», «Το να εμπλακεί είναι μια συνηθισμένη διαδικασία, άρα, Να μη συλληφθεί».

Συναθροίζοντας, εγκληματία θα ονομάτιζαν τον βιαστή, τον παιδεραστή και όποιον αφαιρεί μια ζωή χωρίς ιδιαίτερο λόγο. Το έγκλημα που απαντάται συχνότερα είναι τα ναρκωτικά και ακολουθούν , η ληστεία, η υπεξαίρεση και η απάτη/πλαστογραφία. Η συνηθέστερη αιτία αφορά στην παγίδευση από αφέλεια κι έπειτα σε ενδεχόμενη οικονομική ανάγκη. Επίσης, το δείγμα φαίνεται μετανιωμένο για το έγκλημα του και προσπαθούν να απεμπλακούν από την παραβατικότητα, γι' αυτό και συστήνουν να μην εμπλακεί ποτέ κάποιος με αυτά.

2.6. Οι ποινές

Όταν ζητήθηκε από τους συνεντευξιαζόμενους να εκφράσουν **την κρίση τους, όσον αφορά τις ποινές που επιβάλλουν τα ελληνικά δικαστήρια (δίκαιες, επιεικείς, αυστηρές)**, όλοι εκτός από έναν, τις χαρακτήρισαν άδικες, αυστηρές και ιδιαίτερα μεροληπτικές. «Δεν είναι δίκαια η δικαιοσύνη γιατί γίνονται διακρίσεις», «Δεν είναι και τόσο δίκαιες. Δεν διαβάζουν καλά τις καταστάσεις, τις συνθήκες με βάση τις οποίες εγκλημάτησε το άτομο», «Μέσα στα δικαστήρια παίζονται πολλά. Άλλους τους ευνοούν και άλλους όχι», «Άδικες οι ποινές που βάζουν, δεν είναι ζυγισμένες καλά. Εκείνον που πρέπει να δικάζουν 12 χρόνια τον δικάζουν 6 και το ανάποδο. Πρέπει να υπάρχει δικαιοσύνη», «Ανάλογα με το μέσο που έχεις. Μεροληπτούν».

«Μια ξευτίλα και μια αδικία. Γιατί κάποιον πιάσανε μ ένα τσιγάρο και του έδωσαν 13 χρόνια κι έπιασαν τον... και τον... με δύομιση κιλά χασισέλαιο στην Ασφάλεια από κάτω και έφαγαν μόνο 2,5 χρόνια. Υπάρχουν βέβαια και δικαστές τίμιοι», «Απαράδεκτες. Είναι πάρα πολλές. Πολλή μεγάλη ποινικοποίηση αδικημάτων.», «Αυστηρές και άδικες. Για την ίδια πράξη τρώει άλλα χρόνια ο ένας και άλλα ο άλλος», «Άδικες και αυστηρές. Μοιράζουν τα χρόνια σα να ναι φιστίκια», «Είναι δύσκολο. Δεν ξέρω πως αισθάνονται αυτοί οι άνθρωποι. Αν είχαν πάει φυλακή, δεν θα μοίραζαν έτσι τις ποινές, θα ήταν πιο δίκαιοι», «Άδικες, παρότι δεν θα ήθελα να είναι έτσι, γιατί σε αυτό τον κόσμο μεγαλώνω το παιδί μου. Δεν είναι καιροί δικαιοσύνης...».Εξαίρεση αποτέλεσε ο Κ., 51 ετών, κατάδικος του 1984 για κλοπή όπλων, ο οποίος καθώς λέει «Γελοίες. Πιστεύω ότι κάποια εγκλήματα χρήζουν

θανατικής καταδίκης, όπως το να πουλάς ηρωίνη ή να σκοτώνεις μια γιαγιά για ένα πενηντάρικο ή να βιάζεις ένα παιδάκι».

Στη συνέχεια, κλήθηκαν να **αξιολογήσουν την ποινή που επιβλήθηκε στους ίδιους προσωπικά**. Το 80% κατατάσσει τον εαυτό του στο γενικό κλίμα της αδικοπραγίας, δηλαδή τείνει να θεωρεί την ποινή με την οποία τον καταδίκασαν αυστηρή, άδικη και μεροληπτική. «Πολύ άδικα. Γιατί την πρώτη φορά που έκανα χειρότερο κακό στο μπάτσο έκατσα πολύ λιγότερο από τη δεύτερη», «Εάν είχα διαπράξει το έγκλημα λογική, εφόσον όμως δεν το είχα διαπράξει παράλογη. Δεν είχα ποτέ σχέση με ναρκωτικά, τα σιχαίνομαι. Και στη δουλειά πάνω και λαθρεμπόριο και τέτοια, αλλά όχι ναρκωτικά», «Εγώ έπρεπε να δικάστώ για απόπειρα μεταφοράς και δικάστηκα για κατοχή μεταφορά κατ εξακολούθηση κατ επάγγελμα με σκοπό την εμπορία», «Άδικη. Δεν είμαι κανένας εγκληματίας να μου δώσουν δέκα χρόνια και να τρέχω στο Εφετείο», «Σε σύγκριση με τους νόμους της Ελλάδας ήπια, εν σχέση με το τι έχω κάνει άδικη. Δυο χρόνια ήταν πάρα πολύ», «Ήταν άδικη και βαριά.», «Ήταν μεροληπτικός ο δικαστής», «Για τα αδικήματα που καταδικάστηκα μπορούσα να πάω και καλύτερα. Για αυτά που έχω κάνει όμως γενικά ήταν πολύ μικρή η ποινή που έφαγα».

Ο Α., κατάδικος του 1975 για ανθρωποκτονία, λόγω τιμής και περηφάνιας κατά τη γνώμη του, τονίζει με έναν δικό του τρόπο την αδικία που του έγινε από την εκδίκαση της υπόθεσής του. «Καταρχήν, δεν είχα ποινικό μητρώο. Τη θεωρώ μεγάλη, αλλά μαζί με το φονιά, να αξιολογείται και το θύμα. Αν αξιολογούσαν την οικογένειά μου με τη δικιά του, εγώ δεν έπρεπε να πάω φυλακή» και σύμφωνα με την επόμενη ερώτηση, θεώρησε ότι αδικήθηκε διότι «Γιατί εγώ καταστράφηκα μετά. Αυτός ήταν ένα τομάρι. Η ίδια του η γυναίκα τον κατηγορήσε στο δικαστήριο, την έβγαξε στην πορνεία, την βάραγε, την τσάκιζε. Εγώ δε το μετανιώνω τέτοιος που ήταν και δεν έφταιγα κιόλας». Να σημειωθεί ότι στους παραπάνω συμπεριλαμβάνονται και οι δύο υπόδικοι του δείγματος, οι οποίοι αποδείχτηκαν αθώοι εν τέλει. Ο ένας από αυτούς δήλωσε «Σωστή γιατί βγήκα αθώος αλλά έπρεπε να το δουν από την αρχή όχι να κάτσω τόσο φυλακή και να μη με αποζημιώσουν κιόλας» και δικαιολόγησαν την αδικία λέγοντας, «Γιατί δε το είχα διαπράξει και αποδείχθηκε στο δικαστήριο», «Με έβγαλαν αθώο, αλλά μου άξιζε να με αποζημιώσουν για όλα αυτά που πέρασα.

Οι λόγοι για τους οποίους θεώρησαν ότι αδικήθηκαν ήταν ποικίλοι, «Γιατί ήθελαν να παραδεχτώ κάτι που δεν έκανα. Ουσιαστικά δεν συμμετείχα. Το έκαναν αυτοί και εγώ απλά όταν τελείωσαν την κλοπή πήγα να τους πάρω με το αυτοκίνητο μου», «Γιατί στα άλλα κράτη υπάρχουν άλλοι τρόποι να δικάζεται το οικονομικό

έγκλημα. Πιο δίκαιοι. Προσφέρεις κοινωνική εργασία ή ξέρω γω», «Γιατί δεν το είχα διαπράξει», «Λόγω επαγγέλματος (αστυνομικός) και γιατί σήμερα τα δικαστήρια δικάζουν με ενδείξεις, όχι με αποδείξεις», «Επειδή ήμουν αθώος και δεν μπορούσα να το αποδείξω», «Γιατί απλά μετέφερα δεν διέπραξα το έγκλημα εγώ καθεαυτό. Δεν έφταιγα κατ' ουσίαν», «Μου άξιζε αλλά μπορούσε να μου τη μειώσει λίγο, αφού τη μείωσε στους υπόλοιπους κατηγορούμενους». ». «Με αδίκησαν οι δικαστές γιατί δικάστηκα σαν χρήστης και μου βρήκαν πολύ λίγα πάνω μου. Αλλά αν σκεφτώ τι έχω κάνει, δεν είναι τίποτα... Την έβγαλα ευχάριστα. Βέβαια, αυτά δεν μπορούσαν να τα αποδείξουν, άρα με αδίκησαν». Ο Δ. και ο Ε. πρώην χρήστες δήλωσαν αντίστοιχα, «Γιατί βασικά πέρασα το τεστ τοξικομανίας, είδαν ότι ήμουν σε άθλια κατάσταση, δεν καταλάβαινα τι έκανα. Και στο κάτω κάτω δεν έκανα και φόνο», «Γιατί δεν έχω κάνει κανένα κακό σε κάποιον. Να τιμωρήσει αυτόν που έχει κάνει κακό, κάποιο αδίκημα, εγώ δεν έχω πειράξει κανέναν στη ζωή μου».

Σε αντίθεση με τους παραπάνω, δύο πρώην κρατούμενοι αισθανθήκαν δίκαιη την ποινή τους, «Ήταν δίκαιη, δεν τους κρίνω, καλά κάνανε και με τιμώρησαν», Φυσιολογική για μένα, επιεικής θα έλεγα για το κατηγορητήριο που υπήρχε».

Στην επόμενη ερώτηση τέθηκε το θέμα του σωφρονισμού, το **αν θεωρούν ότι η φυλακή σωφρονίζει ή το αντίθετο**. Η πλειονότητα (60%) τάχθηκε υπέρ της φενάκης του σωφρονισμού, κατηγορώντας το κράτος για ανικανότητα. Στα αίτια συμπεριέλαβαν το συγχρωτισμό με κάθε λογής εγκληματίες, την εκπαιδευτική και επαγγελματική λιτότητα, το ανώφελο πέρασμα του χρόνου στη φυλακή, αλλά και την αλλοτρίωση του ανθρώπου εκεί. «Σε χειροτερεύει, σε κάνει ένα σκουπίδι και μισό, τενεκέ ξεγάνωτο. Πας για φόνο και γίνεσαι κλέφτης, πρεζάκιας, ανώμαλος, απ' όλα...Πρέπει να σαι δυνατός χαρακτήρας για να την κοπανήσεις από τη φυλακή», «Το αντίθετο. Γιατί αν σωφρονίζε δε θα 'βαζε σε ένα τσουβάλι παραβατικούς ανθρώπους και δεν θα τους άφηνε να μαθαίνουν ο ένας τον άλλο. Για όσους ήθελαν να σωφρονιστούν θα υπήρχαν καταστήματα στα οποία θα φτιάχνανε πράγματα, θα μαθαίνανε κι όταν θα βγαίνανε θα χαν κάποια τέχνη, θα ξέρανε τι να κάνουνε. Δεν θα καθόντουσαν στο κρεβάτι, γιατί τώρα άμα βγεις το πολύ πολύ να κάθεις στο κρεβάτι».

«Χειρότερα. Μπαίνεις μαθητής και βγαίνεις καθηγητής», «Το αντίθετο. Δεν υπάρχει σωφρονισμός. Μαθαίνεις την παρανομία εκεί μέσα. Καλύτερα να τους τιμωρούσαν όλους με κοινωνική εργασία. Γιατί τώρα το μόνο που κάνουν είναι να σχεδιάζουν την επόμενη παρανομία τους», «Με τίποτα. Στη φυλακή τα χάνεις όλα, τι

σωφρονισμό να κάνεις. Από τις 7 το πρωί που ανοίγει η φυλακή μέχρι να κλείσει είσαι στην τσίτα. Χάνεις τα πάντα και δεν υπολογίζεις τίποτα», «Το αντίθετο. Αν δεν έχεις προσωπικό χαρακτήρα να μπορείς να σκεφτείς ότι πήγες για ένα άλφα χρονικό διάστημα και αρχίσεις και μπαίνεις στα κυκλώματα θα ξεχάσεις το πότε θα βγεις», «Όχι. Σου ανοίγει τα μάτια για περισσότερη εγκληματικότητα, ληστείες, δολοφονίες..», «Σε κάνει πιο επαγγελματία, να κάνεις το πταίσμα κακούργημα». Στον ίδιο τόνο τοποθετείται και ο Ι., «Είναι το ευαίσθητο σημείο του συστήματος. Δεν έχει τη δυνατότητα να σωφρονίζει. Κανένας δεν πρόκειται να μπει και να σωφρονιστεί, όλοι θα βγουν χειρότεροι. Είναι ένα ψέμα, μια παραίσθηση ο σωφρονισμός».

Από μια άλλη οπτική γωνία, έξι άλλοι, αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο σωφρονισμού, τονίζοντας πως είναι θέμα χαρακτήρα, το πώς θα επιδράσει η φυλακή στον κάθε άνθρωπο. «Ανάλογα με το χαρακτήρα σου, με το ποιος είσαι», «Το 90% δεν τους σωφρονίζει γιατί έχουν τα μυαλά στον αέρα. Εγώ ανήκω στο υπόλοιπο 10%, κι αν δεν έπινα ίσως να μην είχα εμπλακεί», «Και τα δύο. Μπορεί να τον αλλάξει και προς το χειρότερο και προς το καλύτερο. Άμα είσαι αδύναμος χαρακτήρας μπορεί και να σε σκοτώσει», «Άλλους ναι κι άλλους όχι. Η πολύ σκέψη, η συζήτηση με τον εαυτό σου σε σωφρονίζει. Άλλοι μπαίνουν μέσα και γίνονται καθηγητές, επαγγελματίες», «Η φυλακή είναι ένα σχολείο χωρίς δάσκαλο που μαθαίνεις μόνο σου είτε να γίνεις καλύτερος, αν κάνεις σωστές παρέες είτε να γίνεις χειρότερος με τις λάθος», «Άλλους τους κάνει καλύτερους κι άλλους όχι. Πιστεύω ότι κάποιος θα σταματήσει μια εγκληματική καριέρα μόνο αν θέλει ο ίδιος. Ανάλογα με το τι θέλει θα σωφρονιστεί ή όχι».

Σχετικά με το πώς επέδρασε προσωπικά πάνω τους η φυλακή, θετικά ή αρνητικά, και πως ακριβώς τους ωφέλησε ή δεν τους ωφέλησε, καταφέρθηκαν ως εξής, εφτά θεώρησαν αρνητική την επίδραση της φυλακής, έξι θετική και δύο κάτι ενδιάμεσο. Η δυσμενής επίδραση εκδηλώθηκε εκτός από το σωφρονισμό και στην υγεία των πρώην τροφίμων, σωματική και ψυχολογική, στο χαρακτήρα και στην προσωπικότητα. «Αρνητική στην υγεία μου. Σωφρονισμό δεν χρειαζόμουν, έχω σωφρονιστεί από τα παιδικά μου χρόνια... Δε με ωφέλησε στην υγεία μου, στα οικονομικά μου και προσωπικά στην κοινωνία μου», «Τη χειρότερη... Τώρα είμαι ικανός για τα πάντα», «Για ένα μικρό διάστημα μου έκανε καλό. Μετά μετά μου έκανε κακό. Γιατί μετά άρχισα να τρελαίνομαι. Μου έκοβαν τις αναστολές, με πήγαιναν από μεταγωγή σε μεταγωγή λόγω των πειθαρχικών μου παραπτώματων, κινήτα, ξυλοδαρμοί... Πάνω από 6μήνες, 1 χρόνο δεν κάνει καλό η φυλακή», «Αρνητική. Μου κατέστρεψε τη ζωή... Έχασα χρόνια από τη ζωή μου».

«Αρνητική. Κλειστοφοβία, μελαγχολία, λύπη... Σε πιάνει αμόκ εκεί μέσα. Όλοι είναι σαν ζαβοί. Οι τοξικομανείς χωρίς να έχουν πράμα, διάλογο να ρουφήξουνε, έχουνε σύριγγες και όλη μέρα τραβάνε αίμα και το ξαναβάζουν μέσα. Οι κλέφτες όλη μέρα μιλάνε για το χρηματοκιβώτιο. Δεν ακούς τίποτα άλλο εκεί μέσα», «Εγώ απλά έμαθα να σκέφτομαι διαφορετικά. Δεν αξίζει να πας για πλάκα στη φυλακή, μόνο για έναν πολύ καλό 'λόγο'... Από μαθητής βγήκα καθηγητής. Μαθαίνεις να ελίσσεσαι, να διαλέγεις το σωστό χρόνο, τους σωστούς συνεργάτες», «Εμένα αρνητική γιατί μπήκα μια δυο και τρεις φορές μέσα. Υποτροπίασα... Σταματάει ο φόβος της φυλακής όποτε εξοικειώνεσαι με τη κατάσταση».

Εντούτοις, παρατηρήθηκε και θετική επίδραση, «...με έκανε καλύτερο άνθρωπο... Έμαθα να αντιμετωπίζω καταστάσεις και ανθρώπους που πριν δεν θα είχα την ευκαιρία», «Θετική γιατί δεν θέλω να ανακατεύομαι με παράνομα πράγματα... Έβαλα μυαλό να μη κάνω παρέα με ανθρώπους που δεν τους ξέρω», «Είναι ανάλογα με το χαρακτήρα σου. Αν θες να μπλέκεσαι ή όχι. Αν πας για να βγάλεις την ποινή σου θα επιδράσει θετικά η εμπειρία της φυλακής. Εμένα... Στο να βλέπω θετικά από δω και πέρα. Κάνω σταθερά βήματα πια, μέχρι εκεί που με παίρνει», «Θετική, να μην ξαναμπλεχτώ... Κάθισα και σκέφτηκα ότι άλλοι ήταν για καφέ, άλλοι βόλτα, θα μπορούσα να ήμουν σπίτι μου ή με την κοπέλα μου», «θετική... Στο να σκέφτομαι πιο σοβαρά τη σχέση μου με τους ανθρώπους και να αποφεύγω να κάνω κάτι χωρίς να το σκέφτομαι ιδιαίτερα», «Θετική με βάση το πρόβλημα του αλκοολισμού... Έκοψα το ποτό και συμμαζεύτηκα κι έχω φτιάξει κάτι για τα παιδιά μου».

Δύο εκ του δείγματος, δεν προσδιόρισαν το αν επωφελήθηκαν ή όχι από την εμπειρία της φυλακής, ο Η. λόγω φύσης επαγγέλματος, «Εγώ στην ίδια κατάσταση είμαι γιατί λόγω της δουλειάς μου μπορώ να βρεθώ στη φυλακή ανά πάσα στιγμή. Ας πούμε θετική όμως... Με ωφέλησε στο να μην κάνω άλλα λάθη μόνο, γιατί είχα ανοιχτεί σε πολλές δουλειές». Ενώ ο Ε. «Και τα δύο. Το θετικό είναι ότι μπήκα φυλακή και σταμάτησα να καταστρέφομαι. Το αρνητικό είναι ότι έχασα δυο χρόνια από τη ζωή μου, το ότι έχω μείνει πολύ πίσω στη ζωή μου, το ότι είμαι 23 και δεν έχω κάνει τίποτα. Τα άσχημα συναισθήματα που ένιωθα εκείνη τη στιγμή εγώ. Η άσχημη εμπειρία. Είναι πάρα πολλά τα αρνητικά... Ειδικά, στην Αυλώνα, έζησα μια πολλή άσχημη εμπειρία. Όταν το σκέφτομαι πονάει. Ήταν δύο χρόνια μαύρα, δύο χρόνια νεκρά. Είναι σα να χω ζήσει 21 χρόνια (αντί 23^{ωv})».

Συνεπώς, οι ποινές φαίνονται άδικες και αυστηρές στους συνεντευξαζόμενους, γι' αυτό και οι περισσότεροι έκριναν ως τέτοια την ποινή που

τους επιβλήθηκε προσωπικά. Ένωσαν αδικημένοι είτε γιατί δεν είχαν διαπράξει αυτό για το οποίο τους κατηγορήσαν, είτε λόγω μεροληψιών. Επίσης, ακυρώνουν τη δυνατότητα σωφρονισμού της ποινής της φυλάκισης, εφόσον όπως λένε η φυλακή συνιστά ένα «σχολείο εγκλήματος», στο οποίο «μπαίνουν μαθητής και βγαίνουν καθηγητής». Άλλωστε, η εμπειρία της φυλακής άφησε στους συνεντευξιαζόμενους πολλά ψυχολογικά κατάλοιπα και λίγα οφέλη.

2.7. Η παραβατικότητα μέσα στη φυλακή

Η ερώτηση που άνοιξε την ενότητα, για την παραβατικότητα εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων, ήταν το **αν οι συνεντευξιαζόμενοι είχαν πέσει θύματα βίας κατά τη φυλάκιση τους**. Περίπου το 73% απάντησαν ότι δεν είχαν θυματοποιηθεί και κάποιοι εξ αυτών τόνισαν, πως αυτό δεν συνέβη, επειδή το απέφυγαν. Πιο συγκεκριμένα, «Όχι. Όσο αποφεύγεις επαφές, τόσο κερδισμένος είσαι. Όσο μπερδεύεσαι, εκεί τελείωσες. Και ξύλο φας και θα ρίξεις και καμιά μαχαιριά θα πέσει», «Το απέφυγα και μάλιστα όταν το έμαθαν άλλοι συγκρατούμενοι μου πήγαν να τους φάνε αυτούς και μπήκα στη μέση για να λήξει», «Όχι. Γιατί ήταν ο αδερφός μου. Δεν έδινα δικαιώματα, προσπαθούσα να τα χω καλά με όλους, για να μην έχω και προβλήματα».

Τέσσερις συνεντευξιαζόμενοι, παρόλα αυτά, βίωσαν μια βίαιη θυματοποίηση, είτε από κρατούμενους, είτε από σωφρονιστικούς υπαλλήλους. Για παράδειγμα, Α. είπε «Ναι. Έχουν γίνει φασαρίες, έχω φάει κι έχω ρίξει», ο Χ. «Για τη θέση του υπεύθυνου στο φούρνο μου επιτέθηκε ένας κρατούμενος.. Υπάρχουν αντιζηλίες» και ο Κ. «Ναι. Βέβαια με αντιμετώπισαν όπως τους αντιμετώπισα. Από έναν σωφρονιστικό υπάλληλο με κλομπ».

Έπειτα, ζητήθηκε η άποψη τους για τη συμπεριφορά των σωφρονιστικών υπαλλήλων απέναντι στους ίδιους προσωπικά, αλλά και στους συγκρατούμενους τους. Οι απαντήσεις διαβαθμίστηκαν μεταξύ πολύ καλής, τυπικής/κανονικής και άσχημης. Υπέρ της πολύ καλής συμπεριφοράς των υπαλλήλων τάχθηκαν πέντε συνεντευξιαζόμενοι, «Πάρα πολύ καλή.», «Μου φερόντουσαν πολύ καλά, ξέρεις τι είναι το Πάσχα να κάτσω να πήσω αρνί μέσα στη φυλακή και μάλιστα είπα στο διευθυντή να μη φτιάξουμε αρνί μόνο στους υπαλλήλους, αλλά και στους κρατούμενους, γιατί άνθρωποι είναι κι αυτοί», «Πολύ καλή, με χαιρέταγαν, μου έλεγαν καλημέρα», «Άριστη», «Προς εμένα μια χαρά».

Τυπική και κανονική κρίθηκε η συμπεριφορά των υπαλλήλων από την μικρή πλειοψηφία των εφτά ατόμων. «Απέναντι μου ήπια», «Σε μένα ήταν καλή. Δεν έδινα δικαιώματα», «Κανονική γιατί προσπάθησα να μην έχω σχέσεις με πράγματα τόσο παράνομα για να βγω και γρήγορα», «Καλά μου φέρονταν, είχαν έρθει βέβαια κάνα δυο φορές στο κελί μου για έλεγχο και δεν είχαν βρει κάτι. Με κάνα δυο είχα καλή σχέση, κάναμε και πλάκα όταν μας κλείνανε», «Νορμάλ ήταν η συμπεριφορά τους γιατί κι εγώ τους την έλεγα και φέρονταν έτσι», «Αδιάφορη. Δεν είχα καμιά ιδιαίτερη σχέση μαζί τους».

Στην κατηγορία της άσχημης συμπεριφοράς, περιλαμβάνονται οι απόψεις τριών ατόμων, «Οι υπάλληλοι μας βλέπουν όλους για εγκληματίες. Ασκοούν ψυχολογική βία, πέρασα μεγάλο ψυχολογικό πρόβλημα.», «Ήταν καχύποπτοι απέναντι μου κάποιοι υπάλληλοι.», «Πάντα τους είχα σε επιφυλακή. Σαν σκουπίδι σε αντιμετωπίζουν. Είναι άνθρωποι που βγάζουν κι αυτοί ίδια φυλακή με σένα. Η μισή ζωή τους τη βγάζουν στη φυλακή. Είναι χειρότερα από μένα. Εμένα δε με πείραζαν, φοβόντουσαν γιατί μπορούσα να δώσω εντολή απέξω να τους χτυπήσουν. Εκτιμούσα όσους φέρονταν καλά». Όσοι άνηκαν στην τελευταία αυτή κατηγορία, ανέφεραν ως προς τη συνολική συμπεριφορά των ατόμων, «Ξεχωρίζουν μόνο αυτούς από οποίους έχουν συμφέροντα, δηλαδή ρουφιάνους και αυτούς που είχαν χρήμα και με τους οποίους έκαναν συναλλαγές», «...Υπάρχουν και είναι αυτοί που έχουν γνωριμίες. Το μέσο θα μιλήσει για σένα», «Γενικά, αυτοί κοιτούσαν αν μετράς και τότε δε σε κοντοζυγώνουνε. Υπάρχουν όμως μερικοί που είναι χειρότεροι από τους κρατούμενους και κοιτάνε να ξεφτίλίσουν τους μάγκες. Αυτοί είναι πιο ανώμαλοι από τους κρατούμενους. Αυτοί έπρεπε να ναι μέσα. Μιλάμε για κομπλεξικούς. Αντιμετώπιζαν διαφορετικά άτομα, που εκμεταλλεύονταν οι φύλακες, σεξουαλικά τη μητέρα, την κόρη ή την αδερφή τους, με αντάλλαγμα χρήματα».

Όλοι οι υπόλοιποι υπέδειξαν μια εναλλασόμενη συμπεριφορά ως προς το σύνολο των κρατουμένων, θεωρώντας πως κυμαινόταν ανάλογα με το πώς συμπεριφερόταν ο κάθε κρατούμενος, υπήρχαν βέβαια και μερικές μεροληψίες. Έτσι, όταν ρωτήθηκαν **αν υπήρχαν διαφορετικές αντιμετωπίσεις κρατουμένων**, είπαν τα εξής «Οι υπάλληλοι είχαν συμπάθειες με όσους τους μίλαγαν, εμένα δεν μου έβγαινε πολύ. Ας πούμε αυτούς δεν τους κλείδωναν το μεσημέρι, κάνανε μερικές εξαιρέσεις, το έβλεπες», «Το ίδιο καλά και στους συγκρατούμενους, δεν μπορούσαν να κάνουν και κάτι άλλο γιατί θα τους δέρνανε. Ο ρουφιάνος τώρα ήταν πάντα σε καλύτερη μοίρα, το ίδιο και οι αλβανοί», «Οι υπάλληλοι φέρονταν ανάλογα τη συμπεριφορά του κάθε κρατούμενου», «Με τους συγκρατούμενους εξαντλούσαν όλη τους την υπομονή, θέλανε να βγάλουν το μεροκάματο τους, δε θέλανε φασαρίες.

Υπήρχαν για κάποιους (μεροληψίες). Κάτι μορφωμένους, κάτι εφοπλιστές, κάτι βομβιστές, τους φέρονταν διαφορετικά. Κι έπαιζε και πολύ ρόλο το τοπικιστικό, το να είσαι από την περιοχή και να χεις κάποιο όνομα εκεί», «Γενικά, ανάλογα με το αν ήταν ο άλλος ήσυχος και το αν προκαλούσε. Αν δεν ήταν του τη λέγανε και του κάνανε κι αναφορές. Σε αντιμετώπιζαν διαφορετικά ανάλογα με το όνομα που είχες, αν είχες την κουβέντα με τον υπάλληλο, αν είχες το μπλα μπλα, αν ήσουν ρουφιάνος, με το αν είχες κανονίσει τα πράγματα με τον υπάλληλο, συναλλαγές».

«Γενικά πιστεύω είναι καλοί οι υπάλληλοι, υπάρχουν πάντα και οι εξαιρέσεις. Φερόντουσαν ανάλογα με τη συμπεριφορά ή τις γνωριμίες. Είδα και ξυλιές που έδωσαν σε κάποιους», «Στους συγκρατούμενους εφόσον ήταν σωστοί. Αν δεν ήταν το βράδυ υπήρχε ειδική ομάδα που τον έβγαζε από το κελί και τον πλάκωναν στο ξύλο. Εκτός απο τα 3-4 άτομα που ήταν συστημένα, όλοι οι άλλοι ήμασταν το ίδιο. Και κάποιοι ρουφιάνοι. Η φυλακή, όπως και κάθε κοινωνία, έχει το ρουφιάνο της», «Στους συγκρατούμενους φέρονταν το ίδιο καλά, όντως ήταν σωφρονιστικοί υπάλληλοι. Μόνο όσοι ήταν για ναρκωτικά δε τους φέρονταν πολύ καλά. Ξέρανε ποιους θα αντιμετώπισουν καλά και ποιους όχι», «...και απέναντι στους συγκρατούμενους πολύ ωραία. Μόνο όποιος ήταν λίγο επικίνδυνος τον πρόσεχαν λιγάκι για να μην εκνευρίζεται», «Απέναντι στους συγκρατούμενους ανάλογα με το χαρακτήρα του. Κάθε κρατούμενος είχε και την αντιμετώπιση του, αν ήταν υπάκουος όλα καλά, αν δεν ήταν θα χε την τιμωρία του. Μόνο οι ρουφιάνοι είχαν προνόμια».

Ο Η. υπογράμμισε ότι «Στους συγκρατούμενους ήταν σκληροί αναλόγως τα κυκλώματα. Ο ρουφιάνος θα ήταν κι ο αρχηγός, για αυτό και τον αντιμετώπιζαν διαφορετικά. Το κριτήριο ήταν ή να είναι άνθρωπος δικός τους ή να ανήκει σε ομάδα. Μετρούσε και η συμπεριφορά του κρατούμενου. Βέβαια, το οικονομικό ήταν μεγάλο κριτήριο γιατί έβγαζαν πολλά λεφτά οι υπάλληλοι και μέσα και έξω από τη φυλακή. Ο ... (υπάλληλος) είχε ομάδες, είχε κυκλώματα μέσα και έβγαζε πάρα πολλά λεφτά. δίνουν άδειες σε κρατούμενους από τα κυκλώματα για να πάνε να κάνουν ληστείες ή για ναρκωτικά ή πάνε και εισπράττουν λεφτά που τους χρωστάνε οι κρατούμενοι από τις οικογένειες τους». Στα λεγόμενα του, θα παραλληλίσουμε την κατάθεση του Ι., πρώην μέλος/αρχηγός ελληνικής υποκοουλτούρας των φυλακών, «Κάποιοι ήταν πολύ καλοί γιατί εγώ δούλευα μαζί τους. Πήγαινα για δουλειά και μου έφερναν και καφέ και σάντουιτς. Με σεβόντουσαν και τους σεβόμουν κι εγώ. Άλλοι πάλι που ήταν αντιδραστικοί και είχαν ύφος, τους χωνόμουν δεν τους άφηνα. Οι υπάλληλοι ξεχωρίζουν τον τσαμπουκά σου, το ποιος είσαι, το αν φοβάσαι. Κι όταν μέσα από ένα θάλαμο από τα 40 άτομα, δυο τρεις είμαστε οι δυναμικοί που τα βάζουν με όποιον να ναι, εμάς μας φέρονταν διαφορετικά από τους άλλους».

Τέσσερις από τους συνεντευξιζόμενους , όταν τους τέθηκε η ερώτηση για το **ποια συμπεριφορά των υπαλλήλων τους ενόχλησε περισσότερο**, αποκρίθηκαν ότι δεν αισθάνθηκαν ενοχλημένοι από κάποια συμπεριφορά, καθώς «...ο καθένας παίζει το ρόλο του μέσα στη φυλακή». Από την άλλη μεριά, το υπόλοιπο δείγμα έδειξε να δυσανασχετεί με κάποιες από τις συμπεριφορές τους. Αυτές συνίστατο κυρίως σε σνομπισμούς και εκμετάλλευσης της θέσης εξουσίας τους ενάντια στους τροφίμους. «Το ότι επειδή είσαι φυλακή κι αυτός έχει το κλειδί και σε κλειδώνει κάποιο το έπαιζαν μάγκες και πολύ κάπως. Το έπαιζαν ανάποδα κάποιοι, όχι όλοι, μη τα βάζουμε σε ένα τσουβάλι όλα», «Το να σου μιλάει με κρύο τρόπο, να σε θεωρεί ένα σκουπίδι. Είσαι που είσαι ένα σκουπίδι τη στιγμή που είσαι στα χέρια τους. Αλλά θα έπρεπε να είναι αλλιώς αυτοί που υποτίθεται είναι μορφωμένοι», «Το ύφος τους ότι αυτοί είναι και άλλοι δεν υπάρχουν. Το έπαιζαν στρατηγοί, άρχοντες της ζούγκλας, γιατί η φυλακή είναι ζούγκλα», «Το να το βλέπουν εξουσία. Αυτό με νευρίαζε. Αν θέλει να το παίξει μάγκας να παλέψουμε με τα χέρια, όχι να μαζεύει άλλους υπαλλήλους και να βαράνε ένα άτομο, αυτό δεν είναι μαγκιά», «Το να μπορούν να κάνουν κάτι και να μη το κάνουν και να σε βλέπουν σα σκουπίδι, να απαξιούν».

Καθώς επίσης και οι αδικίες, η καταπάτηση ατομικότητας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η βία, «Που όταν μπαίνεις σου λέει γδύσου. Έρχονται με τρόπο αυτοί και σου λένε πώς να συμπεριφερθείς όταν είσαι γυμνός για να δουν αν κρύβεις τίποτα», «Όταν γινόταν κάποια φασαρία, την πληρώναμε όλοι. Δεν ήταν μόνο προσωπικά μόνο για αυτόν που το έκανε, αλλά όλοι πληρώναμε το ίδιο τίμημα. Μπορεί να μας κλειδωναν από τις 12 το μεσημέρι και λιώναμε εκεί μέσα, βάζαμε βρεγμένες πετσέτες μέσα στο πάτωμα», «Η βία που ασκούσαν», «Όταν γινόταν ο έλεγχος», «Γενικά, η αδικία. Σε ένα παιδί φτωχό, αμίλητο να μπορούν να του δώσουν μια ασπιρίνη και να μη του τη δώσουν και σε κάποιον άλλο που τα χει, το καλύτερο. Κι αυτοί στοιχειωμένα πλάσματα είναι. Είναι άνθρωπος που βγάζει μια ισόβια και δεν το χουν καταλάβει», «Η μεροληπτική αντιμετώπιση. Αν και στην ουσία ήταν το ίδιο για όλους».

Στην επόμενη ερώτηση, τέθηκε το θέμα του **αν τους έχουν αδικήσει στη φυλακή και πως**. Λίγο πάνω από τους μισούς (οχτώ), αποκάλυψαν ότι δεν είχαν αδικηθεί. Ο Τ. τονίζει ότι «Όχι (δεν αδικήθηκε). Γιατί δεν άφησα τα περιθώρια να έχουν μαζί μου παρτίδες», «Όχι δεν νομίζω, ήμουν σχετικά ευνοημένος. Και στο φαγητό και στο επισκεπτήριο. Βέβαια, είναι πράγματα που θα έπρεπε να λειτουργούν από μόνα τους κι όχι σαν χάρη», «Δεν αδικήθηκα γιατί δεν ζητούσα και τίποτα».

Οι επτά λοιποί ένιωσαν να αδικούνται, καταρχάς, λόγω της συμπεριφοράς των συγκρατούμενων και των υπαλλήλων, «Το ότι πέρναγα άσχημα από τους συγκρατούμενους με έκανε να αισθάνομαι αδικημένος», «Ναι γιατί δε σε αντιμετωπίζουν σαν άνθρωπο και στις μεγάλες ηλικίες δε φέρονται καλά», «Ναι. Με το να σε ελέγχουν χωρίς λόγο. Να ξέρουν ότι είσαι καθαρός και σε τραβάνε τσάμπα και βερεσέ, εφόσον δεν έχεις καμία σχέση με ναρκωτικά και με όλα τα υπόλοιπα», «Ναι, δεν σε αντιμετωπίζουν για αυτό που είσαι», «Ναι. Ενώ θα μπορούσαν να με κρατήσουν στον Κορυδαλλό, που ήμουν γραφέας κι ήθελα 3 μήνες για να τελειώσω την ποινή μου, μου έκαναν μεταγωγή για την Κρήτη. Πιστεύω ότι ο αρχιφύλακας μπορούσε να την κόψει και δεν το έκανε. Ενώ του χα φερθεί καλά, του κρατούσα ακόμα και όλη την ακτίνα με 485 άτομα. Μου έλεγε αν θα γίνει φασαρία εσύ αναλαμβάνεις», λόγω της συμπεριφοράς της διεύθυνσης, «Ναι όταν με έβαλε ο διευθυντής να υπογράψω αυτό το χαρτί...», «Ναι σε καυγάδες που είχα δίκιο και πηγαίναμε στον εισαγγελέα και δεν ακουγόταν το δίκιο μου».

Ωστόσο, η συνέχεια της διερεύνηση της ενότητας έγινε με βάση, το **σε ποιον απευθύνονταν σε περίπτωση που θα ένιωθαν ότι κινδυνεύουν**. Έξι από τους συνεντευξιαζόμενους απάντησαν ότι θα βασιζόνταν μονάχα στον εαυτό τους σε μια δεδομένη περίπτωση. Συγκεκριμένα δήλωσαν, «Τελείωσες. Αν θέλουν να σε φάνε, θα σε φάνε. Στον εαυτό σου και στο Θεό», «Σε κανέναν, μόνο στον εαυτό μου», «Σε κανέναν. Άμα ανοίξεις προηγούμενα ήσουν πάλι μείον αντί να βρεις το δίκιο σου».

Άλλοι αποφάσισαν ότι θα στρέφονταν στους φίλους συγκρατούμενους, «Σε κανέναν, μόνο στην παρέα μου ίσως», «Στο διπλανό μου, στο φίλο συγκρατούμενο, όχι στον υπάλληλο», «Σε συγκρατούμενους φίλους», «Στον αδερφό μου πρώτα και σε πέντε έξι άτομα που ήταν χρόνια εκεί μέσα και ήξεραν και τον αδερφό μου», «Στους φίλους μου». Από την άλλη, τέσσερις στους δεκαπέντε, έκριναν ότι θα απευθύνονταν στους σωφρονιστικούς υπαλλήλους. Ο Ι. λέει ότι σε περίπτωση κινδύνου θα μιλούσε «Στον αρχιφύλακα», το ίδιο και ο Δ.. Ο Α. πάλι «Στη Διεύθυνση, αλλά δε χρειάστηκε γιατί δεν κινδύνεψα, δεν ασχολούνται δεν ανακατευόμουν με το τι έκανε ο καθένας», παρόμοια κι ο Δ.

Όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι **παραδέχτηκαν την πραγματοποίηση παράνομων δραστηριοτήτων στα σωφρονιστικά καταστήματα**. Πιο συγκεκριμένα, διερωτήθηκαν για τον **πως μπορεί να βρει κάποιος ναρκωτικές ουσίες μέσα στις φυλακές**. Πολλές φορές αναφέρθηκε ότι «πιο εύκολα τα βρίσκεις στη φυλακή, απ' ότι έξω». Όλοι υπέδειξαν ένα κύκλωμα μεταξύ σωφρονιστικών υπαλλήλων και κρατουμένων. «Βρίσκεις. Μπαίνουν πράγματα και μέσω των

υπαλλήλων και από πράγματα που πετούν στο προαύλιο ή μέσα από μεταγωγές», «Αυτά τα ξέρουν τα κυκλώματα. Μέσω των υπαλλήλων γίνονται αυτά», «Τα περνάνε οι υπάλληλοι. Το κάνουν για τα χρήματα, που τις βρίσκουν τις μερσεντές...», «Από τον ίδιο τον υπάλληλο. Τα ξέρουν προτού να μπουν μέσα. Είναι στα κυκλώματα», «Ναι, υπάρχουν τρόποι. Είναι συστημένο, είναι πολύ μυστικά...υπάρχουν όμως. Από ανθρώπους που είναι σε εργασίες μέσα στη φυλακή και μπορούν και βγαίνουν έξω κι έχουν επαφή με το κόσμο. Είναι κρατούμενοι που βγαίνουν και εκτός φυλακής, σιδεράδες, βαφιάδες. Υπήρχε ένας πρόσφατα, ο Κ..., που έβγαине μέχρι το περίπτερο της φυλακής και τον περίμενε κάποιος και του έδινε εμπόρευμα. Είχε γεμίσει τη φυλακή ναρκωτικά. τον πιάσανε αυτόν, αλλά πρόλαβε και δούλεψε ένα χρόνο. Φυσικά, αυτοί δεν πέρναγαν τον κανονικό έλεγχο, έβγαιναν συνοδευόμενοι με έναν υπάλληλο, ο οποίος ή το ήξερε και του έδινε κάποιο χαρτζιλίκι ή τον έπιανε κορόιδο, δεν μπορώ να ξέρω».

«Από αδειούχους κυρίως άκουσα ότι εισάγονται στη φυλακή», «Πας σε κάποιον που έχει ναρκωτικά και του ζητάς. Τα πετάνε από τοίχους, μέσα από συναλλαγές με τους υπαλλήλους, στο επισκεπτήριο, από αυτούς που παίρνουν άδειες», «Ναι. Πιο εύκολα από ότι έξω. Πρώτα μέσα από τους φύλακες, από μπαλάκια που πέταγαν και μέσα από πακέτα τσιγάρα.», «Μέσω του υπάλληλου, ή από άτομα που είχανε τα κουμάντα τους», «Ναι. Έχω ακούσει από τους φύλακες, για να οικονομήσουν κάνα φράγκο», «Υπάρχουν πάρα πολλά ναρκωτικά μέσα, περισσότερα από ότι απέξω. Σου λέγανε θα πας στον τάδε και θα δώσεις 200 ευρώ ξέρω γω. Και μόλις ο άλλος πει ότι τα έδωσες τότε στα δίνει, αλλιώς τρως «πακέτο» που λένε. Οι ίδιοι οι υπάλληλοι τα έφερναν άλλες φορές. Σου έφερνε ένα πακέτο τσιγάρα και ήταν φουλ στην ηρωίνη».

Ο Α., κατάδικος του 1975, θυμάται, «Πετάγανε μέσα μπαλάκια ή σε τρόφιμα μέσω ενέσεων. Βρέχανε μαντήλια άσπρα της μύτης, έβαζαν πρέζα και κοκαΐνη, το σιδερώνανε και μετά το έπαιρναν οι κρατούμενοι το βρέχανε και να... Κυρίως, μέσα από τους φύλακες. Αυτοί βοηθούσαν να μπαίνουν τα ναρκωτικά μέσα. Είχαν συναλλαγές. Έκαναν δουλειές από μέσα προς τα έξω. Σου έλεγαν πήγαινε στην ...περιοχή να πάρεις από αυτόν...όλοι πολυκατοικίες έχουν. Αλλά κι από τον παπά, από το γιατρό, από όπου δε φαντάζεσαι. Για παράδειγμα, θα το πετάξει ο υπάλληλος στο καλαθάκι, η πρώτη κίνηση, μετά θα πάει ο κρατούμενος την ώρα που σκουπίζει ,να πάρει τα σκουπίδια και θα το μαζέψει».

Επιπρόσθετα, ο Ι. μέλος ομάδας ελλήνων αποκαλύπτει, «Βέβαια. Τα ναρκωτικά περνάνε από 'φούντους', όπως και τα κινητά και οι κάρτες. Εμείς μέσα δεν

μπορούμε να έχουμε λεφτά, όλα γίνονται μέσα από ένα κύκλωμα, μέσω της καντίνας, που δίνουμε κλειστές κάρτες και μπαίνουν εκεί τα λεφτά και μπορούμε και κινούμε νήματα, στέλνουμε χρήματα. Φυσικά όχι απευθείας στον υπάλληλο. Ο υπάλληλος παίρνει τα λεφτά απέξω, στο χέρι από δικά μας άτομα. Το εμπόριο δεν μπορεί να το κάνει ο καθένας. Το εμπόριο γινόταν πιο πολύ από αλβανούς κι έπρεπε να σε εμπιστευτούν για να σου δώσουν πράγματα στα χέρια σου. Σου λέγανε π.χ. «σε 1 μήνα θέλω τόσα ευρώ, μπορείς?» και έκανες την κατάλληλη συμφωνία». Επίσης, σύμφωνα με τον Κ. «Τα ναρκωτικά μπαίνουν πολλές φορές επίτηδες μέσα για να έχουν άτομα σε καταστολή», αλλά και ο Α., «Ανά πάσα στιγμή κυκλοφορούν, το δύσκολο είναι έξω να τα βρεις. Κάθε αρχηγός μιας ομάδας έχει και το πακέτο του και τους μαστουρώνει όλους».

Στη συνέχεια, τους ζητήθηκε να αναφέρουν **τι άλλες παράνομες δραστηριότητες θα μπορούσαν να ευδοκιμήσουν εντός ενός σωφρονιστικού καταστήματος**. Πέρα από δύο εξαιρέσεις, που δεν γνώριζαν κάτι πέρα από τα ναρκωτικά, οι δεκατρείς ανέφεραν πάμπολλες δραστηριότητες. Έτσι, έγινε λόγος για συναλλαγές, για κλείσιμο δουλειών από μέσα για έξω, για δημιουργία ποτών, για τζόγο, για βίαια σκηνικά, για κλοπές κρατουμένων από κρατούμενους, για αυτοσχέδια όπλα, για εκβιασμούς κρατουμένων, για ξέπλυμα χρήματος, για τοκογλυφίες, ακόμα και βιασμούς και φόνους.

Συγκεκριμένα, «Γινόντουσαν συναλλαγές μεταξύ κρατουμένων και υπαλλήλων, μέσω της καντίνας. Έτσι, πληρωνόταν ο φύλακας. Επίσης, κλέβανε τους νεοφερμένους. Γενικά, οι πιο πολλές φασαρίες είναι από τα ναρκωτικά. Εκεί είναι όλο παιχνίδι», «Έβαζαν κρυφά χρήματα για τα νταραβέρια, έπαιζαν μπαρμπούτι και έφτιαχναν διάφορα όπλα αυτοσχέδια και τα πουλάγανε και μεταξύ τους», «Μπορείς να κλείσεις δουλειές έξω, να πάρεις ποσοστά από αυτές, να βάζεις κινητά. Είναι τα αυτοσχέδια όπλα και το αλκοόλ που φτιάχνουν, οι βιαιοπραγίες», «Τζόγος, παράνομες συναλλαγές, συνεννοήσεις με έξω άτομα, ξυλοδαρμοί μεταξύ ομάδων, ξέρω γω, τέτοια», «Κάτι τσίπουρα κάτι αυτοσχέδιες κατασκευές της φυλακής. Κάτι αλλοδαποί τα φτιάχνουν και τα πουλάνε στους δικούς μας για να βγάζουν κάνα χαρτζιλίκι. Δεν θυμάμαι κάτι άλλο», «Κόβανε τα σίδερα από τα κρεβάτια και έφτιαχναν αυτοσχέδια μαχαίρια», «Φτιάχνανε κρασί και αυτοσχέδια όπλα από ότι μπορείς να φανταστείς. Δεν γνωρίζω κάτι άλλο».

«Εκβιάζουν τους κρατούμενους ότι θα τους σκοτώσουν την οικογένεια τους, αν δε τα χεις καλά με τον αρχηγό σε αντιμετώπιζουν αλλιώς. Επίσης, ετοιμάζουν ληστείες για όταν θα βγουν έξω, ή φτιάχνουν κυκλώματα για έξω, ώστε να δίνουν

εντολές για να γίνονται παρανομίες», «Πουλάνε έξω πράγματα από μέσα, δηλαδή μπορεί ο μαστροπός να κάνει νταραβέρι από μέσα έξω. Κάνουν ξέπλυμα χρημάτων και ό, τι άλλο μπορείς να φανταστείς», «Βιασμός, τοκογλυφίες, προστασίες από μέσα προς τα έξω, συναλλαγές. Είναι μια μικρή κοινωνία είναι η φυλακή, αλλά ελεγχμένη, ξέρουν ποιος είναι ο καθένας και πώς να τον αντιμετωπίσουν», «Κλέβουν, βιάζουν, εκμεταλλεύονται τους μικρούς, τους αδύναμους, αυτούς που είναι μόνοι, μαλώνουν, φτιάχνουν όπλα, είτε αυτοσχέδια είτε από απέξω που τους τα έφερναν», «Ό, τι μπορείς να φανταστείς. Από το να γίνει μια αγοραπωλησία από μέσα έξω ή να γνωρίσεις και άτομα απέξω για να κάνεις μια παρανομία. Τα περισσότερα ξεκινάνε από μέσα γιατί οι περισσότερες κεφαλές είναι κει».

Και πάλι σημαντική η συμβολή του Ι., όντας αρχηγός ομάδας: «Είχαμε κι εμείς ρουφιάνους από τους υπαλλήλους, τους οποίους πληρώναμε και μας ειδοποιούσαν για το πότε θα κάνουμε έλεγχο στα κελιά κι έτσι, να προλαβαίναμε να κρύψουμε όπλα και τέτοια. Παντού γίνεται αυτό, έτσι γίνεται. Γίνονται σεξουαλικά όργια στα ντουζ, αλλά και στα κελιά. Υπάρχουν αρκετοί ομοφυλόφιλοί στη φυλακή. Υπάρχουν μαχαίρια, σίδερα, όπλα αυτοσχέδια, τα οποία τα κρύβαμε. Έχουμε κινητά κρυφά. Μπορούμε και ενημερωνόμαστε. Μαθαίνουμε ακόμα και για άτομα ρουφιάνους, που έχουν στείλει δικούς μας φυλακή κι όταν έρθουν μέσα τον τσιμπάμε και περνάει αυτά που πρέπει. Να φάει ξύλο, να γίνει «λεγκένη» και χωρίς να του παρέχει τίποτα ο κρατούμενος που τον έχει υπό του. Μέσα από τη φυλακή μπορούμε και διοικούμε τον έξω κόσμο. Είναι οι χάρες που λέμε. Μου χρωστάς, σου χρωστάω. Η φυλακή είναι σαν την κοινωνία έξω απλώς, έχει τους δικούς της νόμους και εμείς τους έχουμε άγραφους και αυτοί ισχύουν για μας. Μπορεί να είναι παράλογοι εν σχέση με την έξω κοινωνία, αλλά για να βγάλεις μια φυλακή, για να χεις το σεβασμό έπρεπε να τους τηρείς. Από μέσα κλείνονται πολλές συμφωνίες για δουλειές έξω. Εγώ ασχολούμουν με τα ναρκωτικά, άλλοι με τις ληστείες, άλλοι με μπραβιλίκια. Τύχαινε να κλείσεις δουλειές από μέσα. Μπορεί να σε στέλνανε όταν έβγαινες να πας να δώσεις ή να πάρεις λεφτά από κάπου. Από χάρη σε χάρη πάνε αυτά. Σου λέγανε θα πας εκεί και θα σκοτώσεις αυτόν, ή θα πάρεις δύο κιλά κοκαΐνη και θα τα πας εκεί και τα λεφτά αυτά είναι δικά σου. Μπορεί να βγεις και να σε χρειαστούν για ληστεία, έτσι, επειδή είσαι καλός. Ολόκληρα μαγαζιά μπορούν να διοικούνται από τη φυλακή.»

Στην ερώτηση για το αν μπλέχτηκαν προσωπικά με τέτοιες δραστηριότητες κι αν υπήρχε κάποιο όφελος, ο Ι., παραδέχτηκε τη συμμετοχή του σε παράνομες δραστηριότητες όπως και άλλοι τέσσερις εκ των δεκαπέντε. Όπως είπε, «Αν είσαι μαλθακός κι έχεις έρθει για να βγάλεις τη ποινή σου και δεν θέλεις να ασχοληθείς, δεν πρόκειται να τα γνωρίσεις αυτά τα πράγματα. Εμένα μου άρεσε να

νιώθω δύναμη, για αυτό και ασχολήθηκα με πολλά πράγματα. Δεν φοβήθηκα ποτέ, γι' αυτό και όπου πήγαινα με περίμεναν. Λέγανε αυτόν να τον προσέξετε είναι δικός μας άνθρωπος. Κι όλοι κάτι κερδίζουν. Κι ο απέξω κάτι κερδίζει. Ο από μέσα μπορεί να κερδίσει λεφτά, δύναμη, όνομα. Όλοι κερδίζουν». Ο Κ., καταδικασμένος για ληστεία, οπλοχρησία και οπλοκατοχή, είπε «Ναι. Έπρεπε να γίνει κάτι έξω και συμμετείχα κι εγώ. Το όφελος ήταν τα ποσοστά, το χρήμα ή η εξυπηρέτηση κάποιου φίλου». Ο Ε., που ήταν για πώληση κατ' εξακολούθηση, δήλωσε «Ναι είχα με τα αυτοσχέδια όπλα και με το κρασί. Το πρώτο το έκανα για προστασία, το άλλο για διασκέδαση», αλλά και ο Κ. «Τα χρήματα και σε είδος, δηλαδή τσιγάρα ή κοσμήματα που φέρνανε άτομα από το επισκεπτήριο». Τέλος, ο Α, κατάδικος του 1975, τόνισε την εμπλοκή του για την αίσθηση δικαίου, «Απέφυγα. Αλλά βοήθησα κάποιες φορές ανθρώπους. Μάλωσα για αυτούς. Για την αδικία βοήθησα. Δεν την ήθελα. Πήγαιναν και εκβίαζαν κάτι γεροντάκια».

Άρα, φάνηκε ότι η πλειοψηφία των συνεντευξιζόμενων απέφυγε μια ενδεχόμενη θυματοποίηση στη φυλακή. Οι υπάλληλοι τους φέρονταν κανονικά, αλλά υπήρχαν και μεροληψίες υπέρ κάποιων, όπως οι βαρυποινίτες, οι πλούσιοι και οι ρουφιάνοι. Αυτό ήταν ένα από τα πιο ενοχλητικά της στάσης τους, μαζί με την αίσθηση εξουσίας που εξέπεμπαν, για τους κρατούμενους. Σε περίπτωση κινδύνου βασίζονταν είτε στον εαυτό τους, είτε στους φίλους συγκρατούμενους. Να σημειωθεί ότι στη δεύτερη κατηγορία, περιλαμβάνονταν κυρίως όσοι άνηκαν σε κάποια υποκοουλτούρα. Γύρω από τα ναρκωτικά υφίστατο ένα μεγάλο και ισχυρό κύκλωμα στη φυλακή, άλλωστε όπως είπαν «είναι πιο εύκολο να τα βρεις μέσα παρά έξω». Ο κύριος τρόπος εντοπισμού τους είναι μέσω της συνεργασίας υπαλλήλων και κρατουμένων, μέσω ενός πλαισίου συναλλαγών που λαμβάνουν χώρα μεταξύ τους. Το κύκλωμα αυτό το διαχειρίζονται κυρίως οι αλβανικές ομάδες. Πολλές από τις δουλειές κλείνονταν από μέσα προς τα έξω και δύναται να δίνονται εντολές για πολλές παράνομες δραστηριότητες. Ωστόσο, μέσα σε μια φυλακή οι κρατούμενοι διαθέτουν αυτοσχέδια όπλα από οτιδήποτε, φτιάχνουν αλκοόλ, κάνουν εκβιασμούς, βιαιοπραγίες, ακόμα και βιασμούς. Η πλειοψηφία του δείγματος μας, δεν μπλέχτηκε με τέτοιες δραστηριότητες και όσοι το έκαναν, παραδέχτηκαν την συνοδεία χρηματικού οφέλους.

2.8. Οι αλλοδαποί έγκλειστοι

Όπως αναφέραμε και πρωτύτερα, το αλλοδαπό δείγμα συνιστά το 20%, δηλαδή αποτελείται από τρία μόνο άτομα. Τα δύο είναι Αλβανικής καταγωγής και το

άλλο Ρουμανικής. Διενεργήθηκαν κάποιες ερωτήσεις που προορίζονταν μόνο για αυτούς λόγω καταγωγής, όπως και μία που αναφερόταν μόνο στους αυτόχθονες, δηλαδή το υπόλοιπο 80% του δείγματος μας.

Η πρώτη ερώτηση ήταν για το **πώς αισθάνονται που είναι από μια άλλη χώρα**. Οι απαντήσεις ήταν οι εξής, ο Ε, 23χρονος Αλβανός, είπε «*Αισθάνομαι ξένος και εδώ και εκεί*» και ο Ι., ίδιας καταγωγής ότι «*Από Αλβανία. Στεναχωρημένος γιατί τώρα δεν έχω χαρτιά κι έχω οικογένεια, έχω παιδιά που πάνε σχολείο. Θέλω να είμαι μόνιμος, να είμαι σωστός. Να δουλεύω, να πληρώνω ότι πρέπει και να ζω εδώ*». Ο Ρουμάνος από την άλλη, δεν αισθάνθηκε καμία διαφορά.

Σε δεύτερη φάση ζητείτο το **γιατί βρέθηκαν σε ελληνική φυλακή και αν θα προτιμούσαν μια φυλακή της χώρας τους**. Αντίστοιχα με παραπάνω ανέφεραν ότι, «*Είμαι από μικρός εδώ, μετανάστες είμαστε. Δεν θα προτιμούσα μια φυλακή της χώρας μου γιατί έχω ακούσει ότι είναι πιο δύσκολα εκεί. Οι ελληνικές φυλακές έχουν λίγο καλύτερες συνθήκες*», «*Γιατί θέλω να ζήσω εδώ, ήρθα εδώ. Δεν θα προτιμούσα μια φυλακή της χώρας μου. Είναι πιο καλή η φυλακή εδώ*», «*Δεν έχω πάει να ξέρω πως είναι, αλλά έχω ακούσει ότι είναι χειρότερες. Άλλα εγώ εδώ μένω ούτως ή άλλως. Έχω μεγαλώσει εδώ, οπότε εκ των πραγμάτων*».

Και οι τρεις μιλούσαν αρκετά καλά την ελληνική γλώσσα για μετανάστες, οπότε δεν προξενεί εντύπωση το γεγονός ότι **επικοινωνούσαν πολύ καλά με τους υπαλλήλους**. Επίσης, δεν τους δημιούργησε κανένα **πρόβλημα η εθνικότητα** τους και όταν ρωτήθηκαν **πως ένιωθαν απέναντι στους έλληνες συγκρατούμενους** είπαν, «*Κανονικά. Δεν είχα πρόβλημα*», «*Πολύ καλά, είχα πολλούς φίλους, παίζαμε μαζί, πίναμε καφέ...*», «*Το ίδιο με τους υπόλοιπους*». Ο Ρουμάνος δήλωσε άλλωστε, ότι είχε **καλύτερη επικοινωνία με τους έλληνες παρά με τους ομοεθνείς του**. Αλλά και ο Ε. κι ο Ι., σε παρόμοιο τόνο είπε, «*Όχι. Με όλους ήταν το ίδιο, αλλά συνήθως προτιμούσα να μιλάω με ομοεθνείς για να μην προκαλώ*», «*Με όλους το ίδιο. Δεν κοιτούσα εθνικότητα, μόνο αν ήταν καλός*».

Οι έλληνες από μια διαφορετική οπτική, εξέφρασαν ποικίλες απόψεις για τους αλλοδαπούς. Καταρχήν, ζητήθηκε **η γνώμη τους για τους αλλοεθνείς ανάλογα με την εθνική προέλευση και παρέες μαζί τους**, κατά δεύτερον **πως τους αντιμετώπιζαν οι έλληνες συγκρατούμενοι, αλλά και οι υπάλληλοι**.

Εφτά από τους δώδεκα έλληνες δεν είχαν πολλές σχέσεις με τους αλλοδαπούς και τους θεωρούν ισχυρές ομαδοποιήσεις, ειδικά τους Αλβανούς. «*Αυτοί κινούν τα νήματα. Είναι οι επικεφαλής των φυλακών οι ξένοι γενικά. Ούτε καλημέρα*

δεν είχα μαζί τους. Μια από τα ίδια και οι άλλοι έλληνες, είχαν κόντρες μαζί τους», «Ασύμφοροι για το ελληνικό κράτος. Οι χειρότεροι είναι οι αλβανοί. Δεν υπάρχουν φιλίες μαζί τους, κάνουν μόνο μεταξύ τους. Οι ρουμάνοι είναι καλοί κλέφτες και οι αλβανοί άσοι στα ναρκωτικά. Πούλαγαν νταηλίκι με αυτοσχέδια μαχαίρια, παιζόταν στο πως θα υπερισχύσει», «Ό, τι το χειρότερο, ειδικά οι αλβανοί. Εγώ με αυτούς ήμουν, μετά μας ήρθαν οι ρουμάνοι. Εκεί στη Λάρισα που ήμουν ήταν πολύ χάλια η φυλακή. Όλοι οι αλλοδαποί ίδιοι είναι μέσα. Εγώ φιλίες δεν είχα μαζί τους, με τους υπόλοιπους είχαν πάρει δώσει οι αλλοδαπές ομάδες». Ο Δ. στον ίδιο τόνο, από μια άλλη οπτική γωνία όμως, «Οι περισσότεροι είναι δυστυχισμένοι, υπάρχουν και βαποράκια που τα χρησιμοποιούν οι αρμόδιοι. Δυστυχισμένοι είναι αυτοί που έρχονται να ζήσουν εδώ. Οι αλβανοί είναι οι χειρότεροι, η ειδικότητα τους είναι τα ναρκωτικά. Τα κάνουν όλα, είναι ικανοί για όλα. Κούρδοι, πακιστανοί, αυτοί είναι ήσυχοι. Οι άλλοι κρατούμενοι, το ίδιο τους αντιμετώπιζαν. Υπήρχε μια λύπηση σε αυτά τα άτομα».

«Δεν είχα καμία παρτίδα, όχι γιατί είμαι ρατσιστής αλλά ήταν μη φερέγγυοι. Κάποιοι κάνανε παρέα μαζί τους, αλλά ήταν της ίδιας πάστας», «Έχουμε άλλη νοοτροπία από τους ξένους. Αυτοί δε έχουν όρια, κοιτάνε να αρπάξουν και πως θα επωφεληθούν. Εγώ αν και δεν κοίταγα την εθνικότητα, ήμουν τυπικός απέναντι τους. Είναι χώρος μετρημένος μέσα για να κάνεις παρέα μαζί τους. Άλλοι έλληνες όμως είχαν φιλίες μαζί τους», «Παλιόφαρες όλοι. Αλβανοί, ρουμάνοι, ρώσοι... Αυτούς τσάμπα τους ταΐζουν, αυτοί θέλουν απέλαση, έξω να μην ξανάρθουν. Ο καλύτερος αλβανός ήταν ο σκοτωμένος. Και οι άλλοι τους αντιμετώπιζαν όπως όλους. Μόνο αν τους φοβόντουσαν τους γλύφανε. Γιατί αυτοί δεν έχουν να χάσουν τίποτα».

Οι άλλοι πέντε ήταν πιο διαλλακτικοί μαζί τους «Δεν ήταν πολλοί τότε, μόνο κάτι μαύροι και ήταν στην ακτίνα για τα ναρκωτικά. Εγώ έκανα και παρέα μαζί τους και οι υπόλοιποι συγκρατούμενοι...», «Οι αλβανοί και οι ρώσοι έκαναν κλίκες, οι υπόλοιποι αλλοδαποί ήταν ήσυχοι άνθρωποι. Στη Κομοτηνή είχε και τούρκους και βούλγαρους. Οι τσιγγάνοι οι πιο καλοί της φυλακής, οι πιο φιλικοί γιατί μπαينوβγαίνουν συνέχεια μέσα. Σαν άνθρωποι είχαμε μερικές κουβέντες. Μόνο με τους αλβανούς και τους ρώσους υπήρχε απόσταση γιατί μαστούρωναν, με τους υπόλοιπους μιλούσαν οι συγκρατούμενοι. Αλλά αν είχες απόσταση δεν σε ενοχλούσαν», «Είχα πολύ καλή φιλία με κάτι Ιρακινούς. Όταν μετά ο ένας έφυγε από το κελί στεναχωρήθηκα τόσο που δεν του μιλούσα. Τους αλβανούς τους απέφευγα, είχαν τη δική τους κλίκα. Υπήρχαν ρώσοι, πακιστανοί», «Οι αλβανοί όντως το δείχνανε ότι ήταν καθεαυτού εγκληματίες. Κοιτούσαν να σε εκμεταλλευτούν. Εγώ τους έκοψα το βήχα όταν πήγα μέσα και στο τέλος γίναμε και φίλοι. Είχαμε και ρώσους και

βούλγαρους. Με όλους καλή σχέση είχα. Με όλους καλά τα πήγαινα», «Με αλβανούς είχα φιλίες στη φυλακή. Είχαν μεγάλη εξουσία και σεβασμό στη φυλακή. Δεν μου άρεσε που ήταν ύπουλοι και δεν είχαν μπέσα ποτέ. Δεν μαλώνανε ένας με έναν. Οι υπόλοιποι κρατούμενοι τους φέρονταν ρατσιστικά. Έτσι είναι στη φυλακή. Μπορεί να τα λέγαμε καλά, αλλά πάντα ήμασταν σε ομάδες, οι αλβανοί, οι έλληνες, οι τούρκοι».

Όσον αφορά στο πως τους αντιμετώπιζαν οι υπάλληλοι, φάνηκε ότι ή τους είχαν σε ευμένεια επειδή τους φοβούνται ή τους χρησιμοποιούσαν για να επωφελούνται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Συγκεκριμένα, «Οι υπάλληλοι έκαναν ό, τι ήθελαν οι αλλοδαποί», «Οι υπάλληλοι τους φοβόντουσαν, τους έλληνες δε τους υπολόγιζαν τόσο πολύ», «Οι υπάλληλοι δε καλοέβλεπαν τους αλβανούς, γιατί κι αυτοί δε φέρονταν καλά, αλλά επειδή δε μπορούσαν να τα βάλουν με το γκρουπ τους, τους έσπαγαν και τους έστελναν σε άλλες πτέρυγες κι έτσι», «Οι υπάλληλοι φοβόντουσαν τους σκληρούς αλλοδαπούς...», «Οι υπάλληλοι τους φέρονταν καλύτερα γιατί ήταν καλύτεροι ρουφιάνοι», «Κι οι υπάλληλοι κανονικά τους φερόντουσαν». Άλλοι είχαν διαφορετική άποψη, «Κι οι υπάλληλοι το ίδιο, απλά τους χρησιμοποιούσαν λίγο για καθαριότητες και τέτοια», «Οι υπάλληλοι τους είχαν για πιόνια, για να οικονομήσουν», «Οι υπάλληλοι στην Κομοτηνή τους βάζανε απομόνωση και τους χώριζαν μεταξύ τους στα κελιά για να μη δημιουργούνται προβλήματα», «Οι υπάλληλοι ήταν κι αυτοί λίγο ρατσιστές».

Οι αλλοδαποί του δείγματος μας, αν και μόνο τρεις, (δύο αλβανοί κι ένας ρουμάνος), φάνηκε να αισθάνονται παράξενα που ζουν ως μετανάστες και νιώθουν ότι δεν είναι αποδεκτοί στην Ελλάδα, κυρίτερα οι δύο συνεντευξιαζόμενοι αλβανικής καταγωγής. Κανείς τους δεν θα προτιμούσε τη φυλακή της χώρας του, καθώς θεωρούν τις ελληνικές λίγο καλύτερες. Επίσης, οι αλλοεθνείς είχαν αρκετά καλή επικοινωνία με τους υπαλλήλους, αλλά και με τους έλληνες, ενώ δεν φάνηκε να τους δημιουργεί πρόβλημα η διαφορετική εθνικότητα τους. Από την αντίπερα όχθη, οι έλληνες δεν είχαν ιδιαίτερες σχέσεις με τους αλλοδαπούς. Ειδικά για τους αλβανούς, τους θεωρούν μη φερέγγυους και αναφέρουν για αυτούς ότι είχαν ισχυρές ομάδες μέσα στη φυλακή. Σχετικά συμπαθείς ήταν οι ρουμάνοι, οι ιρακινοί και οι πακιστανοί. Τέλος, αναφέρθηκε ότι οι υπάλληλοι είτε τους φοβούνται τους αλλοδαπούς, είτε τους εκμεταλλεύονταν.

2.9. Επανακοινωνικοποίηση

Στην εκκίνηση της τελευταίας ενότητας για την επανένταξη, αρχικά επιδιώχθηκε η αποσαφήνιση του **πως είναι η ζωή των συνεντευξιαζόμενων μετά την αποφυλάκιση τους**. Δέκα αποφυλακισμένοι υπογράμμισαν την κανονικότητα

της ζωής τους κι ίσως, και να τη χαρακτήριζαν κι ακόμα πιο βελτιωμένη από ότι πριν. «Νορμάλ. Έχω κόψει και το ποτό», «Τώρα είμαι στη κοινότητα, κάνω απεξάρτηση. Ετοιμάζομαι για την επανένταξη, κάνω κομπιούτερ, αγγλικά. Ονειρεύομαι, ζω τη στιγμή...», «Έχω βγει δέκα μήνες τώρα. Κάνω γυμναστική, επέστρεψα στην οικογένεια μου». Όλα καλά», «Κοιτάς να μη μπλέξεις πια», «Μια χαρά», «Ίδια είναι», «Πολύ καλή, αλλά αν είχα χαρτιά θα ήμουν βασιλιάς», «Πολύ καλύτερη, δεν θέλω να ξαναζήσω αυτό που έπαθα», «Πολύ καλή και διαφορετική από πριν».

Το 1/3 του δείγματος παρά ταύτα, αντιμετώπισε μεγάλες δυσκολίες, έχοντας πολλά ψυχολογικά προβλήματα, κατάλοιπα της φυλάκισης, «Στην αρχή το πρώτο εξάμηνο ήταν δύσκολα. Δεν μπορούσα να προσαρμοστώ, έβλεπα το κόσμο εχθρικά...», «Δεν πρόκειται να είναι ξανά η ίδια, να είναι όπως πριν. Είναι ένας εφιάλτης. Βλέπεις όνειρα, ακούς να ανοίγει πόρτα και δεν μπορείς να το ξεπεράσεις ποτέ, αρχίζεις και στρεσάρεσαι», «Δεν μπορώ το θόρυβο, δεν μπορώ να ακούω να κλείνουν οι πόρτες. Θέλω ηρεμία. Το χω ρίξει στη δουλειά. Εργασιοθεραπεία», «Ήρεμη. Με έχει επηρεάσει ψυχολογικά. Αν το χα κάνει δεν θα με ένοιαζε, αλλά να μη το χεις κάνει και να βρεθείς εκεί που ήμουν είναι τραγικό», «Καταρχήν, έχω πάθει κλειστοφοβία. Άνθρωπος που έχει κάνει 5 χρόνια και μια μέρα φυλακή είναι τελειωμένος. Τι ψυχίατροι κι αυτά. Πάρε το φυσιολογικά, δεν έχεις πάει με γυναίκα, πες ότι δεν έχεις αυνανιστεί, στα 5 χρόνια, δε σου λέω για παραπάνω, πόσα άτομα δεν θα έχαναν το λογισμό τους? Είσαι τελειωμένος. Ή κομπλεξικός θα σαι ή ...Χαλάει η ψυχή σου. Τώρα είμαι καλύτερα, μετά από τόσα χρόνια που χω βγει. Αποφεύγω πράγματα, τα βαρέθηκα, κοιτάω να 'μαι κοντά στην οικογένεια μου. Πρέπει να σεβαστώ τα παιδιά μου».

Το στενό περιβάλλον των συνεντευξιαζόμενων ήταν το επόμενο θέμα που τέθηκε. Ερωτήθηκαν για το **πώς τους αντιμετώπιζε η οικογένεια τους, οι φίλοι και οι συγγενείς**. Ένα αξιοσέβαστο 53,3% δήλωσε ότι δεν είχε κάποιο πρόβλημα και επανήλθε στην καθημερινότητα ανώδυνα. «Μια χαρά, δεν επηρέασε τη σχέση μου μαζί τους η φυλακή», «Καλά μου φέρονταν», «Με σέβονται. Εκτιμούν πολύ την κουβέντα που θα πω. Τα πάμε πάρα πολύ καλά. Είμαι αρχηγός της οικογένειας μου, όχι μόνο με τη γυναίκα μου, σε όλο μου το συγγενικό περιβάλλον», «Ωραία, δεν υπάρχει πρόβλημα. Ήταν πολλά χρόνια πριν», «Δεν άλλαξε κάτι γιατί μπήκα λόγω του επαγγέλματος», «Πολύ καλά είμαι με όλους. Εδώ ήμουν αγαπητός στους εγκληματίες», «Είμαι αγαπητός σε όλους», «Πάρα πολύ καλά, ειδικά της γυναίκας μου το σόι με αγαπάει πάρα πολύ. Εγώ πάντα δούλευα στη ζωή μου και είχα λεφτά, αυτό που έγινε ήταν μια άσχημη φάση στη ζωή μου. Όπου και να πάω με αντιμετωπίζουν καλά. Και με το που βγήκα από τη φυλακή δεν ζήτησα από κανέναν, δούλεψα πολύ

και κατάφερα να στήσω μια επιχείρηση με τη βοήθεια ενός φίλου αστυνομικού που με εκτιμάει πολύ και ξέρει ότι δεν είμαι τσαρλατάνος».

Ωστόσο, υπήρξαν ορισμένοι, που παρότι κατά βάση εισέπραξαν στήριξη και θετικότητα από την οικογένεια του, βίωσαν ταυτόχρονα και τον κοινωνικό ρατσισμό σε δεδομένα περιβαλλοντικά πλαίσια. «Υπήρχαν γνωστοί που με είδαν με ένα άλλο μάτι, υποτιμητικά. Η οικογένεια μου και οι συγγενείς μια χαρά, με στήριξαν, ξέρανε την αλήθεια», «Η οικογένεια μου καλά, τους συγγενείς τους έχω από μακριά...». Ο Ε., που παρακολουθεί πρόγραμμα απεξάρτησης, 23χρονών τονίζει, «Κανονικά. Το μόνο που με ενοχλεί είναι η μητέρα μου που μου λέει συνέχεια να μη μπλέξω ξανά. Δε με βοηθάει αυτό», ενώ ο Ι., που καταδικάστηκε για σωρεία αδικημάτων, «Δεν αισθάνομαι πια ο ίδιος. Η γυναίκα μου, μου φέρεται με το σωστό τρόπο, οι συγγενείς με βλέπουν λίγο υποτιμητικά, με τους φίλους δεν είχα πρόβλημα. Αλλά από μόνος μου δεν αισθάνομαι καλά, λες και δεν είμαι γω». Ο Δ., 53 ετών, πατέρας δύο παιδιών, αποκαλύπτει, «Με τους συγγενείς δεν έχω πολλές παρτίδες, έχω κόψει. Με τη γυναίκα και τα παιδιά έχουμε επανέλθει, απλά συνειδητοποιώ ότι τους έχει αφήσει κατάλοιπα όλη αυτή η ιστορία. Στους φίλους δεν είχα πρόβλημα, εγώ απομόνωσα κάποια πράγματα». Κάποιοι αισθάνονται από μόνος τους άσχημα με τον εαυτό τους, «Με στηρίζουν πολύ οι γονείς μου και κάποιοι φίλοι, δυο τρεις δηλαδή που μου απέμειναν. Στους συγγενείς δεν ήθελα να μαθευτεί». Επίσης, ο Ι., αλβανικής καταγωγής λέει, «Εκτός από τους συγγενείς που με είδαν με άλλο μάτι, ήμουν καλά με όλους τους άλλους. Όταν πήγα να ζητήσω τη γυναίκα μου στράβωσαν που είχα κάνει φυλακή».

Επιπρόσθετα, μόνο τέσσερις εκ του δείγματος δήλωσαν άνεργοι, όταν ρωτήθηκαν **αν εργάζονται**, η πλειοψηφία ήταν αποκατεστημένη επαγγελματικά. Παρά ταύτα, κανένας από τους τελευταίους δεν αισθάνεται πως το οφείλει στο κράτος αυτό, εφόσον όλοι, πέραν του ενός («Δεν ξέρω. Δεν έχω γνώμη»), κατηγόρησαν το κράτος για απραγία και ανικανότητα στήριξης των αποφυλακισμένων. Έτσι, ζητήθηκε **να προτείνουν κάποιους τρόπους, με τους οποίους θα θέλανε το κράτος να φροντίζει τους πρώην κρατούμενους**. Τέτοιοι ορίστηκαν η εξεύρεση εργασίας ή στέγης αν δεν υπάρχει, τα επιδόματα, η ψυχολογική υποστήριξη του ίδιου και της οικογένειάς του, η ιατρική κάλυψη, η οικονομική ενίσχυση και η παραγραφή των χρεών, η ειδική φροντίδα των τοξικομανών και γενικά η «πρόνοια», όπως τη χαρακτήρισαν πολλοί.

Ο Ι., 41 ετών, αλβανικής καταγωγής, υπόδικος, κατηγορούμενος για κλοπή κι εν τέλει αθώος, παρότι δεν είχε γνώμη για το αν βοηθάει το κράτος, πρότεινε το

εξής, «Απλά θα μπορούσε να δίνει δουλειά, όχι λεφτά γιατί θα κάνει σχέδια μέσα στη φυλακή και θα γίνει πιο αλήτης. Επίσης, αν δεν έχει σπίτι ο αποφυλακισμένος μπορεί να του δίνει στέγαση προσωρινά, για πέντε έξι μήνες μέχρι να δει τι θα κάνει παρακάτω», ενώ ο Ε., 23 ετών, εστιάζει και στην εκπαίδευση, «Θα πρέπει να δημιουργεί βάσεις κοινωνικής επανένταξης. Να δίνει μια δουλειά, δυνατότητες για εκπαίδευση, γνώσεις. Να υπάρχει πρόνοια». Από την άλλη, και ο Ι., ρουμανικής καταγωγής, καταδικασμένος για πολλαπλά αδικήματα, απόφοιτος ΑΕΙ εξωτερικού, αντιμετωπίζει το πράγμα από μια άλλη οπτική γωνία, «Το ίδιο το κράτος είναι έγκλημα. Θα έπρεπε να στέλνει τους αποφυλακισμένους σε ψυχολόγο. Δεν το χει κάνει ποτέ. Να κοιτάζουν τα άτομα, τις αιτίες που εγκλημάτισε κάποιος. Ύστερα να βοηθάει το άτομο με μια θέση εργασίας. Σε βγάζουν από μια πόρτα που σου χει καταστρέψει τη ζωή και σου λέει ξαναγίνε άνθρωπος. Όλοι καταντούν άστεγοι».

Ειπώθηκαν και άλλες αξιόλογες συστάσεις, «Θα πρέπει να βλέπει τι είναι ο καθένας και να προσπαθεί να κάνει τον αποφυλακισμένο ενεργό μέλος του κράτους, ώστε να του πάρει πάλι λεφτά. Εγώ χρωστάω στην εφορία, είναι μεγάλο το ποσό και μου χουν βάλει πολλά πρόστιμα και δεν μπορώ να τα αποπληρώσω. Θα έπρεπε να παραγράφεται το χρέος μετά την αποφυλάκιση», «Βοήθεια από πουθενά, είσαι καταδικασμένος. Αν δεν μπορείς μόνος σου να στηθείς υπάρχει μεγάλο πρόβλημα. Το κράτος μπορεί να τους παρέχει έστω εργασία όταν αποφυλακίζονται, να υπάρχει κάποια κοινωνική πρόνοια. Και να βοηθήσει, να συμπαρασταθεί στην οικογένεια τους. Γιατί οι οικογένειες διαλύονται εύκολα», «Να βρίσκει μια δουλειά, να δίνει ένα επίδομα έστω 200 ευρώ για τα τσιγάρα τους», «Ο πρώτος τρόπος είναι να μου βρει δουλειά και μέχρι να μου βρει, να μου δίνει μερικά χρήματα. Και δεύτερον, να με καλύπτει ιατρικά γιατί είμαστε όλοι ανασφάλιστοι», «Καταρρακώνει ψυχολογικά. Δεν μπορεί να φτιάξει την εικόνα της ψυχής μου. Τώρα γενικά για όλους δεν ξέρω. Δεν έχω καμία εμπιστοσύνη στην ελληνική δικαιοσύνη».

Ο Α., καταδικασμένος το 1975 για ανθρωποκτονία, «Πιάνεις τον κλέφτη, τον ληστή, τον τοκογλύφο, το φονιά και τους πετάς στο ίδιο καζάνι. Τους πρώτους που θα έπρεπε να ξεχωρίζει είναι τα презάκια. Να ναι αλλού, μόνοι τους. Είναι ασθενείς, πρέπει να τους βοηθήσουν και κυρίως να τους βρίσκουν απασχόληση, γιατί στο μυαλό έχουν τη δόση. Επίσης, θα έπρεπε να σε τιμωρεί ή ότι είναι να κάνει και στη μίση ποινή να σε βάζουν σε εργασία. Αυτά ποτέ δεν τα συζητάνε αυτοί οι άνθρωποι κι εκεί πάνε για να κοροϊδεύουν. Γιατί αλλιώς σε μια βδομάδα θα είναι πίσω και θα τον ταΐζουν. Πρέπει να του δείξεις ένα δρόμο. Ύστερα το άλλο, έκανε ένα έγκλημα ο άλλος αλλά έχει παιδιά πίσω του, πρέπει να δίνονται βοηθήματα. Και στο δίμηνο τρίμηνο να περνάνε από ένα ψυχίατρο, που τον ξαμολάς τον άλλο».

Όπως φαίνεται, για τους ναρκομανείς έγινε από πολλούς λόγος, «Θα έπρεπε να βοηθάει τους ανθρώπους που έχουν καταδικαστεί για επαγγελματικά εγκλήματα. Θα πρέπει να βρίσκει δουλειά στους αποφυλακισμένους. Να δίνει κάποια χρηματική βοήθεια. Και να φροντίσει ειδικά τους ναρκομανείς», «Μπορεί να βρει μια δουλειά, να βάλει σε επανένταξη τα πρεζάκια. Να κοιτάξει γενικά τη δουλειά και την υγεία των αποφυλακισμένων» και μάλιστα και από έναν πρώην χρήστη, «Τι βοηθάει το κράτος? Δεν κάνει τίποτα. Μου έδωσαν ένα επίδομα μόνο και πήγα και πήρα 250 ευρώ για ένα μήνα, για δυο μήνες κι αυτό ήταν, τελείωσε. Θα μπορούσε να βγάλει ένα ειδικό πρόγραμμα για άτομα τα οποία αποφυλακίζονται. Να τους βάζει σε μια δουλειά, αν όχι μόνιμη, μια ημιαπασχόληση. Να βοηθήσει πάρα πολύ τους τοξικομανείς. Να συνεχίσει να τους βάζει σε κέντρα. Να υπάρχουν πάρα πολλά κέντρα κι όχι να περιμένεις τρία και τέσσερα χρόνια να πάρεις μια σειρά για να μπεις σε ένα κέντρο, το οποίο το χεις ανάγκη. Να φτιάξει αρκετά πράγματα για τους αποφυλακιζόμενους για να μπορέσει να βοηθήσει. Δεν υπάρχει άνθρωπος να περάσει μια φορά αυτή την πόρτα και να μην την ξαναπεράσει. Μετά, έτσι, για χάρη γούστου την ξαναπερνάει. Και μια σοκολάτα να κλέψει δεν θα του την χαρίσουνε, έτσι, γιατί το παρελθόν του τον έχει στιγματίσει».

Στην ερώτηση **πως βλέπουν την εγκληματικότητα στην καθημερινή ζωή**, όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι έκαναν λόγο για αύξηση. «Είναι πολύ χάλια η κατάσταση, τους βλέπω, περνάνε από δίπλα κάθε μέρα. Όπου υπάρχει κρίση και φτώχεια, βασιλεύει η πορνεία και η εγκληματικότητα πάντα», λέει ο Α., 59 ετών, έμπορος. Ο Δ., 53χρονος πατέρας δύο παιδιών, σχολιάζει, ως προς την εγκληματικότητα ότι είναι «Μια συνήθεια, την οποία ενισχύουμε διαρκώς εμείς οι ίδιοι. Οι καινούργιες γενιές θα περάσουν δύσκολα». Ο Ε. ο οποίος παρακολουθεί πρόγραμμα απεξάρτησης τονίζει, «Πολύ αυξημένη. Υπάρχει πολλή φτώχεια, ανεργία. Πολύ χρήση ναρκωτικών. Κάθε μέρα που περνάω από την Ομόνοια, βλέπω τις ίδιες φάτσες, τα ναρκωτικά να κυκλοφορούν». Άλλοι συμπλήρωσαν στην ίδια λογική, «Πάρα πολύ. Σε λίγο δεν θα μπορείς να βγεις από το σπίτι σου», «Τώρα και με την κρίση είναι για να κρύβεσαι», «Τώρα έχει ανέβει το καλοκαίρι. Το χειμώνα θα έχουμε προβλήματα, φασαρίες και απεργίες». Δεν θα μπορούσε να μείνει ασχολίαστη και η πρόσφατη οικονομική κρίση, «Πάρα πολύ αυξημένη. Έχουν σφίξει τα πράγματα οικονομικά», «Στο ζενίθ. Και θα ανέβει και πολύ περισσότερο. Ο κόσμος δεν έχει λεφτά, κάτι θα αναγκαστεί να κάνει για να επιβιώσει».

Το παραπάνω επιβεβαιώνεται και από τα ποσοστά απαντήσεων που προέκυψαν από την ερώτηση του **αν αισθάνονται ότι θα μπορούσαν να γίνουν θύματα κάποιου εγκλήματος και τι είδους**, όπου 13 στους 15 δήλωσαν με

βεβαιότητα ναι. Ο Τ., 53 ετών, υπόδικος για υπεξαίρεση και επιταγές, υπογραμμίζει το πώς έχει επηρεάσει τη ζωή του η αίσθηση επικινδυνότητας, *«Γιατί όχι. Μια ληστεία σίγουρα, για αυτό δεν κυκλοφορώ μετά τις 4, δεν επιδεικνύω χρήματα, δεν κρατάω τσάντα»*, το ίδιο και ο Η., επιχειρηματίας, *«Ναι, ναι. Κλοπής, ληστείας. Όταν φεύγουμε 4, 5 τα ξημερώματα από την επιχείρηση προσέχουμε πάρα πολύ με την γυναίκα μου»*, αλλά και ο Α., κατάδικος του 1975 για ανθρωποκτονία, απάντησε *«Ανά πάσα ώρα και στιγμή σε οτιδήποτε, από το πιο ασήμαντο μέχρι το πιο σοβαρό»*. Ο Δ., 24χρονος, που καταδικάστηκε για κλοπές, δήλωσε ότι έχει κλαπεί και ο ίδιος και φοβάται ότι μπορεί και να επαναληφθεί, *«Μπορεί να με κλέψουν, να με ληστέψουν»*, όπως και ο Ι., 31ετών, καταδικασμένος για έγκλημα περί ναρκωτικών, *«Ναι, θα μπορούσα. Μόνο να με ληστέψουν. Ήδη έχει γίνει δυο φορές μέσα σε τρεις μήνες»*. Ένας άλλος επηρεάζεται από τα υψηλά ποσοστά αλλοεθνών στη χώρα μας, *«Δεν ξέρεις τι θα σου συμβεί. Θα μπορούσα, ληστείας κυρίως, αλλά οποιουδήποτε. Είναι και πολλοί οι αλλοδαποί στη χώρα»*.

Οι δύο εξαιρεθέντες κρατούσαν μια επιφύλαξη ως προς μια ενδεχόμενη θυματοποίηση. Ο Ι., αλβανός, θεωρεί ότι οι πολύ επικίνδυνες εποχές δεν έχουν έρθει ακόμα, *«Μπορεί. Το περιμένω. Φοβάμαι πολύ, οι μαύροι θα γίνουν επικίνδυνοι σε λίγα χρόνια. Μαζεύονται πολλοί στα πονηρά στον Πειραιά ή στην Ομόνοια»*, αλλά και ο Τ. δηλώνει με αβεβαιότητα, *«Πιστεύω όχι. Ίσως κλοπής»*. Το γεγονός είναι ότι όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι πιστεύουν ότι το πιθανότερο είναι να πέσουν θύματα κλοπής ή ληστείας. Ένας μάλιστα και ανθρωποκτονίας, ενώ τρεις οποιουδήποτε εγκλήματος.

Το σκηνικό αυτό συμπληρώνεται κατάλληλα με τη γνωστότατη ερώτηση, που χρησιμοποιούν οι Εθνικές Έρευνες Εγκλήματος NCS (National Crime Surveys), η οποία διερωτάται για το **αν αισθάνεται κάποιος ανασφάλεια όταν κυκλοφορεί μόνος στη γειτονιά του τη νύχτα, καθόλου, λίγο, αρκετά, πολύ, καθώς και να αναφέρει την περιοχή της γειτονιάς του**. Οι απαντήσεις ήταν, λίγο πολύ, ακραίες θα λέγαμε. Έξι τάχθηκαν υπέρ του «καθόλου», τρεις υπέρ του «λίγο», ένας «αρκετά» και πέντε «πολύ». Στο «καθόλου», συμπεριλαμβάνονται τέσσερις κάτοικοι Πειραιά, ένας Αλίμου κι ένας Σαλαμίνας. Στο «πολύ», στο «λίγο» και στο «αρκετά» ήταν όλοι κάτοικοι των γειτονιών του Πειραιά.

Η επόμενη ερώτηση, που τους απευθύνθηκε, αφορούσε το **αν εμπιστεύονται την αστυνομία**. Η πλειοψηφία ήταν κάθετη και απάντησε όχι, μόνο ένας την εμπιστεύεται και μάλιστα είναι μετανάστης, αλβανικής καταγωγής, (υπόδικος που κατηγορήθηκε άδικα για κλοπές) και όπως λέει, *«Ναι γιατί κάθε φορά που τους έχω φωνάξει έχουν έρθει, έχουν παραλάβει κακοποιούς. Η αστυνομία*

χρειάζεται, γιατί άμα δεν υπάρχει χανόμαστε». Ενώ δύο αν και δεν την εμπιστεύονταν με βεβαιότητα, ήταν πιο διαλλακτικοί. Ο πρώτος, ο Ι., ρουμάνος 30 χρονών, κατηγορημένος για πολλαπλά αδικήματα, «Από τη μια ναι από την άλλη όχι. Ανάλογα τον τρόπο του κάθε αστυνομικού. Δεν μπορεί να μπουν όλοι στο ίδιο καζάνι» κι ο Α., Έλληνας 54χρονών, «Αυτοί, εκτός από 5-6 παλικάρια, είναι οι χειρότεροι. Τους οίκους ανοχής, τα μπαρμπούτια, τη διακίνηση των ναρκωτικών, όλο το απόβρασμα, αυτοί τα χουνε».

Οι υπόλοιποι μίλησαν με τα χειρότερα λόγια για την Αστυνομία και την κατηγορήσαν για εμπλοκή σε παρανομίες και αναμόχλευση της εγκληματικότητας, «Καθόλου. Σε όλα τα εγκλήματα συμμετέχουν οι αστυνομικοί. Σε ότι γίνεται πάντα συνέννοχος είναι οι αστυνομικοί. Κι έχω παραδείγματα για αυτό», «Ποτέ δεν την εμπιστεύτηκα. Η ίδια είναι το παρακράτος, η παρανομία», «Όχι. Οι ίδιοι είναι εγκληματίες», «Όχι. Από προσωπική εμπειρία κιόλας. Με κορόιδεψαν ως προς την κατάθεση. Έβαλαν ψευδή στοιχεία», «Με αυτά που ακούω δεν την εμπιστεύομαι. Είναι μπλεγμένη σε όλα». Αλλά και γιατί στάθηκε ανίκανη στα καθήκοντα της, «Όχι. Γιατί όσες φορές χρειάστηκα τη βοήθεια της δεν έκανε κάτι».

Άλλοι τους κατηγορήσαν για χρηματισμό, όπως ο Ι., που καταδικάστηκε για ναρκωτικά, «Όχι ποτέ και για κανένα λόγο. Η αστυνομία λαδώνεται από μας για να μην ασχολείται», «Όχι, ποτέ δεν την εμπιστευόμουν. Τα παίρνανε από αρχαιοτάτων χρόνων». Ενδιαφέροντα στην περίπτωση αυτή, τα όσα μας είπε ένας πρώην αστυνομικός, ο οποίος συνελήφθηκε με κατηγορίες για κατοχή μεταφορά, κατ εξακολούθηση, κατ επάγγελμα, με σκοπό την εμπορία, «Ο αστυνομικός φίλος είναι ο χειρότερος εχθρός σου. Είναι μια μεγάλη οικογένεια. Τα νέα παιδιά είναι πάρα πολύ καλά, με ανοιχτά μυαλά και ξεχωρίζουν τους ανθρώπους, ενώ οι παλιοί έχουν άλλες ιδιοτροπίες. Έχει πολιτικοποιηθεί η κατάσταση στην αστυνομία και αν δεν είναι πολιτικοποιημένοι χρηματίζονται».

Ο Δ., 24χρονών, τοξικομανής και κατάδικος για κλοπές, αποκάλυψε ότι είχε πέσει θύμα βίας από αστυνομικούς, «...Είχα πρόσφατα ένα επεισόδιο όπου μου την είχαν στημένη. Δεν είχαν εισαγγελική παρέμβαση και μου έψαξαν όλο το σπίτι, το έκαναν χάλια. Ο επικεφαλής της ασφάλειας με είχε στο δωμάτιο μου και μου έλεγε να καρφώσω έναν αράπη που με προμήθευε ηρωίνη. Τελικά αφού έφεραν και σκύλο, δεν βρήκαν τίποτα. Έχω φάει τόσο ξύλο από αστυνομικούς. Είκοσι άτομα με κλώτσαγαν και με βαρούσαν για ώρα». Για έλεγχο ανέφεραν και άλλοι δύο συνεντευξαζόμενοι, ο Κ., κατάδικος του 1984 για κλοπή όπλων, «Με τίποτα. Αυτοί δημιουργούν πρόβλημα, όχι οι σωφρονιστικοί. Σε σταμπάρουν κι έρχονται για έλεγχο

συνέχεια χωρίς να ξέρεις το λόγο» κι ο Κ., που φυλακίστηκε για μια σωρεία εγκλημάτων, «Όχι. Πιο πολύ φοβάμαι αυτούς. Γιατί κάθε τρεις και λίγο σταμάτα για έλεγχο και λοιπά».

Έπειτα, ερωτήθηκαν **αν έχουν ξαναδιαπράξει κάποιο αδίκημα μετά την αποφυλάκιση τους, έστω και αν δεν συνελήφθησαν**. Το 60% δεν είχε διαπράξει κάποιο αδίκημα μετά την αποφυλάκιση του, ένα διόλου ευκαταφρόνητο 40% όμως, παραδέχτηκε την υποτροπή του. Μάλιστα, πέντε από τα έξι άτομα δήλωσαν ότι πολλές φορές υπέπεσαν σε παράνομες δραστηριότητες.

Στη συνέχεια, ελέγχθηκε **το πόσο πιθανό θεωρούν το ενδεχόμενο να ξαναδιαπράξουν κάποιο ποινικό αδίκημα**, όπου μόνο τέσσερις εκ του δείγματος αποκρίθηκαν με βεβαιότητα ότι αποκλείεται να ξαναγίνει. Αντίθετα, η πλειοψηφία άφησε ανοιχτό το ενδεχόμενο για διάφορους λόγους. Ο Δ., 53 ετών και πατέρας δύο παιδιών, που καταδικάστηκε για ξέπλυμα χρήματος και συνεργεία σε αποθήκευση ναρκωτικών, δήλωσε ότι σε μια οικονομική ανάγκη ίσως και να υπέκυπτε, «Αυτό δε το γνωρίζω. Αν διαπράξω κάποιο αδίκημα θα ναι βάση του οικονομικού για κάποια οικονομική δυσχέρεια», το ίδιο και ο Ε., 58 ετών (υπεξαίρεση), «Εάν βρεθώ σε μεγάλη ανάγκη και δεν μπορέσω να ανταπεξέλθω, μπορεί να κάνω ένα έγκλημα που να μην το θέλω», αλλά και ο Κ. 51 ετών, «Πολύ. Κάπως πρέπει να επιβιώσουμε». Ο Α., κατάδικος 5,5 χρόνων και πρώην αστυνομικός, δεν το επιθυμεί, αλλά ούτε και το αποκλείει, «Δεν θα ήθελα να μπλεχτώ πάλι». Ο Ε., που παρακολουθεί πρόγραμμα απεξάρτησης, τονίζει ότι αν δεν ξεπεραστεί το πρόβλημα της τοξικομανίας δεν ξέρει που μπορεί να οδηγηθεί, «Είναι φόβος. Προσέχω γιατί είναι πολύ πιθανό λόγω των ναρκωτικών».

Επίσης, το πρόβλημα της ανεργίας και του στιγματισμού, φάνηκε πως θα ανάγκαζε κάποιους να υποπέσουν σε παραπτώματα, «30%. Φοβάμαι τη φυλακή, αλλά δούλευα στην ιχθυόσκαλα πέντε χρόνια και όταν μαθεύτηκε ότι έκανα φυλακή με διώξανε. Δεν ξέρω που μπορεί να με στείλει η ανεργία», «...Εκτός αν κάτι συμβεί στη δουλειά μου». Ο Α. από την άλλη, ο οποίος διέπραξε και καταδικάστηκε για ανθρωποκτονία λόγω τιμής, τόνισε ότι, «Δεν το θέλω, δεν, δεν, δεν... Καλύτερα να πεθάνω. Παρότι υπάρχουν πιθανότητες, αλλά ούτε να το σκέφτομαι δε θέλω» και σε παρόμοιο τόνο και ο Ι., Ρουμάνος, «Όχι, δεν θέλω, γιατί θα αυτοκτονήσω αν πάω μέσα πάλι».

Στο **τι φοβούνται περισσότερο στη ζωή τους**, τέσσερις δήλωσαν το να ξαναπάνε φυλακή κι ένας ότι δεν φοβάται «τίποτα». Οι απαντήσεις των τεσσάρων ήταν οι εξής «Τη φυλακή», «Τη φυλακή, μη μου στερήσουν την ελευθερία μου», «Τη

φυλακή. Είναι χειρότερη κι από το θάνατο», «Το να μην καταδικαστώ σε φυλάκιση, θα αυτοκτονήσω και τα παιδιά μου θα μείνουν μόνα τους». Τα υπόλοιπα 2/3 του δείγματος ανέφεραν άλλους λόγους, το θάνατο, τις αρρώστιες, την ανεργία, τη φτώχεια, γενικές ανησυχίες για τις οικογένειες τους, τον εαυτό τους ή και το Θεό.

Η επόμενη ερώτηση, συγκεκριμενοποίησε την παραπάνω κι έτσι, τέθηκε το ερώτημα του **αν φοβούνται το ενδεχόμενο να ξαναβρεθούν στη φυλακή**. Τέσσερις συνεντευξιαζόμενοι το παραδέχτηκαν ήδη από την προηγούμενη ερώτηση και μαζί τους τάχθηκαν άλλοι 6, ενώ μονάχα πέντε δήλωσαν ότι δεν φοβούνται μια τέτοια πιθανότητα. Οι υπόλοιποι δέκα, έδωσαν απαντήσεις όπως, «Βέβαια, αλλά, δεν υπάρχει περίπτωση να μπω. Προσέχω τα πάντα», «Ναι, πάρα πολύ, λόγω της ηλικίας μου και του ότι είδα σκληρά πράγματα εκεί», «Τη φυλακή δε τη φοβάμαι. Την ελευθερία μου όμως δε θέλω να τη χάσω», «Φοβάμαι να ξαναπάω μέσα, δεν δέχομαι στο εαυτό μου να ξαναπάω μέσα». Ο Α., καταδικασμένος του 1975 για ανθρωποκτονία, στην ιδέα της φυλακής λέει, «Δεν θα πάω, θα αυτοκτονήσω. Αν είναι για κάνα μήνα, επειδή δε πλήρωσα τη ΔΕΗ, να πάω, αλλά για 20 χρόνια δεν θα προλάβω να πάω».

Η συνέντευξη και η ενότητα της επανένταξης, έκλεισαν ζητώντας από τους συνεντευξιαζόμενους να απαντήσουν στο **ποια είναι η μεγαλύτερη προσδοκία τους για τη ζωή τους**. Τα 2/3 είχαν προσδοκίες για την οικογένεια τους, να είναι υγιής και να μην μπλέξουν τα παιδιά τους, να λύσουν τα οικονομικά τους προβλήματα, να κάνουν μια νέα αρχή στη ζωή τους, να έχουν δουλειά και να είναι ήρεμοι.

Ο Ι., αλβανός μετανάστης, που αναζητά μια νέα αρχή στην Ελλάδα, δηλώνει, «Να πάρω τα χαρτιά μου, να είμαι νόμιμος, να μπορεί ο γιος μου να πάει φαντάρος, να σπουδάσει η κόρη μου. Να έχουν δικαιώματα σαν έλληνες τα παιδιά μου, να μη ταλαιπωρηθούν». Ο Ι. από την άλλη, 31 ετών, αρχηγός υποκουλτούρας ελλήνων στη φυλακή, εκθέτει ως προσδοκία, «Να φτάσω σε ένα σημείο. Εκεί ψηλά, στον πήχη που έχω θέσει. Μου αρέσει να αθλούμαι, δε θέλω να αφήσω τη γυμναστική ποτέ. Μου αρέσει που 'μαι δυνατός, που περπατάω δυνατά, που ακούγεται το βήμα μου κι οι άλλοι με θαυμάζουν» .

Το υπόλοιπο δείγμα, ανέφερε με σαφήνεια την επιθυμία του να καταφέρει να απεμπλακεί από την άνομη και παραβατική ζωή, ώστε να μην ξαναβρεθεί σε ένα μέρος σαν τη φυλακή. Ο Κ. για παράδειγμα, που έκτισε ποινή 8,5 χρόνων, για ληστεία, οπλοκατοχή και οπλοχρησία, προσδοκά: «Να 'μαι έξω και να βλέπω τα παιδιά μου καλά». Ο Ε., 23χρονος, καταδικασμένος για πώληση κατ' εξακολούθηση,

ο οποίος παρακολουθεί πρόγραμμα απεξάρτησης, απάντησε *«Να μην ξαναμπλέξω με αυτά. Να μη γίνω ρεμάλι, ένας άστεγος»*. Και οι υπόλοιποι σε έναν παρόμοιο τόνο, *«Να υπάρχει ησυχία, να είμαι μακριά από μπλεξίματα»*, *«Περιμένω το καλύτερο. Να ξεμπλέξω τελείως, αλλά δυστυχώς δεν γίνεται»*, καθώς και τονίζοντας την αξία της ελευθερίας που όταν κάποτε μπήκαν φυλακή έχασαν, *«Η ελευθερία μου και η υγεία μου»*.

Διαφαίνεται λοιπόν, οι ζωές των συνεντευξιαζόμενων να έχουν επανέλθει στα πρότερα κανονικά επίπεδα, παρότι κάποιοι αντιμετωπίζουν σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα (*«δεν μπορώ να ακούω πόρτα να κλειδώνει»*). Με τις οικογένειες τους δεν είχαν κανέναν πρόβλημα, σε αντίθεση με το ευρύτερο περιβάλλον τους, που τους αντιμετώπισε λίγο ως πολύ με κακεντρέχεια και ρατσισμό. Επίσης, εκτός λίγων εξαιρέσεων, οι υπόλοιποι στάθηκαν στα πόδια τους και εργάζονται, χωρίς να δεχτούν βοήθεια από το κράτος, το οποίο θεωρήθηκε από όλους αφανές και αδόκιμο. Ως τρόπους αρωγής πρότειναν την εύρεση εργασίας, στέγης, τα επιδόματα, την ψυχολογική υποστήριξη του ιδίου και της οικογένειάς του, την ιατρική κάλυψη, την οικονομική ενίσχυση και την παραγραφή των χρεών και κυρίως, την ειδική φροντίδα των τοξικομανών.

Όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι θεωρούν ότι η εγκληματικότητα έχει σημειώσει μεγάλη άνοδο κι όπως λένε θα αυξηθεί ακόμα περισσότερο τώρα και με την οικονομική κρίση. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι σχεδόν όλοι αισθάνονται ότι θα μπορούσαν να πέσουν θύματα κλοπής. Στην ερώτηση των Εθνικών Ερευνών Εγκλήματος, NCS (National Crime Surveys), για το *αν αισθάνεται κάποιος ανασφάλεια όταν κυκλοφορεί μόνος στη γειτονιά του τη νύχτα*, οι απαντήσεις ήταν ακραίες μεταξύ καθόλου και πολύ, ενώ η πλειονότητα ήταν κάτοικοι των γειτονιών του Πειραιά. Η αστυνομία δεν φάνηκε να χαίρει εκτίμησης από τους αποφυλακισμένους κι αυτό γιατί όπως λένε, είναι οι ίδιοι που συμμετέχουν στην εγκληματικότητα, π.χ. στο εμπόριο ναρκωτικών ή στην πορνεία. Αν και όχι η πλειοψηφία, αρκετοί ήταν αυτοί που διέπραξαν κάποιο αδίκημα μετά την αποφυλάκιση τους και αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο και για περαιτέρω διάπραξη εγκλημάτων στο μέλλον. Ως κύριους λόγους ανέδειξαν την οικονομική ανάγκη και το ρατσισμό που επιφέρει ανεργία. Πολλοί είναι αυτοί που φοβούνται μια ενδεχόμενη φυλάκιση τους, αλλά και στις γενικότερες προσδοκίες τους περιλαμβάνεται η οριστική απεμπλοκή από την εγκληματικότητα.

IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Θέμα της έρευνας που διενεργήθηκε είναι «Οι στάσεις και οι αναπαραστάσεις πρώην κρατουμένων για την εγκληματικότητα και ο φόβος του εγκλήματος». Επιχειρήθηκε μέσα από αυτήν, η ανάδειξη των απόψεων μιας μειοψηφικής και ταυτόχρονα ευάλωτης μερίδας του πληθυσμού, των αποφυλακισμένων, για τη διαβίωση σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα, για ζητήματα εγκληματικότητας μέσα και έξω από το σωφρονιστικό κατάστημα, για την αστυνομία, για την ποινική δικαιοσύνη, για την επανένταξη, για το φόβο του εγκλήματος και εν γένει, η αποκάλυψη αθέατων όψεων όλων αυτών.

Ο στόχος επετεύχθη, διαχειριζόμενοι τις συνεντεύξεις που ελήφθησαν από 15 πρώην κρατούμενους, δώδεκα έλληνες και τρεις αλλοδαπούς, οι οποίοι εκπροσωπούν κατά το δυνατόν τις απαιτήσεις ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος. Ηλικιακά ο μέσος όρος του δείγματος μας ήταν τα 45, ενώ η ηλικία κατά την οποία το δείγμα μας έκτισε την ποινή της φυλάκισης (1^η ποινή), ήταν είτε κάτω των 24 ετών, είτε μεταξύ 45-54, γι' αυτό και ο μέσος όρος ήταν τα 37. Να σημειωθεί ότι μόνο ένας αποτέλεσε εξαίρεση και αναφέρθηκε στην έκτιση της 2^{ης} ποινής του, στα 33 του, η οποία ήταν τα 8,5 έτη για ληστεία, οπλοκατοχή και οπλοχρησία.

Οι περισσότεροι συνεντευξιζόμενοι προέρχονται από μια αρμονική πατρική οικογένεια, σε αντίθεση με το 1/3 που μεγάλωσε σε μονογονεϊκή οικογένεια, όπου απουσίαζε ο πατέρας λόγω χωρισμού ή θανάτου του. Δύο από αυτούς μάλιστα, είχαν εμπειρία ενδοοικογενειακής βίας. Σήμερα, το 80% του δείγματος μας είναι έγγαμο, διαθέτει ένα με δύο παιδιά και καθώς δήλωσε, έχει άριστες σχέσεις με την οικογένεια του.

Το 26,6% είναι απόφοιτοι δημοτικού, αλλά καθώς είπαν, αυτό συνέβη λόγω του ότι αναγκάστηκαν να βγουν από νωρίς στην αγορά εργασίας. Άλλωστε, ένα διόλου ευκαταφρόνητο 40% μοιράζεται εξ ημισείας σε απόφοιτους λυκείου και απόφοιτους ΑΕΙ. Βέβαια, στους τελευταίους συμπεριλαμβάνονται και δύο αλλοδαποί που έχουν τελειώσει πανεπιστήμιο εξωτερικού. Δεν προξενεί λοιπόν εντύπωση το γεγονός ότι, πάνω από τους μισούς αποφάνθηκαν ότι δεν αντιμετώπισαν καμία ιδιαίτερη δυσκολία στο σχολείο. Οι υπόλοιποι αναφέρθηκαν σε θέματα όπως, εμπλοκή με ναρκωτικές ουσίες, διενέξεις με καθηγητές και μαθησιακά προβλήματα(π.χ. δυσλεξία).

Όσον αφορά στην κοινωνική τους ζωή, φάνηκε μετριοπαθής καθώς, αρχικά με την εμπλοκή τους στην παραβατικότητα και κατόπιν με την αποφυλάκιση τους, ήρθαν αντιμέτωποι με τον κοινωνικό ρατσισμό, με οικογενειακές υποχρεώσεις, με προγράμματα απεξάρτησης ναρκωτικών και απομακρύνθηκαν από αμφίβολου ηθικής άτομα και φιλίες. Άλλωστε, πολλοί ήταν αυτοί που προδόθηκαν από φίλους και κατέληξαν στη φυλακή. Επιπρόσθετα, οι συνεντευξιαζόμενοι είχαν θυματοποιηθεί (κλοπή ή ξυλοδαρμός) στο παρελθόν στην πλειοψηφία τους, από αγνώστους, από την οικογένεια (2 περιπτώσεις βίαιου πατέρα που προαναφέραμε), ή και από συγγενικό περιβάλλον. Κυρίως, το δείγμα μας υπέστη κλοπή από αγνώστους και συγκεκριμένα κάποιοι, από αλλοδαπούς. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ένας από τους αλβανούς ερωτώμενους, έπεσε ο ίδιος θύμα κλοπής από αλβανούς συμπατριώτες του. Αισθάνθηκε νεύρα και απογοήτευση γι' αυτό, όπως κι οι περισσότεροι εκ του δείγματος που θυματοποιήθηκαν.

Μια συνηθισμένη μέρα στη φυλακή, ήταν απλά άλλη μια μέρα που περίμεναν να περάσει, με τη βοήθεια τηλεόρασης, γυμναστικής, καφέ ή κανενός βιβλίου. Κάποιοι, λόγω κατάθλιψης και γενικά κακής ψυχολογικής κατάστασης, για ένα μεγάλο διάστημα δεν απασχολούνταν σε τίποτα, μόνο όταν διορίστηκαν σε κάποιο πόστο εργασίας, πράγμα το οποίο επιβεβαιώνει τους Cooke, Baldwin και Howison¹³⁸ για *ψυχολογική ενόχληση στη φυλακή*. Επίσης, έγινε λόγος για τον συγχρωτισμό ατόμων κάθε λογής στη φυλακή κι ως αποτέλεσμα, ορισμένοι απέφευγαν τις πολλές επαφές με κρατούμενους, φοβούμενοι ραδιουργίες και μπλεξίματα. Το βέβαιο είναι πως όσοι άνηκαν σε ομάδες ή είχαν γνωριμίες μέσα από το σωφρονιστικό προσωπικό έκτισαν λιγότερο ανώδυνα την ποινή τους.

Οι δραστηριότητες που προαναφέραμε δεν τους προσέφεραν ευχαρίστηση, απλά ήταν μια επικουρία στο να ξεχνιούνται και να περνά ο χρόνος ευκολότερα¹³⁹. Όπως και η εργασία. Απασχολήθηκαν σε πόστα ως μάγειρες, ελαιοχρωματιστές, καθαριστές, γραφείς, βιβλιοδέτες, αρτοποιοί και ως βοσκοί, αν ήταν σε αγροτική. Για να τους προσλάβουν έπρεπε να διαθέτουν γνωριμία κατά κύριο λόγο, ενώ μερικοί απλά τη ζήτησαν και την πήραν από μόνοι τους. Μετρούσε πολύ η καλή διαγωγή και

¹³⁸ D. J. Cooke, P. J. Baldwin, J. Howison, *Psychology in Prisons*, Routledge, London 1990, σ. σ. 55-66

¹³⁹ «Ο χρόνος ως τιμωρία», όπως περιγράφουν τον άσκοπο καιρό που περνάει ένας κρατούμενος στη φυλακή, σύμφωνα με τους S. Cohen και L. Taylor, *Time and Deterioration*, στο *Prison Readings: A Critical Introduction to Prisons and Imprisonment*, ed. by Y. Jewkes, H. Johnston, Willan Publishing, 2006, σελ. 182.

ο «χαρακτήρας». Ιδιαίτερα προτιμητέα χρήστηκε η αγροτική φυλακή, σε συμφωνία και με άλλες έρευνες¹⁴⁰, λόγω της συντόμευσης της απόλυσης (η μία μέρα μέτραγε για δύο), λόγω της χρηματικής βοήθειας που παρείχε, λόγω της σχετικά ελεύθερης διαβίωσης και της επαφής με τη φύση, αλλά και γενικά, λόγω των καλύτερων συνθηκών διαβίωσης για έκτιση ποινής.

Όσοι λίγοι έπαιρναν άδειες κάθε 45 με 55 ημέρες, τόνισαν τις επανενταξικές ιδιότητες τους, καθώςον μέσα από αυτές ερχόσουν σε επαφή με την οικογένεια, μπορούσες να επιλύσεις προβλήματα, εκτιμούσες την πρότερη ελευθερία και γενικά έκανες ευκολότερη την επιστροφή στην κοινωνία. Άλλωστε, οι άδειες ωφελούν στην αποφυγή της «ιδρυματοποίησης¹⁴¹», που προαναφέραμε και κατά την οποία το άτομο τείνει να ταυτίζεται απόλυτα με τις συνθήκες εγκλεισμού του, με τους κανόνες και τις αξίες εκεί, σε σημείο που όταν αποφυλακιστεί, να μη καταφέρνει να εγκλιματιστεί στις εξωτερικές συνθήκες της γενικευμένης κοινωνίας. Για αυτούς τους λόγους, η χορήγηση της θα έπρεπε να είναι περισσότερο προσβάσιμη¹⁴².

Σε θέματα φιλίας υπήρχε μια επιφυλακτικότητα και έτειναν να αποφεύγονται οι πολλές παρέες. Κανείς δεν μπορούσε να εμπιστευτεί κανέναν στο περιβάλλον της φυλακής, ο οποιοσδήποτε μπορούσε να ραδιουργήσει εναντίον σου. Στις υποκουλτούρες, που σύστηναν οι κρατούμενοι, υπήρχε ένα πλαφόν εμπιστοσύνης, ιδίως σε καυγάδες, αλλά ποτέ τυφλή. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι όσοι είχαν σκοπό να βγάλουν τη φυλακή και να επιστρέψουν σπίτι τους, δεν έκαναν και πολλές παρέες, ούτε και ήταν παρόντες σε συζητήσεις των κρατουμένων, που περιστρέφονταν κατά κύριο λόγο, γύρω από παρανομίες που θα πραγματοποιούσαν μετά την αποφυλάκιση τους. Αντίθετα, όσοι δεν επιθυμούσαν μια απεμπλοκή από την παραβατικότητα, συμμετείχαν σε ομάδες, χρησιμοποιούσαν συνθηματικούς κώδικες επικοινωνίας, λάμβαναν μέρος σε παράνομες δραστηριότητες, κ.ά. Επίσης, τυπικότητα χαρακτήριζε όσους δεν είχαν ιδιαίτερες σχέσεις μεταξύ τους και μάλιστα, σε σημείο αδιαφορίας, ώστε να μην προσελκύουν προβλήματα.

Ειπώθηκε ότι η εύνοια του σωφρονιστικού προσωπικού λειτουργούσε υπέρ κάποιων κρατουμένων για διάφορους λόγους. Καταρχάς, λάμβαναν χώρα

¹⁴⁰ Α. Μαγγανάς, Γ. Λάζος και Δ. Σβουρδάκου, *Η Εγκληματολογία από τα Κάτω*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σ. σ. 164-168.

¹⁴¹ D. Clemmer, *The Prison Community*, Rinehart and Winston, New York: Holt 1940

¹⁴² Α. Χάιδου, *Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002», σελ. 56.

τοπικισμοί, δηλαδή εύνοιες λόγω όμοιας καταγωγής με κάποιον σωφρονιστικό υπάλληλο. Επίσης, μετρούσαν οι γνωριμίες με τα σωστά ισχυρά άτομα, ενώ οι ευκατάστατοι προσχωρούσαν σε χρηματισμούς. Ας μην ξεχνάμε και τις καταδόσεις κρατουμένων στη διοίκηση (ρουφιανιά), οι οποίες ήταν πολύ συχνό φαινόμενο μέσα στη φυλακή και πολύ μισητό από τους περισσότερους κρατούμενους. Οι αλλοδαποί και δη οι αλβανοί, κυρίως λόγω της παράνομης ενασχόλησης τους εντός της φυλακής με τα ναρκωτικά, φάνηκε να χρήζουν ειδικής θετικής μεταχείρισης από τους υπαλλήλους, οι οποίοι επωφελούνταν χρηματικά. Βέβαια, το αν μιλάμε για πραγματική ευμένεια, αμφισβητήθηκε από κάποιους συνεντευξιαζόμενους. Αυτοί που, σχεδόν σίγουρα και λογικά, προσέλκυαν κάποια μεροληψία, ήταν οι βαρυποινίτες. Αυτοί λόγω των πολλών χρόνων που βάραιναν την ποινή τους απολάμβαναν κάτι παραπάνω σε εύνοια, ίσως και να τους φοβούνταν, αφού πια δεν είχαν κάτι να χάσουν. Αντίθετα, τους νεοεισερχόμενους, οι άλλοι κρατούμενοι τους έκλεβαν, τους απειλούσαν, τους μείωναν, ασελγούσαν πάνω τους και γενικά, δεν τους χορηγούσαν κανένα δικαίωμα.

Σημαντικό ζωτικό χαρακτηριστικό της φυλακής είναι οι ομάδες που συνίστανται. Καλύπτουν την ανάγκη κάθε κρατούμενου να αισθάνεται ότι ανήκει κάπου και έχει θεωρηθεί ότι έχει άμεση σχέση με την λεγόμενη «φυλακοποίηση» του Clemmer, που προαναφέραμε¹⁴³. Για να γίνει κάποιος μέλος μιας ομάδας οφείλει να περάσει από κάποιες δοκιμασίες, ώστε να αποδείξει τη δύναμη του, το κατά πόσον είναι φερέγγυος, το αν φτάνει στα άκρα. Ενδεχομένως, να στηθεί και κάποιο πλασματικό σκηνικό, για να κάνουν το πιθανό μέλος να πάει να επιτεθεί σε κάποιον για να φανεί πόσο 'μετράει', ενώ από την άλλη, μπορεί να αναγκαστεί να κάνει και κάτι που δε θέλει. Επίσης, θα πρέπει κάποιος να έχει τη θέληση να εμπλακεί σε παράνομες δραστηριότητες στη φυλακή και ειδικά με τα ναρκωτικά.

Αυτός που διέθετε χρήματα, δύναμη ή και πολλά χρόνια ποινής πίσω του, γινόταν ο αρχηγός, ενώ έγινε λόγος ακόμα και για τον τόνο της φωνής του. Τέσσερα-πέντε τέτοια άτομα υπάρχουν στη φυλακή, άρα και τόσες ομάδες κι όσο πιο ισχυρός ο αρχηγός, τόσο πιο ισχυρή και η ομάδα. Όλα τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας ήταν υπόλογοι στον αρχηγό και δεν είχαν καμία ισχύ, παρά μόνο όταν το πρόσταζε ο εκείνος. Ο αρχηγός είχε τόσο μεγάλη δύναμη ώστε να μπορεί να δώσει εντολές ακόμα και για ενέργειες έξω από την εμβέλεια της φυλακής (επαγγελματικές, ή και εγκληματικές).

¹⁴³ Ε. Λαμπροπούλου «Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος», Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1994, σ. σ. 245-246.

Μεταξύ των ομάδων, οι πιο ισχυρές ομαδοποιήσεις ήταν οι Έλληνες και οι Αλβανοί. Οι τελευταίοι είχαν στα χέρια τους τεράστια δύναμη, λόγω της διαχείρισης των ναρκωτικών στη φυλακή, τα οποία απέφεραν μεγάλα χρηματικά οφέλη. Άλλωστε, από τους μετανάστες, είναι οι αλβανοί που υπερέχουν αριθμητικά στην Ελλάδα.

Όταν παρουσιαζόταν κάποιο πρόβλημα, αρχικά γινόταν συζήτηση και κατόπιν προχωρούσαν σε σύγκρουση, ώστε να φανεί ποιος θα επικρατήσει εν τέλει. Οι συγκρούσεις ήταν συνήθως μεταξύ ομάδων και αφορούσαν θέματα συναλλαγών και αθετημένων συμφωνιών τους. Όπως αναφέρουν οι Edgar, O' Donnell και Martin, η βία στη φυλακή ιδωμένη σαν σύγκρουση, παίρνει έξι διαστάσεις¹⁴⁴. Πρώτον, των *ενδιαφερόντων(interests)* που θέλει να αποκομίσει κάποιος, δεύτερον, των *σχέσεων(relationships)* που διατηρούν οι συγκρουσιαζόμενοι, τρίτον, των *καταλυτών(catalysts)*, που συνιστούν τις προθέσεις των μερών κι αν σκοπεύουν να φτάσουν ως τη σωματική βία. Επιπρόσθετα, τέταρτο στοιχείο συνιστά η *μετάφραση(interpretations)* του σκηνικού που κάνει καθένας που λαμβάνει μέρος, πέμπτο οι *σκοποί(purposes)* της βίας και έκτο, το *κοινωνικό πλαίσιο(social context)*, δηλαδή η φυλακή. Τέλος, είναι γεγονός ότι όσοι δεν είχαν την επιθυμία να εμπλακούν σε ομάδες και άνομες πρακτικές -αποτελούσαν και την πλειοψηφία-, παρέμεναν ήσυχοι, αμέτοχοι και κοιτούσαν να εκτίσουν την ποινή τους και να αποφυλακιστούν. Περιερχόντουσαν δηλαδή, σε αυτό που έχει αποκαλεστεί "*just doing time*"¹⁴⁵.

Όσον αφορά στο φόβο του εγκλήματος, σε ένα περιβάλλον όπως αυτό της φυλακής, έγιναν πολλές και ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις. Οι τρόφιμοι μεγαλύτερης ηλικίας από την πλευρά των νεαρότερων εισέπρατταν σεβασμό και φόβο, ενώ από αυτήν των λίγο μεγαλύτερων στενοχωριούνταν για αυτούς. Παρά ταύτα, οφείλουμε να τονίσουμε ότι τα χρόνια που κυρίως μετράνε στη φυλακή δεν είναι αυτά της ηλικίας των κρατουμένων, αλλά τα χρόνια που μετράει η ποινή του. Στους βαρυποινίτες για παράδειγμα, πάντα έδειχναν σεβασμό ή και φόβο, καθώς ήταν άνθρωποι που εξέτιαν μακρόχρονες ποινές και δεν είχαν τίποτα να χάσουν, πράγμα που τους καθιστούσε πολύ επικίνδυνους προς τους άλλους κρατούμενους.

¹⁴⁴ K. Edgar, I. O' Donnell and C. Martin, *Prison Violence. The Dynamics of Conflict, Fear and Power*, Willan Publishing, 2003, σ. σ. 27-28.

¹⁴⁵ Ε. Λαμπροπούλου, *Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1994, σελ. 246.

Η πρώτη είσοδος στη φυλακή ήταν μια δυσάρεστη εμπειρία. Όλοι αισθάνονται, όπως είναι φυσιολογικό, σαν χαμένοι, είναι φοβισμένοι και βιώνουν μια άσχημη ψυχολογική κατάσταση. Αυτό που προκαλούσε ιδιαίτερο φόβο και αδυναμία ήταν ο συγχρωτισμός των κρατουμένων, διαβιούν σε κλειστό περιβάλλον με άτομα που δεν ήξεραν τι ήταν ή τι ήταν ικανά να πράξουν. Σχετική σιγουριά και αυτοπεποίθηση αισθάνονταν κυρίως όσοι άνηκαν σε ομάδες.

Σε ένα ειδικό επίπεδο, οι φόβοι που διακατείχαν τους κρατούμενους ήταν για τη σωματική τους ακεραιότητα και για τυχόν ραδιουργίες, που ενδεχομένως να λάμβαναν χώρα εναντίον τους. Από την άλλη, σε ένα γενικό πλαίσιο, τους άγχωνε η οικογένεια τους και η επιβίωση της, για όσο θα βρίσκονταν μέσα στη φυλακή. Οι ραδιουργίες, οι απειλές της σωματικής ακεραιότητας, όπως οι σεξουαλικές επιθέσεις και ο βιασμός, συνιστούν μερικά από τα χειρότερα που θα μπορούσαν να συμβούν σε έναν κρατούμενο, σε ορισμένους μάλιστα συνέβησαν κióλας. Άλλωστε, αποδείχτηκε ότι είναι πολύ πιθανό να διατρέξουν ένα τέτοιο κίνδυνο κατά τη διάρκεια της φυλάκισης τους οι κρατούμενοι, έστω και για μια φορά και κυρίως τον πρώτο καιρό της φυλάκισης. Πράγμα που επιβεβαιώνει τα πορίσματα του Lockwood¹⁴⁶ για τη σεξουαλική βία στις φυλακές. Ακόμα και η υγεία βρίσκεται υπό απειλή σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα, εφόσον, πολλές φορές έχει γίνει λόγος για ελλιπή ιατρική περίθαλψη¹⁴⁷.

Σέβονταν και φοβούνταν τους κρατούμενους για πολύ βαριά εγκλήματα, όσοι ήταν μικροεγκληματίες. Αντίθετα, όσοι είχαν διαπράξει ισάξια εγκλήματα και μέτραγαν πολλά χρόνια ποινής, δεν αισθάνονταν τίποτα για αυτούς, απλά αδιαφορούσαν. Άλλωστε, μετρούσε και η αιτία του κάθε διαπραχθέντος εγκλήματος για την αντιμετώπιση που θα εισέπρατταν. Αν ευσταθούσε ο λόγος, ώστε να προβεί κάποιος σε εγκληματική πράξη, τότε είχαν τον δράστη περί πολλού στην κοινωνία των κρατουμένων, αν όχι, τον αποδοκίμαζαν, όπως για παράδειγμα τον παιδοκτόνο και το βιαστή. Γενικά, τα εγκλήματα κατά των παιδιών, ο βιασμός και ο φόνος, συνιστούν τα πιο απαράδεκτα εγκλήματα μέσα στους κόλπους της φυλακής. Παραδόξως, σε αυτά συμπεριλήφθηκαν η ληστεία και η κλοπή, διότι απαιτείται προγραμματισμός και σκέψη για τη διάπραξη τους, μιλάμε για επιτηδευμένα εγκλήματα δηλαδή.

Τέλος, ορισμένοι από τους υπάλληλους φέρθηκαν πολύ προστατευτικά απέναντι στους κρατούμενους, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις άδικων βίαιων

¹⁴⁶ D. Lockwood, *Prison Sexual Violence*, Elsevier, New York 1980

¹⁴⁷ Κ. Σπινέλλη και Ν. Κουράκης *Σωφρονιστική Νομοθεσία. Ελληνική-Διεθνής*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2001, σελ. 238.

περιστατικών. Αλλά και οι επιστημονικοί βοηθοί, φάνηκε να έχουν ένα βοηθητικό ρόλο, τουλάχιστον για όσους κρατούμενους το ζήτησαν. Ο διευθυντής παρά ταύτα, παραμένει αφανής και απαθής για μια μεγάλη μερίδα των κρατουμένων. Οφείλει να διασαφηνιστεί πάντως το ότι, ορισμένοι κρατούμενοι αποφεύγουν επαφές με τη διοίκηση της φυλακής, είτε μιλάμε για φύλακες, είτε για το διευθυντή, είτε για τους επιστήμονες, καθόσον δεν θέλουν να τους χαρακτηρίσουν ρουφιάνους.

Εν γένει, υπογραμμίστηκε έντονα η ανάγκη να μην επιδεικνύεται ο φόβος από τον κρατούμενο, ως ο μόνος τρόπος να καταφέρει να επιβιώσει στη φυλακή. Πράγμα που επιβεβαιώνει την αναγωγή στα επιστημονικά ευρήματα του Martin Killias¹⁴⁸ και των Crocker, Lee και Park¹⁴⁹, περί ευάλωτου. Το ευάλωτο συνιστά τη βάση που υποκειμενοποιείται ο φόβος του εγκλήματος. Όπως ακριβώς οι άντρες στην ελεύθερη κοινωνία διστάζουν να εκφράσουν το φόβο τους, έτσι συμβαίνει και στην κοινωνία της φυλακής, πόσο μάλλον όταν συνίσταται σε ένα περιβάλλον μονάχα αρρένων. Οι άντρες μεταξύ αντρών δεν είναι εύκολο να αφεθούν στα συναισθήματα τους, ειδικά όταν αυτά αφορούν την ανασφάλεια και το φόβο. Έτσι, οι παράγοντες του φόβου του εγκλήματος, δηλαδή η έκθεση σε κίνδυνο, η σοβαρότητα των επιπτώσεων και η απώλεια ελέγχου σε συνδυασμό με τις φυσικές, κοινωνικές και περιπτώσιολογικές διαστάσεις του ευάλωτου, διαφαίνεται ότι δύναται να πραγματοποιούν σε ένα περιβάλλον., όπως αυτό της φυλακής, όπως ακριβώς τα περιγράψαμε στο τέταρτο κεφάλαιο της επιστημονικής αυτής μελέτης.

«*Εγκληματίας ονομάζεται ο παραβάτης του ποινικού νόμου*¹⁵⁰». Από την οπτική γωνία των κρατουμένων όμως, εγκληματίας χαρακτηρίζεται αυτός που εγκληματεί κατά των παιδιών με οιοδήποτε τρόπο. Έγινε λόγος ακόμα και για κακούς γονείς, πράγμα που υποδεικνύει το πόσο ευαισθητοποιημένοι ήταν οι κρατούμενοι σε τέτοια θέματα. Το ίδιο απεχθείς θεωρούνταν και οι βιαστές. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι, όταν τέτοιοι εγκληματίες βρεθούν στη φυλακή κι εντοπιστούν από τους κρατούμενους, θυματοποιούνται βίαια από αυτούς. Πρόσφατα μάλιστα, είχαμε μια τέτοια περίπτωση στις φυλακές της Τρίπολης, με έναν αλλοδαπό βιαστή μιας

¹⁴⁸ M. Killias, *Vulnerability and Fear of Crime*, Criminological Research Reports by the Max Planck Institute for Foreign and International Penal Law, Vol.50, 1991, σ. σ. 618-633.

¹⁴⁹ J. Crocker, S. J. Lee, L. E. Park, *The Pursuit Of Self-Esteem: Implications For Good And Evil*, στο *The Social Psychology Of Good And Evil*, Ed. A. G. Miller, Guilford Press, London 2004.

¹⁵⁰ Ι. Φαρσεδάκης, *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996, σελ. 15.

11χρονης¹⁵¹. Είναι σαν μια υποκειμενική απονομή δικαιοσύνης, αυτή τη φορά όμως, μέσα στην κοινωνία της φυλακής.

Η πλειοψηφία των κρατουμένων έχει καταδικαστεί σε φυλάκιση για μια παράβαση του νόμου περί ναρκωτικών στο δείγμα μας (26,6%), αλλά και γενικά στα στατιστικά στοιχεία. Ακολουθούν με 13,4% έκαστη, η ληστεία, η υπεξαίρεση, η πλαστογραφία και η απάτη και τα πολλαπλά αδικήματα, ενώ τελευταίες με 6,6% η καθεμία, η ανθρωποκτονία και η παράνομη μεταφορά λαθρομεταναστών. Ο κυριότερος λόγος για το πέρασμα στην πράξη, ήταν η αφέλεια που υπέδειξαν. Βρέθηκαν δηλαδή κατηγορούμενοι για κάποιο έγκλημα, που δεν ήξεραν πως είχαν διαπράξει, εφόσον παγιδεύτηκαν από τον κοινωνικό περίγυρο. Έπειτα, εξίσου βασική αιτία αναδείχτηκε η οικονομική ανάγκη. Επίσης, στο δείγμα παρουσιάστηκε και μια ανθρωποκτονία για λόγους τιμής και περηφάνιας.

Οι περισσότεροι έχουν μετανιώσει για την πράξη τους και αποζητούν την περαιτέρω απεμπλοκή. Άλλωστε, είναι γενική παραδοχή το πόσο καλύτερη θα ήταν η ζωή τους αν δεν είχαν εγκληματίσει και γι' αυτό χρήζουν σημαντικότερο, το να μην μπλέξει ποτέ κάποιος με την εγκληματικότητα.

Η απονομή των ποινών από την Ελληνική Δικαιοσύνη και το κατά πόσον είναι νομότυπη και πράγματι δίκαιη, είναι ένα μείζον θέμα. Η αναπαράσταση του κοινού, με αυτήν όσων έχουν καταδικαστεί κάποια στιγμή σε φυλάκιση, ήταν σχεδόν ίδια¹⁵². Οι ποινές για τους πρώην κρατούμενους χαρακτηρίζονταν από αδικία, αυστηρότητα και μεροληψία, εφόσον για το ίδιο έγκλημα θέτονταν διαφορετικές ποινές. Άλλος ένας λόγος αποδοκimasίας των ποινών είναι η υπερβολική τιμωρητικότητα κάποιων εγκλημάτων, με εξαιρετικά αυστηρές ποινές και δη, πολλές ποινές φυλάκισης¹⁵³. Επίσης, γίνεται λόγος και για εκτεταμένη ποινικοποίηση συμπεριφορών, αφού τα εγκλήματα έχουν αυξηθεί.

Έτσι και το δείγμα μας, διαβλέπει την ποινή που του επιβλήθηκε προσωπικά, άδικη, αυστηρή και μεροληπτική. Η αδικία αιτιολογήθηκε με δηλώσεις αθωότητας

¹⁵¹ http://www.newsit.gr/default.php?pname=Article&art_id=39519&catid=4

¹⁵² Χ. Ζαραφωνίου, *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2004, σ. σ. 209-211.

¹⁵³ T. Mathiesen, *Prison on Trial. A Critical Assessment*, Sage Publications, London 1994, σελ. 9.

που δεν αποδείχτηκαν, με κατηγορίες υπερβολικής αυστηρότητας στην τιμώρηση κάποιου εγκλήματος, με προβλήματα τοξικομανίας που δεν προσμέτρησαν κατά την επιμέτρηση της ποινής, αλλά και με εξουδετέρωση βλάβης, θεωρώντας ότι δεν έκαναν κακό σε κανέναν για να αξίζουν τέτοια τιμωρία. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι οι λόγοι που έκαναν τους συνεντευξιαζόμενους να πιστεύουν πως αδικήθηκαν ως προς την καταδικαστική τους ποινή, έρχονται σε συμφωνία, κατά ένα μεγάλο βαθμό, με τις τεχνικές εξουδετέρωσης των Sykes και Matza¹⁵⁴. Έχουμε προαναφερθεί σε αυτές σε προηγούμενο κεφάλαιο, αλλά εκεί της παραβάλλαμε για την εξήγηση της βίας των υπαλλήλων στους κρατούμενους. Έτσι, αυτές είναι η *άρνηση ευθύνης*, η *άρνηση βλάβης*, η *άρνηση του θύματος*, η *κατηγορία των κατηγορών* και η *επίκληση ανώτερων αξιών* (ως υποταγή στην ομάδα ή σε προσταγή κάποιου μέλους της). Και οι πέντε τεχνικές αντιστοιχούν απόλυτα στις απαντήσεις των συνεντευξιαζόμενων.

Ο σωφρονισμός της φυλακής αποδείχθηκε μύθος. Μια ιδέα που αναπαράγεται στο κοινό για να δημιουργεί πλασματικές συνθήκες, ώστε να γίνεται αποδεκτός ο θεσμός της φυλακής. Η έρευνα αυτή, όπως και η πλειονότητα των ερευνών, συνηγορούν στο ότι η φυλακή δε δύναται να σωφρονίζει. Όπως λέει ο Foucault, η φυλακή «*φαμπρικοποιεί*» (*"fabricated"*) τους εγκληματίες, δημιουργώντας συνθήκες υποτροπής και ανάγοντας τους σε αντικείμενα μελέτης¹⁵⁵. Οι λόγοι που υποστήριξαν οι συνεντευξιαζόμενοι την αδυναμία σωφρονισμού, στην προκείμενη μελέτη, είναι καταρχάς ο άκρατος συγχρωτισμός των κρατουμένων, πράγμα που επιβεβαιώνει την αναγωγή της φυλακής από την επιστημονική κοινότητα, αλλά και τους ίδιους τους κρατούμενους, σε «*σχολείο εγκλήματος*». Επίσης, η ένδεια εκπαιδευτικών και επαγγελματικών προγραμμάτων, σε συνδυασμό με τον ανεκμετάλλετο χρόνο της εκτελούσης ποινής στη φυλακή, εκκολάπτουν την απελευθέρωση κενών ατόμων χωρίς καμία ουσιώδη αναμόρφωση. Δεν μπορούμε να μιλήσουμε βέβαια για πλήρη απουσία επιμόρφωσης, αλλά τα όσα υπάρχουν δεν είναι πράγματα που αξιοποιούνται στην ελεύθερη κοινωνία. Παρά ταύτα, είναι αξιόλογο να αναφερθούμε στην περίπτωση ενός νέου εκ του δείγματος μας, που φοίτησε στο σχολείο των φυλακών Αυλώνας και εξήρε την βοηθητική λειτουργία του.

Ακόμη ένας λόγος αυτού του φιάσκου ήταν η αλλοτρίωση του ατόμου στη φυλακή, το οποίο χάνει την επαφή με τον εαυτό του, διαβρώνεται ο ψυχισμός του και απορρυθμίζεται η ψυχική της ισορροπία. Οι συνθήκες εγκλεισμού δεν είναι τέτοιες

¹⁵⁴ G. Sykes, D. Matza *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*, American Sociological Review, 22, 1957, σ. σ. 667-670.

¹⁵⁵ Όπως αναφέρεται από τον D. Garland στο *Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory*, Clarendon Press, Oxford 1990, σελ. 148.

που να επιτρέπουν τον θετικό επαναπροσδιορισμό του ανθρώπου, καθώς στερείται την οικογένεια του, τον πρότερο ελεύθερο και αυτό-καθορισμένο τρόπο ζωής του και την ηρεμία της ενίοτε αναγκαίας μοναξιάς. Αντίθετα, στη φυλακή βιώνει καταστροφικές εμπειρίες για την ανασυγκρότηση και την τελική ανάδυση του στην ελεύθερη κοινωνία.

Να τονίσουμε βέβαια, κάποιες εξαιρέσεις στις απόψεις του δείγματος μας, οι οποίες και τάχθηκαν υπέρ του σωφρονισμού στη φυλακή. Αυτό συνέβαινε στην περίπτωση που καταρχάς, συγχρωτίζεται κάποιος με καλές παρέες, δεύτερον, που διαθέτει δυνατό χαρακτήρα να αντέξει τους «πόνους»¹⁵⁶ της φυλάκισης και τρίτον, που εκμεταλλεύεται δημιουργικά για τον εαυτό του τον χρόνο που διαβιεί στη φυλακή. Μπορεί λοιπόν ο σωφρονισμός να έχει και καλά αποτελέσματα, απλά σπάνια και υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, ενώ αυτή τη στιγμή, η γενίκευση της φενάκης του είναι η αποδεδειγμένη αλήθεια.

Το περιβάλλον της φυλακής δεν πραγματώνεται σε πλαίσια νομιμότητας και διαφάνειας, όπως θα έπρεπε. Συντελούνται ποικίλες παρανομίες στα σωφρονιστικά καταστήματα και μάλιστα όχι μόνο από τους κρατούμενους και τις ομάδες τους. Οι υπάλληλοι είναι αναπόσπαστο κομμάτι αυτής της ανομικής κατάστασης, άλλωστε «*οι ηγετικές προσωπικότητες των κρατουμένων, οι ομάδες των εγκλειστών και το φυλακτικό προσωπικό, αποτελούν τμήματα ενός κοινωνικού (υπό)συστήματος στην καλή λειτουργία του οποίου, η συμβολή του καθενός απ' αυτά είναι αποφασιστική*»¹⁵⁷.

Η βία είναι κομμάτι της καθημερινότητας ενός σωφρονιστικού καταστήματος και δεν είναι *τυχαία*¹⁵⁸, ακολουθεί τη δική της εσωτερική λογική. Είναι γεγονός ότι συμβαίνουν διάφορα βίαια περιστατικά στη φυλακή κι άλλα βγαίνουν σε δημόσια θέα κι άλλα όχι. Συνήθως, όσοι κρατούμενοι δεν θυματοποιούνται είναι γιατί καταφέρνουν να αποφύγουν τέτοιες καταστάσεις μέσω της συμπεριφοράς τους, ή γιατί ντρέπονται να το παραδεχτούν. Κάποιοι όμως, παραδέχονται ότι έπεσαν θύματα βίας από άλλους κρατούμενους ή σωφρονιστικούς υπαλλήλους. Άλλωστε, όπως έχουμε προαναφέρει, οι βιαστές και οι παιδεραστές, δεν έχουν και την καλύτερη

¹⁵⁶ G. M. Sykes, *The Society of Captives: A Study of Maximum Security Prison*, Princeton University Press, 1971, σ. σ. 65-79.

¹⁵⁷ Ε. Λαμπροπούλου, *Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1994, σελ.247.

¹⁵⁸ D. Clemmer, *The Prison Community*, Christopher Publishing House, Boston 1940, σελ. 297.

αντιμετώπιση από τους κρατούμενους. Στην καλύτερη των περιπτώσεων θα πέσουν θύματα ξυλοδαρμού και στη χειρότερη θύματα βιασμού.

Επίσης, άνθρωποι αδύναμοι μετατρέπονται εξίσου εύκολα σε θύματα βίας και εκμετάλλευσης. Άλλα βίαια περιστατικά αφορούν τις ομάδες που συνάπτονται στη φυλακή. Συμβαίνουν είτε μεταξύ ομάδων, είτε στο εσωτερικό της μιας. Μάλιστα, μαρτυρίες μιλούν για μακελειά σε σημείο σκοτωμού. Κάποιες φορές, η βία μπορεί να προέλθει από τους λειτουργούς του θεσμού της φυλακής¹⁵⁹. Πρωταρχικό κριτήριο είναι η συμπεριφορά του κάθε κρατούμενου, δηλαδή το πόσο καλή διαγωγή έχει. Φυλακισμένοι που δεν έχουν τη διάθεση να υποταχθούν ή να υπακούσουν, αμφίδρομα δεν διατηρούν καλές σχέσεις με τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους. Ταυτόχρονα με τις σωματικές τιμωρίες, ενυπάρχει και η ψυχολογική βία. Όταν οι υπάλληλοι φέρονται στους κρατούμενους απάνθρωπα, τους δημιουργούν ποικίλα ψυχολογικά προβλήματα. Η καχυποψία, η απαξίωση κι ο διαρκής ευτελισμός των κρατουμένων συντελούν στην ψυχική τους κατάρρευση. Οι φυλακτικοί υπάλληλοι, εκμεταλλευόμενοι τη θέση εξουσίας τους, φέρονταν ευπρεπώς μόνο σε αυτούς από τους οποίους μπορούσαν να καρπωθούν κάποιο όφελος (ρουφιάνοι, ευκατάστατοι ή ισχυροί κρατούμενοι). Με λίγα λόγια γίνεται καταπάτηση των άρθρων 2,3,4¹⁶⁰ του Σωφρονιστικού Κώδικα, για τη νομιμότητα και την ισότητα στη μεταχείριση των κρατουμένων, αλλά και στα δικαιώματα τους, αντιστοίχως. Ειδικά, η καταστρατήγηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των κρατουμένων είναι μια μόνιμη τροχοπέδη του θεσμού της φυλακής.

Οι επικίνδυνες περιστάσεις στη φυλακή είναι ο κανόνας κι όχι η εξαίρεση. Λόγω της επιφυλακτικότητας που οφείλει να δείχνει ένας κρατούμενος απέναντι σε άλλους κρατούμενους στη φυλακή, προτιμά να βασίζεται μόνο στον εαυτό του. Στον αντίποδα, υπάρχουν κι αυτοί που προσχωρούν σε ομάδες και οι οποίοι καλύπτονται από τα υπόλοιπα μέλη. Η εναλλακτική της προσφυγής στη Διεύθυνση δεν αξιοποιείται εύκολα από τους κρατούμενους καθώς υπάρχει φόβος να θεωρηθούν αναξιόπιστοι και μη φερέγγυοι από την υπόλοιπη κοινωνία των κρατουμένων. Άλλωστε, η τελευταία περιλαμβάνει τους δικούς της κανόνες, οι οποίοι αν καταπατηθούν, δημιουργούνται προβλήματα¹⁶¹.

¹⁵⁹ R. Johnson, *Institutions and the Promotion of Violence*, στο *Violent Transactions. The Limits of Personality*, eds. A. Campbell, J. J. Gibbs, Basil Blackwell, New York 1986, σ. σ. 181-205.

¹⁶⁰ Σωφρονιστικός Κώδικας, Νόμος 2776/24.12.1999 [ΦΕΚ Α 291].

¹⁶¹ A. Cohen, *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*, Free Press, New York 1955.

Είναι γνωστό ότι στα σωφρονιστικά καταστήματα πραγματοποιούνται ακατάπαυστα παράνομες δραστηριότητες. Ειδικά όσον αφορά στο εμπόριο ναρκωτικών ουσιών, υφίσταται ένα ολόκληρο κύκλωμα. Αυτό το κύκλωμα δικτυώνεται μέσα από τις σχέσεις μεταξύ κάποιων υπαλλήλων και κάποιων κρατουμένων. Όπως έχει ειπωθεί, το εμπόριο ναρκωτικών βρίσκεται κυρίως στα χέρια των αλβανικών ομάδων κρατουμένων. Συνήθως, εισέρχονται στη φυλακή μέσω των αδειούχων ή από τα επισκεπτήρια, εν γνώσει των υπαλλήλων, οι οποίοι χρηματίζονταν αδρά για να αποσιωπήσουν της κατάστασης¹⁶². Η αποπληρωμή των υπαλλήλων γίνεται μέσω του «κυκλώματος της καντίνας», όπου δίνονταν κλειστές κάρτες κι έμπαιναν εκεί λεφτά, τα οποία στέλνονταν πρώτα σε κάποιον εκτός φυλακής κι από κείνον στον υπάλληλο. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη, ότι εθελουφλούν την ελεύθερη κυκλοφορία των ναρκωτικών για να κρατούν κάποιους κρατούμενους σε καταστολή. Όπως αναφέρει ο Crewe¹⁶³, «...το αντίκτυπο της ηρωίνης...κάνει κάποιους ευάλωτους κρατούμενους πιο υποχρεωμένους, εξοστρακισμένους και στιγματισμένους και αυξάνει τη διαθέσιμη εξουσία σε συγκεκριμένους φυλακισμένους, των οποίων η θέση στον κόσμο των φυλακισμένων τους επιτρέπει να διοικούν το εμπόριο ναρκωτικών».

Πέρα από το εμπόριο ναρκωτικών, λαμβάνουν χώρα κλοπές νεοεισερχόμενων, τζόγος, ποτοποσία, εντολές για δουλειές έξω από τη φυλακή(μαστροποί, δολοφονίες), βίαια περιστατικά, εκβιασμοί, αυτοσχέδια όπλα, ξέπλυμα χρήματος, τοκογλυφίες, βιασμοί και φόνοι. Η συμμετοχή σε τέτοιες άνομες πρακτικές δεν είναι εύκολη, γιατί όπως είναι αναμενόμενο, τέτοιες δράσεις δεν είναι πάντα συγκαλυμμένες, και караδοκούν πολλές πειθαρχικές κυρώσεις, που ενδέχεται να προσauξήσουν την υπάρχουσα ποινή. Με αποτέλεσμα, πολλοί φοβούνται να λάβουν μέρος. Από την άλλη όμως, όσοι συμμετείχαν είχαν πολλά χρηματικά και πρακτικά οφέλη.

Το αλλοδαπό δείγμα, στην προκείμενη μελέτη, αποτελείται μόνο από τρία άτομα, δύο Αλβανούς και ένα Ρουμάνο. Παρόλα αυτά, είναι γνωστό ότι στα σωφρονιστικά καταστήματα ο αλλοδαπός πληθυσμός είναι αρκετά μεγάλος, σχεδόν ισάριθμος με τον ελληνικό (6307 αλλοδαποί κρατούμενοι από τους 11364

¹⁶² <http://www.apogevmatini.gr/?p=14332>

¹⁶³ B. Crewe, *The Drugs Economy and the Prisoner Society*, Prison Service Journal, No.156, November 2004, σ. σ. 9-14.

κρατούμενους σε σύνολο για το 2010¹⁶⁴). Οι αλλοδαποί είναι άνθρωποι που έχουν μεταναστεύσει μακριά από τη χώρα τους και αποζητούν μια καλύτερη ζωή στη χώρα μας. Συνήθως είναι άνθρωποι φτωχοί, χωρίς επίσημα έγγραφα, με αποτέλεσμα να καθίσταται πολύ εύκολη η εμπλοκή τους στην εγκληματικότητα.

Όσοι είναι πολλά χρόνια στην Ελλάδα, μιλούν αρκετά καλά την ελληνική γλώσσα, τουλάχιστον τόσο, ώστε να μπορούν να συνεννοούνται με τους έλληνες κρατούμενους και τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους. Οι αλβανικής καταγωγής κρατούμενοι δεν ήταν τόσο συμπαθείς από τους έλληνες. Υποβόσκει θα λέγαμε, ένας ρατσισμός απέναντι τους, καθώς τη θεωρούν μια «ύπουλη» φυλή. Ακόμα και κάποιοι αλβανοί, μιλούν οι ίδιοι έτσι για τους συμπατριώτες τους.

Στις φυλακές οι ομάδες των αλβανών είναι πολύ ισχυρές για δύο λόγους. Καταρχάς, διότι, όπως προαναφέραμε, υπερέχουν αριθμητικά και κατά δεύτερον, λόγω της διαχείρισης των ναρκωτικών μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα, από την οποία αποκομίζουν τεράστια κέρδη. Είχαν τέτοια δύναμη οι αλβανοί, που οι υπάλληλοι της φυλακής τους φοβούνταν και τους σέβονταν, άλλωστε υπήρχε και το όφελος που συνόδευε τις συναλλαγές μαζί τους. Οι ρουμάνοι φαίνεται να τα πηγαίνουν καλύτερα με τους έλληνες, ενώ με τους ρώσους, οι οποίοι είναι από τις πιο ισχυρές ομάδες μετά τους αλβανούς, υπάρχει αμφιλεγόμενη σχέση.

Η επανένταξη είναι το τελευταίο μέρος του σωφρονιστικού συστήματος, η φάση όπου θα δειχτεί, το αν ο θεσμός της φυλακής, πέτυχε ή απέτυχε. Η ιδιότητα του κρατούμενου δίνει, σταδιακά και εκ νέου, τη θέση της σε αυτή του πολίτη. Αυτό το εγχείρημα είναι πολύ δύσκολο, γι' αυτό και οι περισσότεροι μετά την αποφυλάκιση τους έχουν να αντιμετωπίσουν περισσότερα προβλήματα από όσα όταν μπήκαν, ιδιαίτερα ψυχολογικά. Ας μην ξεχνάμε το 'στιγματισμό'¹⁶⁵ του πρώην κρατούμενου, που θα επιφέρει τεράστιες αλλαγές στη ζωή του, αλλά και στην οικογένειά του, που το αντιμετωπίζει ήδη από την είσοδο του ατόμου στη φυλακή. Έτσι, δημιουργούνται πολλά κατάλοιπα, τα οποία δεν θα επιλυθούν με την αποφυλάκιση, αντίθετα ίσως ενταθούν. Στο δείγμα μας συγκεκριμένα, ο στιγματισμός φάνηκε να ασκείται από το ευρύτερο συγγενικό και φιλικό περιβάλλον. Ήταν αυτοί που αντιμετώπισαν

¹⁶⁴ Στοιχεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, <http://www.ministryofjustice.gr/modules.php?op=modload&name=Sofronistiko&file=page2003-2009>

¹⁶⁵ H. Becker, *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, Free Press, New York 1963.

καχύποπτα τον αποφυλακισμένο άντρα και τον ταύτισαν με την *‘επικέτα του εγκληματία’*¹⁶⁶. Οι οικογένειες τους, στάθηκαν και στήριξαν τους αποφυλακισμένους.

Όσον αφορά στην εργασία, πριν τη φυλάκιση, το 50% ήταν ελεύθεροι επαγγελματίες και υπήρχε κι ένας δημόσιος υπάλληλος, αστυνομικός για την ακρίβεια. Μετά την αποφυλάκιση, είτε συνέχισαν ως ελεύθεροι επαγγελματίες, είτε ως ιδιωτικοί υπάλληλοι, είτε ως οδηγοί ταξί. Αξιοσημείωτο είναι το ότι, η ανεργία αυξήθηκε κατά ένα άτομο (από δύο στους δεκαπέντε, έγιναν τρεις). Είναι γνωστό το πόσο δύσκολη είναι η επαγγελματική αποκατάσταση ενός αποφυλακισμένου. Πρώτον, διότι υπάρχει το ποινικό μητρώο, το οποίο δυσχεραίνει τη κατάσταση, δεύτερον, τα επαγγελματικά προγράμματα στη φυλακή δεν συμβαδίζουν με την πραγματικότητα της ελεύθερης αγοράς εργασίας, ενώ τρίτον, η εθνική προέλευση δημιουργεί πρόσθετα εμπόδια στα δύο προηγούμενα.

Το κράτος είναι αυτό που δημιουργεί αυτές τις αντιφατικές συνθήκες. Από την μια προστάζει και νομιμοποιεί τις διαδικασίες της επανένταξης, από την άλλη τις παρακωλύει. Όπως προτείνουν οι ίδιοι οι κρατούμενοι, το κράτος οφείλει να βοηθά στην εξεύρεση εργασίας ή στέγης, όταν υφίσταται τέτοια ανάγκη, να παρέχει επιδόματα, να διασφαλίζει την ψυχολογική βοήθεια του ίδιου του κρατούμενου, αλλά και της οικογένειάς του, να τον καλύπτει ιατρικά, να παραγράφει τα χρέη τους και να μεριμνά για τους τοξικομανείς. Αυτές οι πρακτικές θα το καταστήσουν κράτος-πρόνοιας. Ειδικά, πάντως στους τοξικό-εξαρτημένους κάνουν όλοι ειδική μνεία και είναι κάθετοι στην ανάγκη για ενασχόληση με την κατηγορία τους. Σαφέστατα, η τοξικομανία είναι πρόβλημα, ένας παράγοντας που δεν επιτρέπει την ομαλή ένταξη του ατόμου στην κοινωνία. Γι’ αυτό και ως λύση συστήνεται, η δημιουργία πολλών κέντρων απεξάρτησης, ώστε να διατίθεται άπλετη βοήθεια σε όλους τους τοξικομανείς ανά πάσα στιγμή και ανεξαιρέτως.

Με τις δεδομένες συνθήκες της οικονομικής κρίσης που διανύουμε, η αύξηση της εγκληματικότητας είναι βέβαιη. Οι άνθρωποι έχουν και πρόκειται να έχουν ακόμα περισσότερες οικονομικές ανάγκες και βρίσκονται ή θα βρεθούν σε μεγάλη ανέχεια. Η επιβίωση θα γίνει ένας παράγοντας υποτροπής¹⁶⁷. Δεν είναι τυχαίο που μέχρι στιγμής, τα ποσοστά μας δείχνουν ότι το 40% του δείγματος ήδη υποτροπίασε, σε αντίθεση με το υπόλοιπο 60%, που προς το παρόν το έχει αποφύγει. Εν γένει, η

¹⁶⁶ E. Lemert, *Human Deviance, Social Problems and Social Control*, Prentice Hall, New York 1967.

¹⁶⁷ Ε. Λαμπροπούλου, *Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1994, σελ. 253.

κατάσταση είναι τέτοια που μια πιθανή θυματοποίηση στο άμεσο μέλλον είναι βέβαιη. Η πλειοψηφία τείνει να πιστεύει πως θα τεθεί θύμα κλοπής. Ο φόβος θυματοποίησης των φυλακισμένων, είναι ίδιος με αυτόν των ένομων πολιτών, αποδεικνύοντας πως όλοι είμαστε το ίδιο άνθρωποι, με φόβους και ανασφάλειες, ακόμα κι αν έχουμε εγκληματίσει. Ίσα ίσα που στην τελευταία περίπτωση, των πρώην κρατουμένων, λόγω πρότερης διαβίωσης με τέτοια άτομα που διαπράττουν κλοπές ή ληστείες, είναι περισσότερο καχύποπτοι και προβληματισμένοι.

Το δείγμα μας ήταν στην πλειονότητα του κάτοικοι των γειτονιών του Πειραιά, με εξαίρεση έναν συνεντευξιαζόμενο από Άλιμο κι έναν από Σαλαμίνα. Όταν τέθηκε η ερώτηση των National Crime Surveys για το αν αισθάνονται ανασφάλεια όταν κυκλοφορούν μόνοι το βράδυ στη γειτονιά τους, οι απαντήσεις διχάστηκαν, κατά κύριο λόγο, μεταξύ του «πολύ(5)» και του «καθόλου(6)». Αυτή η αντιφατική τάση, ίσως αποδεικνύει ότι όλοι φοβούνται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, αλλά κάποιοι φοβούνται να το παραδεχτούν για να μη φανούν αδύναμοι¹⁶⁸. Από την άλλη, σύμφωνα με τη θεωρία της «κοινωνικά επιθυμητής απάντησης¹⁶⁹», σύμφωνα με την οποία, οι άνδρες ενδιαφέρονται να αλλάξουν τις απαντήσεις τους για αυτό-παρουσιαστικούς λόγους ή δεν είναι πρόθυμοι να αναφέρουν επακριβώς τις εμπειρίες τους.

Όσον αφορά στην αστυνομία και πάλι οι συνεντευξιαζόμενοι ήρθαν σε εναρμόνιση με την περίσσεια του κοινού, μη μπορώντας να αισθανθούν εμπιστοσύνη σε αυτήν, πόσο μάλλον όταν οι ερωτώμενοι είναι πρώην κρατούμενοι. Θεωρείται από όλους η πιο διεφθαρμένη υπηρεσία του κράτους. Ειπώθηκε ότι οι αστυνομικοί είναι μπλεγμένοι στην εγκληματικότητα και συμμετέχουν σε αυτήν. Από την άλλη, έγινε λόγος για κατάχρηση της εξουσίας τους έναντι των πολιτών, αλλά και για βιαιοπραγίες στις οποίες πρωταγωνίστησαν.

Τέλος, η επιστροφή στη φυλακή φαντάζει εφιάλτης για τους περισσότερους αποφυλακισμένους. Δεν θα ήθελαν να αποχωριστούν ξανά την οικογένεια τους, αλλά ούτε και να βιώσουν τα όσα έζησαν εκεί. Η απώλεια της ελευθερίας τους για άλλη μια φορά, τους δημιουργεί απίστευτο άγχος, αλλά ταυτόχρονα και δύναμη, ώστε να τάσσονται προς ένα σύννομο τρόπο ζωής κοντά στην οικογένεια τους και πατώντας γερά στα πόδια τους.

¹⁶⁸ J. Goodey *Boys Don't Cry*, British Journal of Criminology, Vol.37, No.3, 1997, σ. σ. 401-418.

¹⁶⁹ R. Sutton, S. Farrall, *Gender, Socially Desirable Responding and the Fear of Crime*, British Journal of Criminology, Vol.45, 2005, σ. σ. 212-224.

V. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η φυλακή συνιστά την τελευταία βαθμίδα του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Είναι ο θεσμός, που καταστέλλει κάθε συμπεριφορά που αποκλίνει από τα κρατικά επιθυμητά πρότυπα έννομης συμπεριφοράς. Είναι ο χωρόχρονος, μέσα στον οποίο θα φροντιστεί να παγιδευτούν, όσοιδήποτε σταθούν ή προσπαθήσουν να σταθούν εμπόδιο στις επιταγές της εξουσίας. Είναι ο τρόπος, για να διενεργηθεί μια εκκαθάριση της κοινωνίας από τους παρείσακτους. Είναι ο ευτελισμός της ανθρώπινης ψυχής και η διάβρωση της προσωπικότητας των ατόμων. Στην καλύτερη της εκδοχή, αποτελεί την αποτυχία των κρατικών εξουσιών να αναμορφώσουν και να σωφρονίσουν ένα κομμάτι πληθυσμού, που παραστράτησε σε μια δεδομένη στιγμή.

Παρά το ότι η φυλάκιση έχει αποδειχτεί και ανακηρυχτεί πάμπολλες φορές άτοπη σαν ποινή, εφόσον δεν καταφέρνει να επιτελέσει καμία από τις επικηρυγμένες λειτουργίες της, συνεχίζει μέχρι σήμερα να υπάρχει. Μάλιστα, είναι ο κανόνας τιμώρησης σε περίπτωση παράβασης νόμου κι όχι η εξαίρεση, όπως θα έπρεπε. Ακόμα και για εγκλήματα που δεν θα έπρεπε, είναι η συνιστώμενη ποινή, όπως για παράδειγμα η κράτηση για χρέη. Ως αποτέλεσμα, λαμβάνει χώρα ένας άκρατος υπερπληθυσμός κρατουμένων, πράγμα που επιφέρει τον συγχρωτισμό τους. Υπόδοικοι, κατάδοικοι, τοξικομανείς, κλέφτες, ανθρωποκτόνοι, οικονομικοί εγκληματίες κ.ά., όλοι σε μια μάζα, σε σημείο που πια, αντί να αναμορφώνει τους παρεκκλίνοντες, να τους επιμορφώνει εγκληματικά. Η φράση «*μπαίνεις μαθητής, βγαίνεις καθηγητής*», καταγράφηκε ουκ ολίγες φορές στην έρευνα μας. Επίσης, η «*ιδρυματοποίηση*»¹⁷⁰, σε συνδυασμό με τον «*κώδικα των κρατουμένων*»¹⁷¹, είναι παράγοντες που λειτουργούν ανασταλτικά για το σωφρονισμό. Το άτομο-κρατούμενος, αντί να επαναπροσδιορίσει τις αξίες της ελεύθερης κοινωνίας, καταλήγει να ενστερνίζεται αυτές της υποκουλτούρας της φυλακής. Πολλές φορές φάνηκε και στο δείγμα μας αυτό. Ειδικά άνθρωποι τοξικοεξαρτημένοι –αλλά και όχι μόνο- εμπλέκονταν πολύ εύκολα σε ομάδες στη φυλακή.

Ο κώδικας των κρατουμένων κατά βάση έρχεται σε αντίθεση με τους κανόνες της κοινωνίας. Έχει μια δικιά του αξιολογική κλίμακα, ενώ σε ορισμένες του επιταγές

¹⁷⁰ D. Clemmer, *The Prison Community*, Rinehart and Winston, New York: Holt 1940

¹⁷¹ Α. Χάιδου, *Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σελ.49.

παρατηρείται ακόμα και πιο αυστηρός. Για παράδειγμα, για εγκλήματα όπως η παιδεραστία και ο βιασμός, ενεργοποιείται μια τεράστια αποστροφή και μια ανάγκη για ανταποδοτική τιμώρηση του δράστη, τύπου «οδόντα αντί οδόντος», όπως συνέβαινε στο αρχαίο ελληνικό δίκαιο¹⁷². Επίσης, σύμφωνα με τον κώδικα των κρατουμένων θα πρέπει να καλλιεργείται και να διατηρείται μια εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατουμένων που την αποτελούν. Ειδικά προς το προσωπικό της φυλακής θα πρέπει να τηρείται ο νόμος της σιωπής. Είναι για το λόγο αυτό που η «ρουφιανιά» τιμωρείται. Παρόλα αυτά, μέσα από την έρευνα που διενεργήσαμε, φάνηκε κάτι το παράδοξο. Αποδείχτηκε ότι υπάρχουν περιστάσεις όπου οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι συνεργάζονται με τους κρατούμενους και δη, στις παράνομες δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στη φυλακή. Βέβαια, υπάρχουν οφέλη και για τις δύο παρατάξεις από όλο αυτό. Για παράδειγμα, το εμπόριο ναρκωτικών στη φυλακή αποφέρει τεράστια χρηματικά κέρδη για όλους τους συμμετέχοντες.

Ο εγκλεισμός είναι μια κατάσταση, η οποία όπως αποδείχθηκε έχει καταστροφικές συνέπειες για τον άνθρωπο. Τον καθιστά ακρωτηριασμένο ψυχολογικά, μέσα από ένα φαύλο κύκλο τρομερών αποστερήσεων¹⁷³. Αποστερήσεων της οικογένειας, των φίλων, της εργασίας, των υλικών, της ελευθερίας και εν τέλει, της ζωής. Όσο μεγαλύτερη είναι η παραμονή στο σωφρονιστικό κατάστημα, τόσο δυσχεραίνεται η ενδεχόμενη επιστροφή του ατόμου στην έξω κοινωνία.

Όλα αυτά τα κατάλοιπα, αυτό το συσσωρευμένο άγχος και η στενοχώρια που βιώνει το άτομο, θα βγάλουν στην επιφάνεια και την λανθάνουσα βιαιότητα ή θα επιτείνουν την ήδη υπάρχουσα εξωτερικευμένη τάση για βία¹⁷⁴. Η βία τείνει να γίνεται μέρος της καθημερινότητας των φυλακισμένων, βρίσκεται στις προσδοκίες τους από ένα σημείο κι έπειτα¹⁷⁵. Ακόμα και στην έρευνα που διενεργήσαμε, φάνηκε ότι κάποιοι που είχαν αυτοπεποίθηση, φοβούνταν τον εαυτό τους, το πώς θα αντιδρούσαν σε μια περίπτωση που απειλούνταν. Μεταξύ των ομάδων των κρατουμένων τώρα, λάμβαναν χώρα καυγάδες διόλου σπάνια και μάλιστα, με πολύ

¹⁷² Το ίδιο, σελ. 7.

¹⁷³ Βλ. Ενδεικτικά, G. M. Sykes, *The Society of Captives: A Study of Maximum Security Prison*, Princeton University Press, 1971, σ. σ. 65-79. D. Clemmer, *The Prison Community*, Rinehart and Winston, New York: Holt 1940, σ. σ. 301-312.

¹⁷⁴ D. J. Cooke, P. J. Baldwin, J. Howison, *Psychology in Prisons*, Routledge, London 1990, σ. σ. 47-48.

¹⁷⁵ A. Bottoms, *Interpersonal Violence and Social Order in Prison*, στο *Crime and justice: A Review of Research*, Eds M. Tonry & J. Petersilia, Vol. 26, Chicago: University of Chicago, 1999, σ. σ. 205-82.

έντονο χαρακτήρα. Ήταν μάχες επικράτησης και διεκδίκησης πρωτιάς και εξουσίας. Τα αυτοσχέδια όπλα που διέθεταν οι κρατούμενοι, τους καθιστούσαν πολύ επικίνδυνους. Και ενδομαδικά μπορούσε να υπάρξουν σκληρά βίαια, σε περίπτωση προδοσίας, ή διαπόμπευση της ομάδας στο σύνολο της φυλακής. Η μόνη διαφορά είναι ότι σε αυτή την περίπτωση αναλάμβανε να τακτοποιήσει το ζήτημα ο εκάστοτε αρχηγός. Ήταν αυτός που θα βιαιοπραγούσε ενάντια στον «άσωτο». Όσον αφορά στις σχέσεις με τους υπαλλήλους, εκδηλώθηκε μια μετριοπάθεια, άλλοι φέρονταν καλά, άλλοι άσχημα. Αλλά, «*οι φυλακισμένοι είναι μέλη της κοινωνίας και δικαίως περιμένουν να τους συμπεριφερθούν με δικαιοσύνη, σεβασμό και αξιοπρέπεια όταν είναι μέσα στα κοινωνικά ιδρύματα...Αν οι φυλακές ή οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι δεν συναντούν τις προσδοκίες των κρατουμένων, φαίνεται λιγότερο πιθανό οι κρατούμενοι να αισθανθούν υποχρεωμένοι να συναντήσουν τις προσδοκίες που έχει η φυλακή, οι υπάλληλοι και η κοινωνία από αυτούς...*»¹⁷⁶.

Έτσι, η φυλακή είναι ένας χώρος υψηλής επικινδυνότητας για τα άτομα που διαμένουν, καθώς η θυματοποίηση τους είναι ένα από τα πιο πιθανά ενδεχόμενα. Αποδείχτηκε και από την έρευνα μας¹⁷⁷, αλλά και από άλλες έρευνες¹⁷⁸. Μάλιστα, ιδιαίτερα κίνδυνο διατρέχουν οι νεοεισερχόμενοι στη φυλακή, διότι συνήθως είναι άτομα φοβισμένα, που δεν ξέρουν τι θα αντιμετωπίσουν μέσα, δεν ξέρουν πώς να φερθούν και πώς να προφυλαχθούν από κακοτοπιές¹⁷⁹. Η ηλικία ενός κρατούμενου, αν και όχι τόσο σημαντικός παράγοντας όσο το διαπραχθέν έγκλημα, όσο μειώνεται, τόσο αυξάνεται ο κίνδυνος θυματοποίησης του. Το έγκλημα επιμετρείται ιδιαίτερα, καθώς όσο πιο σοβαρό είναι, τόσο πιο σεβασμό αποσπά.

Ο φόβος δεν είναι ένα συναίσθημα ξένο στους κρατούμενους. «*Οι φυλακές είναι χώροι φόβου...*»¹⁸⁰, χώροι που συνωστίζονται άτομα έγκλειστα, αποκομμένα από το οικογενειακό περιβάλλον τους και τη λοιπή κοινωνία, καταπιεσμένα, άρα και άτομα ευάλωτα, ανασφαλή. Ο συγχρωτισμός που έχουμε προαναφέρει, δημιουργεί ακόμα περισσότερη αν-ασφάλεια στους κρατούμενους. Άτομα κάθε λογής εγκλείονται

¹⁷⁶ D. Drake, *Staff and Order in Prisons*, στο *Understanding Prison Staff*, eds. J. Bennett, B. Crewe και A. Wahidin, Willan Publishing, 2008, σελ.165.

¹⁷⁷ 12 στους 15 κρατούμενους, διέτρεξαν κάποιο κίνδυνο κατά τη φυλάκιση τους.

¹⁷⁸ Βλ. ενδεικτικά, K. Edgar, I. O'Donnell, C. Martin, *Prison Violence. The Dynamics of Conflict, Fear and Power*, Willan Publishing, 2003. D. Lockwood, *Prison Sexual Violence*, Elsevier, New York 1980. *Bullying among Prisoners*, ed. J. L. Ireland, Willan Publishing, 2005. *Male Violence*, ed. J. Archer, Routledge, New York and London 1994.

¹⁷⁹ D. Lockwood, *Prison Sexual Violence*, Elsevier, New York 1980, σελ.25.

¹⁸⁰ Το ίδιο, σελ.42.

μαζί. Άλλοι έχουν σκοτώσει άνθρωπο, ενώ άλλοι βρίσκονται εκεί απλά για χρέη. Είναι λογικό λοιπόν να υπάρχουν αρκετά υψηλά ποσοστά φόβου μεταξύ των κρατούμενων, όπως και αποδείχτηκε. Ο φόβος δεν είναι προνόμιο μόνων των σύνομων πολιτών, είναι μια υποκειμενική κατάσταση που ενυπάρχει σε όλους τους ανθρώπους. Πόσο μάλλον σε ένα περιβάλλον σαν αυτό της φυλακής, με όλους τους κινδύνους που αυτό εμπερικλείει.

Αναπόφευκτα, το εγχείρημα της επανένταξης καθίσταται δύσκολο, ως και απίθανο. Ειδικά, ο ψυχολογικός πόλεμος που βιώνει κάθε κρατούμενος κατά τον εγκλεισμό του, είναι η χειρίστη επίπτωση του εγκλεισμού και η μεγαλύτερη τροχοπέδη της επιτυχούς επιστροφής στη κοινωνία, σε συνδυασμό με την εγκληματική επιμόρφωση του συγχρωτισμού. Παρόλα αυτά, ακόμα κι αν κάποιος κρατούμενος καταφέρει να ξεφύγει αυτής της διάβρωσης, θα έρθει αντιμέτωπος με έναν επόμενο κυκεώνα με την αποφυλάκιση του. Η ανεργία, ο στιγματισμός εγγράφως (ποινικό μητρώο) και μη εγγράφως (η ενδεχόμενη αποστροφή του περιβάλλοντος του, στενού και ευρύτερου), η ένδεια πόρων (οικονομικών και μη) και όλα αυτά τα προβλήματα που θα κληθεί να αντιμετωπίσει, θα τον οδηγήσουν και πάλι στο έγκλημα και εν τέλει στη φυλακή. Σύμφωνα και με το δείγμα μας, ένα διόλου ευκαταφρόνητο 40% έχει ήδη περάσει στην υποτροπή, ενώ και το υπόλοιπο 60% δεν αποκλείει την μελλοντική υποτροπή του, ιδιαίτερα με τις παρούσες συνθήκες της χώρας (οικονομική κρίση).

Γιατί όμως αυτή η αυξημένη χρήση της στερητικής της ελευθερίας ποινή, αφού δεν επιφέρει κανένα αναμορφωτικό αποτέλεσμα, αφού είναι τόσο καταστροφική; Σε τελική ανάλυση, ακόμα και το κράτος ζημιώνει οικονομικά, εφόσον από τη μια οι αποφυλακισμένοι βγαίνουν στη ανεργία και από την άλλη, όσους υποτροπιάζουν θα τους φυλακίσει και πάλι, πράγμα που αποσπά τρομερά κεφάλαια από το κράτος, όπως φαίνεται και από επίσημα δεδομένα¹⁸¹. Ο Mathiesen, διερωτάται για τις αξίες μια κοινωνίας που επενδύει τόσο πολύ στη φυλάκιση ως ποινή. Θεωρεί τόσο σημαντική αυτή τη παράμετρο, όταν υπάρχουν άνθρωποι στη φυλακή που υφίστανται *την απομόνωση, την απόρριψη, την αποστέρηση, ανουσιωδώς*¹⁸². Είναι εξίσου σημαντική «για το πολιτικό κλίμα και τη ζωή της κοινωνίας... ως προς την αλλαγή στις παραδοσιακές μεθόδους ελέγχου» και γιατί η

¹⁸¹ <http://www.dc.state.fl.us/pub/statsbrief/cost.html>

¹⁸² T. Mathiesen, *Prison on Trial. A Critical Assessment*, Sage Publications, London 1994, σελ. 15.

βία μέσα από τη φυλακή ανάγεται σε ικανοποιητική μέθοδο για την επίλυση των συγκρούσεων στην κοινωνία. Τι αξίες μπορεί να έχει μια τέτοια κοινωνία;

Αναμφίβολα αυτό που συστήνουμε δεν είναι η κατάργηση των φυλακών, θα ήταν πολύ ουτοπικό κάτι τέτοιο. Οι φυλακές δεν θα αφανιστούν ποτέ κι από καμία κοινωνία, γι' αυτό το συνετό είναι να προταθούν λύσεις που να μπορούν να στηρίξουν μια βελτιωτική συνθήκη.

Δυστυχώς, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι δεν γίνονται βελτιωτικές αλλαγές στη φυλακή, για να μην εξεγερθούν τα χαμηλότερα στρώματα της κοινωνίας που δυσκολεύονται να επιβιώσουν. Με απλά λόγια, για να μη ζουν όσοι εγκλημάτισαν, σε καλύτερες συνθήκες, από αυτούς των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων που υπακούν στους νόμους.

Παρόλα αυτά, η ανάγκη για μεταρρύθμιση του σωφρονιστικού συστήματος είναι επιτακτική. Αν είναι να υπάρχει τόση καταστολή, τότε πρέπει να υπάρχουν και οι κατάλληλες υποδομές για καταστολή. Ξεκινώντας εκ των έσω, οφείλουν να γίνουν τεράστιες αλλαγές στα σωφρονιστικά καταστήματα, ώστε να είναι πιο ανθρώπινα. Η μετατόπιση τους σε μεγάλες εκτάσεις σε πιο απόκεντρες περιοχές, κοντά στη φύση (π.χ. αγροτικές φυλακές), οι κατά το δυνατόν καλύτερες συνθήκες στέγασης του κάθε κρατούμενου με συγκατοίκηση με ένα ή δύο άτομα το πολύ, η δημιουργία χώρων αναψυχής, όπως γήπεδα ή και γυμναστήρια (μέχρι στιγμής έφτιαχναν αυτοσχέδια όργανα) και βιβλιοθηκών. Εξίσου απαραίτητη κρίνεται η παροχή εκπαιδευτικών και επαγγελματικών προγραμμάτων για την επιμόρφωση των κρατουμένων. Προγράμματα που θα αντιστοιχούν σε ρεαλιστικές προσδοκίες κι όχι εκμάθηση τεχνών για απλή κι ανώφελη απασχόληση του χρόνου της ποινής. Όσοι δε εργάζονται στη φυλακή, θα πρέπει να λαμβάνουν μισθό αξιοπρεπή, ο οποίος θα συναθροίζεται και μετά το πέρας της ποινής θα πρέπει να δίνεται ακέραιος στον αποφυλακισμένο.

Επίσης, απαραίτητος κρίνεται ο διαχωρισμός των κρατουμένων ανάλογα με το αδίκημα που έχουν διαπράξει και με το αν είναι υπόδικοι ή κατάδικοι. Αυτό θα δώσει λύση και στο θέμα της 'αν-ασφάλειας' που βιώνουν κάποιοι κρατούμενοι, μειώνοντας τα ποσοστά του ευάλωτου και του φόβου. Επιπρόσθετα, οι τοξικομανείς χρήζουν ιδιαίτερης φροντίδας και πρέπει να τάσσονται στη δικαιοδοσία των κέντρων απεξάρτησης κι όχι να συνωστίζονται στη φυλακή διαιωνίζοντας το πρόβλημα τους. Είναι άνθρωποι που χρειάζονται άμεση βοήθεια. Αλλά και όσοι δεν έχουν σώας τας φρένας πρέπει να λαμβάνουν της πρέπει ειδικής μέριμνας από αντίστοιχα

ιδρύματα, σε ανθρώπινες συνθήκες. Τέλος, κι ο τομέας της υγείας χρειάζεται πολλές διαρθρωτικές αλλαγές.

Επίσης, ο αρμόδιος φορέας του κράτους για την πρόσληψη των σωφρονιστικών υπαλλήλων, θα πρέπει να επιληφθεί της κατάστασης, ώστε τα κριτήρια να γίνουν πιο αυστηρά. Το απολυτήριο λυκείου κι ένα ολιγόμηνο σεμινάριο, δεν επαρκούν για ένα επάγγελμα που, όπως λέει και ο Goffman, έχει ως αντικείμενο εργασίας τους ανθρώπους¹⁸³. Οι διαδικασίες της «απανθρωποποίησης»¹⁸⁴ ('dehumanization') των σωφρονιστικών υπαλλήλων θα πρέπει να λάβουν τέλος. Οι υπάλληλοι της φυλακής έχουν να κάνουν με ανθρώπους και όχι με ζώα. Σαφέστατα οφείλουν να τηρούνται κάποιοι κανόνες, αλλά πάντα με ανθρωπιά και συμπόνια για τον αποκλίνοντα συνάνθρωπο.

Το ειδικό επιστημονικό προσωπικό, κοινωνιολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχολόγοι, εγκληματολόγοι, έχει να επιτελέσει ένα πολύ σπουδαίο ρόλο σε όλα αυτά. Είναι αυτοί που θα δώσουν τις εναρκτήριες λαβές στους κρατούμενους, ώστε να καταφέρουν να εκτίσουν όσο πιο εποικοδομητικά την ποινή τους, αλλά και να επιστρέψουν στην κοινωνία. Επίσης, θα πρέπει να δημιουργηθεί ένας τομέας σταδιοδρομίας κρατουμένων, το οποίο θα αναλαμβάνει λίγο πριν την απόλυση του, την εξεύρεση εργασίας σε κάθε κρατούμενο ώστε όταν βγει να είναι καλυμμένος επαγγελματικά, την εξασφάλιση ύπαρξης στέγης, καθώς και την παροχή κάποιου ποσού για τα πρώτα έξοδα, χώρια από τους μισθούς που του αντιστοιχούν, αν υπάρχει οικονομική ανάγκη.

Με την απόλυση από το κατάστημα, το κράτος δεν παύει να φέρει ευθύνη για το άτομο. Τον πρώτο χρόνο (ίσως και παραπάνω) κρίνεται απαραίτητο να έρχονται οι κρατούμενοι σε επαφή με τη φυλακή, κατά βάση με τους ειδικούς επιστήμονες, ώστε να επιβλέπεται και να αξιολογείται η πορεία τους στην ελεύθερη κοινωνία, αλλά και να τους παρέχεται βοήθεια σε όποιο τομέα αδυνατούν. Επίσης, καλό θα ήταν το ποινικό μητρώο να αμαυρώνεται μόνο για τη διάπραξη βαριών εγκλημάτων, όπως παιδεραστία, βιασμός, ανθρωποκτονία, ή αλλιώς μετά την τρίτη καταδίκη του ατόμου σε φυλάκιση. Ο στιγματισμός του ατόμου και η ετικέτα του εγκληματία, δεν θα ωφελήσουν κανέναν.

¹⁸³ E. Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York 1961, σελ.73.

¹⁸⁴ R. Johnson, *Institutions and the Promotion of Violence*, στο *Violent Transactions. The Limits of Personality*, eds. A. Campbell, J. J. Gibbs, Basil Blackwell, New York 1986, σ. σ. 184-185.

Οι κατασταλτικές στρατηγικές στην εποχή της «νέας τιμωρητικότητας¹⁸⁵», η «ποινικοποίηση των κοινωνικών προβλημάτων¹⁸⁶» και οι ταχείες απαντήσεις προς τέρψη των πολιτών, δεν επιφέρουν ευεργετικά αποτελέσματα. Χρειάζονται προνοιακού και κοινωνικού τύπου πολιτικές, της «πρόληψης και της επανένταξης¹⁸⁷», με έμφαση στον άνθρωπο πρώτα από όλα κι έπειτα, στην ευρυθμία του κοινωνικού ιστού. Είναι καιρός το κράτος-τιμωρός, να δώσει τη θέση του στο κράτος-πρόνοιας κι όχι να το χρησιμοποιεί μονάχα ως προσωπίο για την εξυπηρέτηση σκοπών.

¹⁸⁵ J. Pratt, D. Brown, M. Brown, S. Hallsworth και W. Morrison, *The New Punitiveness: Trends, Theories, Perspectives*, Willan Publishing, Cullompton, 2005.

¹⁸⁶ Χ. Ζαραφωνίτου, *Ανασφάλεια και επέκταση του κοινωνικού ελέγχου: Ποινικοποίηση των «αντικοινωνικοτήτων» και της «αταξίας»*, στο Ποινικός Λόγος, τευχ. 4, Ιούλιος-Αύγουστος 2004, σελ. 2059.

¹⁸⁷ Το ίδιο, σελ. 2058.

VI. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- **Γιοβάνογλου Σ.**, *Θεσμικά Προβλήματα της Κοινωνικής Επανάταξης των Αποφυλακιζόμενων*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2006.
- **Δασκαλάκης Η.**, *Η Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1985
- **Δασκαλάκης Η.**, *Μεταχείριση Εγκληματία*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1981
- **Erickson P. και Murphy L.**, *Ιστορία της Ανθρωπολογικής Σκέψης*, μτφρ. Φ. Μπούμπουλη, Κριτική, 2002
- **Ζαραφωνίτου Χ.**, *Ανασφάλεια και επέκταση του κοινωνικού ελέγχου: Ποινικοποίηση των «αντικοινωνικοτήτων» και της «αταξίας»*, στο Ποινικός Λόγος, τευχ. 4, Ιούλιος-Αύγουστος 2004, σ.σ. 2049-2059.
- **Ζαραφωνίτου Χ.**, *Εγκληματολογικές Προσεγγίσεις του Φόβου του Εγκλήματος Και Της (Αν)Ασφάλειας*, Ποινική Δικαιοσύνη, Τεύχος 8-9, 2006, σ. σ.1031-1039.
- **Ζαραφωνίτου Χ.**, *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2004.
- **Ζαραφωνίτου Χ.**, *Ο Φόβος του Εγκλήματος-Μελέτες Ευρωπαϊκής Νομικής Επιστήμης*, Εκδ Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2002
- **Ζαραφωνίτου Χ.**, *Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματικοί προβληματισμοί*, Αθήνα 2008.
- **Καβουνίδη Τ.**, *Κοινωνικός Αποκλεισμός, Ιδιότητα του Πολίτη και Φύλο*, στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα και εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1998, σ. σ. 365-372.
- **Κουκουτσάκη Α.**, *Εικόνες Φυλακής*, Πατάκης, Αθήνα 2006.
- **Κυριαζή Ν.**, *Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.
- **Λαμπροπούλου Ε.**, *«Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος»*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1994.

- **Μαγγανάς Α., Λάζος Γ. και Σβουρδάκου Δ.,** *Η Εγκληματολογία από τα Κάτω*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008.
- **Μπότση Ε.,** *Σημειώσεις για το Μάθημα «Μεθοδολογία της Εγκληματολογικής Έρευνας: Ποιοτικές Κοινωνιολογικές Μέθοδοι»*, Φεβρουάριος 2009, Αθήνα.
- **Παπαδάτος Π.,** *Η Επιθετικότητα, η Βία και η Καταστροφικότητα στην κοινωνική διαβίωση*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1980.
- **Σπινέλλη Κ.Δ. και Κουράκη Ν.Ε.,** *Σωφρονιστική Νομοθεσία. Ελληνική και Διεθνής*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2001.
- **Τσαλίκोगλου Φ.,** *Μυθολογίες Βίας και Καταστολής*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996.
- **Φαρσεδάκης Ι.,** *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996.
- **Foucault Μ.,** *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Κ. Χατζηδημού-Ι. Ράλλη, Εκδ. Ράππα, Αθήνα 1989.
- **Foucault Μ.,** *Ο Μεγάλος Εγκλεισμός. Το Πείραμα της Ομάδας Πληροφόρησης στις Φυλακές*, μτφρ. Σ. Παντελάκης, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 1999.
- **Χαίδου Α.,** *Εγκληματολογικά κείμενα. Ανήλικοι-Ναρκωτικά-Κοινωνικός Έλεγχος*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2003.
- **Χαίδου Α.,** *Θετικιστική Εγκληματολογία. Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματολογικού φαινομένου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996.
- **Χαίδου Α.,** *Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- **Acnew R.,** *Neutralizing The Impact Of Crime*, Criminal Justice And Behavior, 1985, σ. σ. 221-239.
- **Archer J. (ed.),** *Male Violence*, Routledge, New York and London 1994.
- **Bean P.,** *Rehabilitation and Deviance*, Routledge and Kegan Paul, London and Boston 1976.

- **Becker H.S.**, *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, Free Press, New York 1973.
- **Berkowitz L.**, *Some Varieties of Human Aggression: Criminal Violence as Coercion, Rule- Following, Impression Management and Impulsive Behavior*, στο *Violent Transactions. The Limits of Personality*, eds. A. Campbell, J. J. Gibbs, Basil Blackwell, New York 1986, σ. σ. 87-103.
- **Bottoms A.**, *Interpersonal Violence and Social Order in Prison*, στο *Crime and justice: A Review of Research*, Eds M. Tonry & J. Petersilia, Vol. 26, Chicago: University of Chicago, 1999, σ. σ. 205–282.
- **Clemmer D.**, *The Prison Community*, Rinehart and Winston, New York: Holt 1940.
- **Cohen A.**, *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*, Free Press, New York 1955.
- **Cohen S.**, *States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering*, Polity, Cambridge 2001.
- **Cohen S. και Taylor L.**, *Time and Deterioration*, όπως παρατίθεται στο *Prison Readings. A Critical Introduction to Prisons and Imprisonment*, Ed. by Y. Jewkes, H. Johnston, Willan Publishing, 2006, σ. σ. 181-192.
- **Connell R.W.**, *Gender And Power*, Stanford University Press, 1987.
- **Cooke D.J., Baldwin P.J. και Howison J.**, *Psychology in Prisons*, Routledge, London 1990
- **Crawley E. και Crawley P.**, *Understanding Prison Officers: culture, cohesion and conflicts*, στο *Understanding Prison Staff*, eds.J. Bennett, B. Crewe, A. Wahidin, Willan Publishing, 2008, σ. σ. 134-152.
- **Crewe B.**, *Male Prisoners. Orientations towards Female Officers in an English Prison*, British Journal of Criminology, vol.8, no.4, 2006, σ. σ. 395-421.
- **Crewe B.**, *Power, Adaptation and Resistance in a Late-Modern Men's Prison*, British Journal of Criminology, Vol.47, 2007, σ. σ. 256-275.
- **Crewe B.**, *The Drugs Economy and the Prisoner Society*, Prison Service Journal, No.156, November 2004, σ. σ. 9-14.
- **Crocker J., Lee S.J. και Park L.E.**, *The Pursuit Of Self-Esteem: Implications For Good And Evil*, στο *The Social Psychology Of Good And Evil*, Ed. A. G. Miller, Guilford Press, London 2004.
- **Drake D.H.**, *Staff and Order in Prisons*, στο *Understanding Prison Staff*, eds. J. Bennett, B. Crewe, A. Wahidin Willan Publishing, 2008, σ. σ. 153-166.
- **Durkheim E.**, *Les Regles de la methode sociologique*, PUF, (1937), 1981.

- **Edgar K., O' Donnell I., Martin K.,** *Prison Violence. The Dynamics of Conflict, Fear and Power*, Willan Publishing, 2003.
- **Foucault M.,** *Discipline and Punish. The birth of the prison*, Vintage Books, New York 1979 (in English translated from the French by A. Sheridan).
- **Garland D.,** *Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory*, Clarendon Press, Oxford 1990.
- **Gilligan J.,** *Violence: Our Deadly Epidemic and its Causes*, Grosset/Putnam Book, 1996.
- **Goffman E.,** *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York 1961
- **Goldstein A.P.,** *The Ecology of Aggression*, Plenum Press, New York-London 1994.
- **Goodey J.,** *Boys Don't Cry*, British Journal Of Criminology, Vol.37, No.3, 1997, σ. σ.401-418.
- **Hale C.,** *Fear Of Crime: A Review Of Literature*, International Review Of Victimology, 4.
- **Hosti O.R.,** *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, Reading, MA: Addison-Wesley, 1969.
- **Ireland J.L. (ed.),** *Bullying among Prisoners*, Willan Publishing, 2005.
- **Ireland J.L.,** "Bullying Among Prisoners: Evidence, Research And Intervention Strategies", Brunner-Routledge, London 2002a, σελ. 26.
- **Jackson J.,** *Experience And Expression. Social And Cultural Significance In The Fear Of Crime*, British Journal Of Criminology, Vol.44, 2004, σ. σ. 946-966.
- **Jewkes Y., Johnston H.,** *Prison Readings. A Critical Introduction to Prisons and Imprisonment*, Ed. by Willan Publishing 2006.
- **Johnson R.,** *Institutions and the Promotion of Violence*, στο *Violent Transactions. The Limits of Personality*, eds. A. Campbell, J. J. Gibbs, Basil Blackwell, New York 1986, σ. σ. 181-205.
- **Killias M.,** *Vulnerability and Fear of Crime*, Criminological Research Reports by the Max Planck Institute for Foreign and International Penal Law, Vol.50, 1991, σ. σ. 618-633.
- **Killias M. και Clerici C.,** *Different Measures Of Vulnerability In Their Relation To Different Dimensions Of Fear Of Crime* , British Journal Of Criminology, Vol.40, 2000, σ. σ . 437-450.
- **Lemert E.,** *Human Deviance, Social Problems and Social Control*, Prentice Hall, New York 1967.

- **Lind E.A. και Tyler T.R.**, *The Social Psychology of Procedural Justice*, Plenum Press, New York 1988.
- **Lockwood D.**, *Prison Sexual Violence*, Elsevier, New York 1980.
- **Mathiesen T.**, *Prison on Trial. A Critical Assessment*, Sage Publications, London 1994
- **McCorkle, R.C.**, *Personal Precautions To Violence In Prison. Criminal Justice And Behaviour*, Vol.19, No.2, σ. σ. 160-173.
- **McKeever G.**, *Citizenship and Social Exclusion. The Re-Integration of Political Ex-Prisoners in Northern Ireland*, Brit. J. Criminol., Vol.47, No.3, 2007, σ. σ.423-438.
- **Moscovici S.**, *Psychoanalysis: Its Image and Its Public*, Polity Press, Cambridge 2008.
- **Office of the Deputy Prime Minister**, *Reducing Re-Offending by Ex-Prisoners*, αναφορά από το Social Exclusion Unit, London, July 2002.
- **Pratt J., Brown D., Brown M., Hallsworth S. και Morrison W.**, *The New Punitiveness: Trends, Theories, Perspectives*, Willan Publishing, Cullompton, 2005.
- **Rusche G. και Kirchheimer O.**, *Punishment and Social Structure*, Columbia University Press, New York 1939.
- **Ryder R.**, *Violence and the Role of Machismo*, στο *Perspectives on Violence*, ed. E. A. Stanko, Quartet, London 1994, σελ. 86.
- **Scott D.**, *Creating Ghosts in the Penal Machine: prison officer occupational morality and the techniques of denial*, στο *Understanding Prison Staff*, eds. J. Bennett, B. Crewe, A. Wahidin, Willan Publishing, 2008, σ. σ. 168-186.
- **Schutz A.**, *Collected Papers*, Vol.1 (επιμ. M. Natanson), The Hague: Martinus Nijhoff, 1967.
- **Seiter R.P. και Kadela K.R.**, *Prisoner Reentry: What Works, What Does Not, and What is Promising*, Crime and Delinquency, Vol.49, No.3, σ. σ. 360–388.
- **Smith W. και Torstensson M.**, *Gender Differences In Risk Perception And Neutralizing Fear Of Crime*, British Journal Of Criminology, Vol.37, No.4, Autumn 1997, σ. σ. 608-634.
- **Spinellis C.D.**, *The Eleonas Pilot Project. Treatment of Drug Offenders in a Therapeutic Setting*, στο *Minorities and Cultural Diversity in Prison*, P. J. P. Tak, M. Jendly, Proceedings of the Colloquium of the IPPF, Popowo, Poland 2007, σ. σ. 135-142.
- **Sung H.E. και Gideon L.**, *Rethinking Corrections: Rehabilitation, Reentry and Reintegration*, Sage Publications, USA 2010.

- **Sutton R. και Farrall S.**, *Gender, Socially Desirable Responding and the Fear of Crime*, British Journal of Criminology, Vol.45, 2005, σ. σ. 212-224.
- **Sykes G.M.**, *The Society of Captives: A Study of Maximum Security Prison*, Princeton University Press, 1971
- **Sykes G.M., Matza D.**, *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*, American Sociological Review, 22, 1957, σ. σ. 667-670.
- **Sykes G.M. και Messinger S.L.**, *The Inmate Social System*, Theoretical Studies in Social Organization of the Prison, Social Science Research Council, New York 1960, σελ. 5-19.
- **Toch H.**, *Men in Crisis. Human Breakdowns in Prison*, Aldine Publishing Company, 1975.
- **Van Der Wurff A., Stringer P. και Timmer F.**, *Feelings Of Unsafety In Residential Surroundings*, στο "Environmental Social Psychology", Eds. D. Canter, C. Jesuino, L. Soczka, G. Stephenson, Dordrecht, Kluwer 1986.
- **Warr J.**, *Personal Reflections on Prison Staff*, στο *Understanding Prison Staff*, eds. J. Bennett, B. Crewe, A. Wahidin, Willan Publishing, 2008, σ. σ. 17-29.
- **Warr M.**, *Fear of Victimization: Why Are Women And The Elderly More Afraid?*, Social Science Quarterly, Vol.65, 1984, σελ. 681-702.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

- <http://www.ministryofjustice.gr/modules.php?op=modload&name=Sofronistiko&file=page2003-2009>
- <http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs05/hors128.pdf>
- <http://www.epanodos.org.gr>
- http://www.newsit.gr/default.php?pname=Article&art_id=39519&catid=4
- <http://www.dc.state.fl.us/pub/statsbrief/cost.html>